

sociaino delo

S

Fakulteta za socialno delo, Univerza v Ljubljani

letnik 52 – december 2013 – št. 6

Izdajatelj
Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Urednik
Bogdan Lešnik

Uredniški odbor
Lena Dominelli, Srečo Dragoš
Tamara Rape Žiberna
Mojca Urek, Darja Zaviršek

Pomočnik uredništva
Borut Petrovič Jesenovec

In memoriam
Jo Campling

Uredniški svet
Gabi Čačinovič Vogrinčič, Bojan Dekleva
Vito Flaker, Andreja Kavav Vidmar, Zinka Kolarič
Anica Kos, Blaž Mesec, Zdravko Mlinar
Marija Ovsenik, Jože Ramovš, Tanja Rener
Bernard Stritih, Nada Stropnik

Naslov
Topniška 31, 1000 Ljubljana
tel. (01) 2809260, faks 2809270
socialno.delo@fsd.uni-lj.si

Spletne strani
www.fsd.uni-lj.si/sd

Subvencije
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

Tisk
Tiskarna Pleško, Ljubljana

Naročnina (cena letnika)
za pravne osebe € 75,00
za fizične osebe € 36,22 (študentje € 31,69)

Oblikovanje
Jaka Modic

Vključenost v podatkovne baze
International Bibliography of the Social Sciences
Linguistics & Language Behavior Abstracts
Mental Health Abstracts
Social Planning/Policy & Development Abstracts
Sociological Abstracts
Studies on Women Abstracts

Časopis izhaja dvomesečno, začeni s februarjem.

Vodila, kako pripraviti in predložiti prispevek za objavo, se nahajajo na spletnih straneh časopisa.

Publisher
University of Ljubljana Faculty of Social Work
All rights reserved

Editor
Bogdan Lešnik

Editorial Board
Lena Dominelli, Srečo Dragoš
Tamara Rape Žiberna
Mojca Urek, Darja Zaviršek

Assistant Editor
Borut Petrovič Jesenovec

In memoriam
Jo Campling

Advisory Board
Gabi Čačinovič Vogrinčič, Bojan Dekleva
Vito Flaker, Andreja Kavar Vidmar, Zinka Kolarič
Anica Kos, Blaž Mesec, Zdravko Mlinar
Marija Ovsenik, Jože Ramovš, Tanja Renner
Bernard Stritih, Nada Stropnik

Address
Topniška 31, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 1) 2809260, fax 2809270
socialno.delo@fsd.uni-lj.si

Web site
www.fsd.uni-lj.si/sd_eng

Subventions
Slovenian Book Agency

The Journal is issued bimonthly.
Guidelines for authors are published
on the Journal's web pages.

SOCIALNO DELO, Vol. 52, Issue 6
(December 2013)

SELECTED CONTENTS

- 351 Nina Mešl – From understanding learned helplessness phenomenon to developing resilience in social work
- 363 Mateja Nagode, Nadja Kovač, Lea Lebar – Social care at home within and exterior to the public service network
- 373 Tamara Narat, Anja Jesenovec – Importance and role of the working relationship concept in upgrading guardianship
- 383 Duška Kneževič Hočevar – Care for the older generation on family farms: obsolete practice or current commitment?
- 405 English abstracts

Nina Mešl

OD RAZUMEVANJA POJAVA NAUČENE NEMOČI K RAZVIJANJU ODPORNOSTI V SOCIALNEM DELU

UVOD

S pojavom naučene nemoči se že nekaj desetletij ukvarjajo znanstveniki v psihologiji, medicini, pedagogiki (npr. Peterson 1985, Seligman 1992, Gillham 2000, Gordon, Gordon 2006). V socialnem delu se v Sloveniji s to temo neposredno še nismo veliko ukvarjali, se pa naša znanost in stroka razvijata v smeri vzpostavljanja procesov podpore in pomoči, ki preprečujejo in odpravljajo naučeno nemoč pri ljudeh in krepijo njihovo odpornost.

Pojav naučene nemoči in z njim povezane raziskave, teorija in ravnanja so me začeli zanimati ob delovnem obisku okrožja East Sussex. Tam smo v okviru raziskave »Strokovne podlage za nadaljnji razvoj in uresničevanje koncepta dela učne težave v osnovni šoli« v podprojektu »Soustvarjanje učenja in pomoči« (2008–2011), raziskovali izkušnje dela različnih organizacij s področja zagotavljanja podpore in pomoči otrokom z učnimi težavami. Ob spoznavanju njihovega dela smo predstavljali tudi slovenski koncept, ki smo ga preizkušali in razvijali v okviru projekta. Predvsem koncept *soustvarjanja* je bil za strokovnjake v Angliji, deželi, v kateri ima inkluzija že dolgoletno tradicijo, povsem nov in ključen za pomoč učencem z učnimi težavami. Direktorica Svetovalnega centra za podporo otrokom s težavami z disleksijo v okrožju East Sussex je v soustvarjanju učenja in pomoči z otrokom kot ključnim sodelavcem v skupnem projektu videla rešitev problema, s katerim se ukvarjajo v zadnjem obdobju: kako se spoprijeti z naučeno nemočjo, kajti pri

učencih s posebnimi potrebami se je razvila v letih prejetanja pomoči.

Naučeno nemoč sem začela najprej podrobneje raziskovati s pomočjo literature, znanje pa sem potem povezovala in širila z izkušnjami dela na terenu, ko smo v okviru akcijskega raziskovanja izvajali izvirne delovne projekte pomoči z učenci z učnimi težavami (za več gl. Šugman 2011, Mešl 2011). Naučena nemoč me je začela zanimati predvsem v luči sodobnih (sodelovalnih, postmodernih) konceptov socialnega dela (gl. tudi Mešl *et al.* 2012). Ko sem si postavljala nova vprašanja in sem razumevala ta pojav, me je nadaljnje raziskovanje vodilo k še enemu, v socialnem delu pomembnemu konceptu, h konceptu odpornosti. Naučena nemoč, odpornost in socialno delo so teme, ki jih predstavljam v nadaljevanju. Članek temelji na teoretskem razumevanju posameznih tem in na ugotovitvah raziskave, izvedene v okviru projekta »Soustvarjanje učenja in pomoči«.

Izhajam iz teze, da sodobni koncepti socialnega dela, po katerih procese podpore in pomoči soustvarjamo z vsemi udeleženci v izvirnem delovnem projektu pomoči, preprečujejo in odpravljajo naučeno nemoč in krepijo odpornost. Gre za novo izkušnjo odnosa, ki lahko preprečuje naučeno nemoč in krepí odpornost. Kompleksnost socialnega dela omogoča, da pomembni procesi preprečevanja naučene nemoči in razvijanja odpornosti potekajo na dveh ravneh: na ravni soustvarjanja rešitev in na ravni odnosov.

NAUČENA NEMOČ: OD ZAČETKOV RAZISKOVANJA POJAVA DO OBLIKOVANJA TEORIJE

Teorijo o naučeni nemoči je razvil Martin Seligman v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja, ko se je kot mlad doktorski študent pridružil skupini raziskovalcev v laboratoriju Richarda L. Solomona. Tam so izvajali poskuse pogojevanja na živalih¹. Avtor (2007:2) je ob prihodu v laboratorij naletel na razburjenje raziskovalcev, ker se psi, na katerih so izvajali poskuse, niso odzivali po njihovih pričakovanjih – niso se namreč poskušali izogniti elektrošokom in so le pasivno čakali, da elektrošok mine. Seligman je začel preučevati prav pojav pasivnosti živali in je v nadaljnjih petih letih raziskovanja spoznal, kaj je naučena nemoč. Z ekipo raziskovalcev je sklepal, da mora biti pri živalih neodzivnost povezana z nečim, kar so se naučile ob šoku, ki se mu niso mogle izogniti, in ne s šokom samim po sebi (Maier *et al.* 2000). Seligman (1992) je hipotezo potrdil s pomočjo znanega triadnega poskusa z živalmi. Pse je razdelil v tri skupine. Prva skupina je prejela elektrošok, a je s pritiskom na stikalo prenehal, druga je bila izpostavljena elektrošokom, ki se jim ne glede na ravnanje ni mogla izogniti, tretja pa šokov ni prejela. V drugem delu poskusa so se lahko šoku s preskokom pregrade izognili vsi psi. Pokazalo se je, da sta prva in tretja skupina to storili brez težav, psi iz druge skupine pa so pasivno čakali, da šok mine.

Podoben poskus je avtor pozneje izvedel z ljudmi. Izpostavil jih je nadležnemu zvoku. Njegove ugotovitve so bile podobne. Večina ljudi iz skupine, ki v prvem delu poskusa ni

mogla vplivati na to, da bi zvok prenehal, je tudi (v nasprotju z drugima skupinama) v drugem delu, ko bi lahko našla rešitev za izklop, le pasivno čakala na prenehanje zvoka. Pri ljudeh iz skupine z izkušnjo nemoči glede vpliva na dogodke so pozneje opazili negativna čustva, počasnejše reševanje problemov, več neuspehov pri izpolnjevanju nalog in vztrajanje pri neproduktivnih strategijah (Maier *et al.* 2000).

Na podlagi teh ugotovitev je Seligman (1992: 9) opredelil nemoč kot psihološko stanje, ki pogosto nastane kot posledica dogodkov, ki jih nismo zmogli obvladati. Pozneje so različni avtorji (npr. Gordon, Gordon 2006, Carmichael 2007, Reyes 2011) iz osnovne opredelitve oblikovali različne definicije naučene nemoči. Vse pa izhajajo iz tega, da gre pri naučeni nemoči za prepričanje, da naše vedenje ne vpliva na izid ali rezultate (Reyes 2011). Nemoči se posameznik nauči, kadar mu v poskusih, da bi spremenil situacijo oziroma vplival nanjo, ne uspe. Občutek nemoči se pogosto razširi na prihodnje dogodke, ki se lahko povsem razlikujejo od izhodiščnega (Carmichael 2007).

Verjetno lahko vsak kdaj doživi, da ne glede na to, kaj stori, njegovo življenje teče po svoje, da nima nadzora nad potekom dogodkov, da bi se najraje kar predal ipd. To še ne pomeni, da gre že za naučeno nemoč. Ko pa taki občutki vztrajajo in še posebej če vplivajo na več življenjskih področij, pa je prav, da pozornost usmerimo na koncept naučene nemoči². Pomembno novo razumevanje

¹ Martin Seligman je na začetku kariere izhajal iz prepričanja, da je poskuse, pri katerih preučujejo povzročitelje psihološkega trpljenja, nemogoče etično izvajati na ljudeh, in s tem opravičeval izvajanje poskusov na živalih. V poznejših delih (npr. Seligman *et al.* 2007) avtor pojasni, da se je odnos do izvajanja poskusov na živalih od šestdesetih let zelo spremenil. Glede poskusov na živalih sklene (*op. cit.*: 3), da ni prav, da živalim povzročamo trpljenje. Meni pa, da lahko poskuse upravičimo le, če ti obetajo lajšanje veliko hujšega trpljenja pri ljudeh (ali živalih), in samo, kadar res ne obstaja druga možna metoda. Poskusi, ki so pomagali razviti teorijo o naučeni nemoči, naj bi po njegovem mnenju sodili v to skupino, saj so na podlagi spoznanj razvili nove načine preprečevanja depresije, raka in srčnih bolezni.

² Naučena nemoč je postala priljubljen pojem; nanj npr. z raziskovanjem po svetovnem spletu naletimo v zelo različnih kontekstih (od zavarovalništva do športa). O tem je objavljenih precej člankov, ki nam kažejo različne poti raziskovanja in teorije. Peterson (1985) je v članku *Learned Helplessness: fundamental issues in theory and research* že leta 1985 opozoril, da lahko pluralnost, če jo spregledamo, povzroči zmešnjavo. Do danes pa je bilo na tem področju objavljenih še veliko več zapisov (tudi zelo poljudnih in tudi marketinških). Prav tako v novejših virih avtorji (Maier *et al.* 2000: 30) opozarjajo, da pojav naučena nemoč in njegove posledice ni tako enostaven, kot nekateri včasih prikažejo. Obstajajo številni detajli, ki jih je potrebno še raziskati in dosti vprašanj, na katere je treba poiskati odgovore. Peterson *et al.* (1993) opozarjajo, da je bila razlaga z naučeno nemočjo pretirana in vsesplošno uporabljena v situacijah, ki nimajo veliko skupnega s tem pojavom. V članku zato poudarjam ključne komponente, ki jih moramo upoštevati pri naučeni nemoči.

in preobrat v teoriji o človeški nemoči je leta 1987 prispevala teorija pripisovanja³. Tedaj je Seligman v sodelovanju z Lyn Abramson and Johnom Teasdaleom izdal dopolnjeno teorijo o nemoči in depresiji (Maier *et al.* 2000: 23). Raziskovalci so preučevali povezavo med naučeno nemočjo in depresijo ter ugotovili, da so nekateri problemi (npr. depresija) veliko bolj kompleksni od takratnega razumevanja teorije nemoči. Včasih je bila nemoč, ki je sledila nezmožnosti nadziranja dogodkov, kronična, včasih prehodna. Včasih je bila nemoč vsesplošna, včasih pa je imela omejen obseg. V nekaterih primerih je bila zanjo značilna izrazita izguba samospoštovanja, v drugih pa ne. Raziskovalci (*ibid.*) so ugotovili, da se posamezniki, ko doživijo nekaj, na kar nimajo vpliva, vprašajo po vzroku dogajanja. Pojasnjevalni slog, iz katerega izhajajo, določa nadaljnje odzive na podobne dogodke.

Seligman (2007: 52) opredeli pojasnjevalni slog kot način mišljenja o vzrokih, ki se razvije v otroštvu in lahko, če ga ne spremenimo, ostane enak vse življenje. Pri ljudeh s pesimističnim pojasnjevalnim slogom obstaja večja verjetnost, da se bodo na izpostavljenost dogodkom, na katere nimajo vpliva, odzvali z naučeno nemočjo.

V raziskavah so se za pomembne pokazale tri dimenzije vzročnega pripisovanja (Seligman 2007: 52, Maier *et al.* 2000: 24): trajanje (včasih nasproti vedno; »to bo trajalo vedno«), obsežnost (specifičnost nasproti univerzalnosti; »to bo vse uničilo«), poosebljanje (interno nasproti eksternemu; »jaz sem tisti, v meni je vzrok«). Ljudje s pesimističnim pojasnjevalnim slogom, pri katerih se kratkotrajna naučena nemoč pogosto spremeni v dolgotrajno, pogosteje vzrokom pripisujejo stalnost, univerzalnost in notranje razloge.

Naučeno nemoč opredelimo še s tremi komponentami. Peterson *et al.* (1993: 8) menijo, da morajo biti nujno navzoče, da res lahko govorimo o tem pojavu⁴. *Naključnost* [*contingency*] se nanaša na odnos med posameznikovim ravnanjem in izidom dogodka.

Najpomembnejše naključje pri naučeni nemoči je nemoč nadziranja, ko gre za naključno povezanost med posameznikovimi dejanji in izidi. Nasprotje je nadzorljivost, ki se pojavi, ko posameznikova dejanja zanesljivo vplivajo na izid. *Zaznavanje* [*cognition*] se nanaša na način, kako oseba zaznava in pojasnjuje naključnost. Gre za proces treh korakov. Najprej mora oseba sploh opaziti naključnost. Njena zaznava je lahko ustrezna ali ne (npr. nadzorljiv dogodek lahko zazna kot nenadzorljivega in obrnjeno). Potem oseba pojasni, kar je zaznala (npr. neuspeh kot nesrečno naključje ali kot človekova neumnost). Nazadnje oseba uporabi to zaznavo in pojasnjevanje za oblikovanje pričakovanj glede prihodnosti. *Vedenje* [*behavior*] se nanaša na posledice (ne)naključnosti ter človekove zaznave in ga lahko opazujemo. Najpogosteje študije o naučeni nemoči merijo posameznikovo pasivnost v primerjavi z aktivnostjo v situacijah, ki se razlikujejo od tiste, ko so se ljudje najprej srečali z dogodki, na katere niso mogli vplivati. Druge posledice, za katere teorija o naučeni nemoči trdi, da jih tudi lahko opazimo, so: slabša sposobnost za zaznavanje, slaba samopodoba, odsotnost agresivnega vedenja, imunske spremembe, telesne bolezni.

NAUČENA NEMOČ IN SOCIALNO DELO V SLOVENIJI – REZULTATI RAZISKAVE

Teorijo o naučeni nemoči so od začetkov raziskovanja tega pojava do danes uporabljali na več področjih, s katerimi se ukvarja tudi socialno delo (npr. nasilje nad ženskami, depresija, delo s starimi ljudmi, učna neuspešnost, dolgotrajna bolezen).

V Sloveniji smo raziskovali pojav naučene nemoči in vlogo socialnega dela na področju učnih težav⁵. V okviru projekta »Strokovne podlage za nadaljnji razvoj in uresničevanje koncepta dela učne težave v osnovni šoli«⁶ smo

³ O teoriji pripisovanja piše npr. B. Weiner (2000).

⁴ Gl. opombo 2.

⁵ Več v članku Mešl *et al.* (2012). Tam je podrobneje predstavljena raziskava o vplivu sodobnih konceptov socialnega dela na preprečevanje naučene nemoči in spoprijemanje z njo pri učencih z učnimi težavami. Povzemam temeljne ugotovitve raziskave.

⁶ Projekt smo izvajali med letoma 2008 in 2011.

na Fakulteti za socialno delo izvajali podprojekt »Soustvarjanje učenja in pomoči«. V sodelovanju z osemnajstimi otroki v izvirnih delovnih projektih pomoči, v katerih so sodelovali tudi njihovi starši, učiteljice in svetovalne delavke, smo raziskovali in preizkušali uporabnost delovnega odnosa soustvarjanja v šoli⁷. Ob tem temeljnem cilju projekta je manjšo skupino raziskovalk začel zanimati tudi pojav naučene nemoči med učenci z učnimi težavami. O naučeni nemoči so posredno govorile tudi učiteljice na terenu, saj so omenjale, da je za otroke z učnimi težavami značilno, da ne govorijo, da ne sodelujejo med poukom, da ne vprašajo, če česa ne razumejo, »ker so tega že navajeni«.

Ko smo raziskovale naučeno nemoč med učenci z učnimi težavami in načine spoprijemanja s tem pojavom, smo ob iskanju ustrezne literature ugotovile, da je na tem področju razvitega veliko znanja, vendar smo ugotovile tudi, da v različnih, zelo dobro razvitih strategijah ravnanja manjka za nas ključni element in tega smo v okviru projekta poskušale vnesti v procese podpore in pomoči učencem. Gre za temeljno paradigmatško spremembo pri vzpostavljanju odnosa z učencem, v katerem je odrasli otrokov spoštljiv in odgovorni zaveznik, učenec pa ekspert na podlagi osebnih izkušenj, in v katerem oba dobre izide soustvarjata (Čačinovič Vogrinčič 2008). V raziskavi smo želele preveriti tezo, da koncept delovnega odnosa soustvarjanja⁸ pripomore k preprečevanju naučene nemoči in k spoprijemanju z njo.

V teoriji beremo, da so za učence z naučeno nemočjo značilni (Reyes 2011): majhna motivacija za učenje in zmanjšana želja po šolskem uspehu; nizka pričakovanja, prepričanje, da so nemočni, da bi preprečili ali premagali negativni izid; pomanjkanje dojemanja nadzora nad svojim vedenjem in nad dogodki iz okolja; pomanjkanje zaupanja lastnim sposobnostim, nestvarno prepričanje, da so šolske težave posledica njihovih bornih zmožnosti in majhne inteligence; podcenjevanje lastnega deleža, ko jim v šoli uspe; posploševanje neuspeha

iz ene situaciji na drugo, čeprav je na drugo možno vplivati; osredotočenost na to, česa ne zmorejo, in ne na svoje moči in spretnosti; učenci razvijejo pasivnost in njihovo šolsko delo se poslabša.

Gordon in Gordon (2006) opredelita tri temeljna področja, na katerih naj bi se pri otroku z naučeno nemočjo ustvarili primanjkljaji: *kognitivno področje* (gre za naučen odziv, otrok verjame, da sta uspeh in neuspeh neodvisna od njegovih dejanj, »izklopi« mišljenje in aktivira strategije izogibanja), *čustveno področje* (najprej gre za frustracije, strah, otrok potem razvije slabo samopodobo, lahko se pojavi depresija), *motivacija* (primanjkljaj na motivacijskem področju upočasni učenje, otrok verjame, da nima nadzora nad učenjem, in se ne trudi več).

Številni avtorji (npr. Seligman 1992, Valas 2001, Gordon, Gordon 2006, Carmichael 2007, Reyes 2011) so razvili uspešne strategije in zelo konkretne tehnike za spoprijemanje z naučeno nemočjo. Temeljijo večinoma na usvajanju novih učnih strategij učenja ali pomagajo učencem pri razvijanju individualiziranih, kratkoročnih ciljev in pri spreminjanju pojasnjevalnega sloga. Vse to je seveda pomembno znanje, vendar pa je bila teza, ki nas je vodila pri nadaljnjem raziskovanju, da je poleg strategij za preprečevanje naučene nemoči in spoprijemanje z njo treba redefinirati otrokovo vlogo v učnem procesu in odnos, ki ga socialna delavka oziroma učiteljica vzpostavi z vsemi udeleženci v izvirnem delovnem projektu pomoči.

S kvalitativno analizo gradiva, ki smo ga zbrale v okviru omenjenega projekta, smo ugotovile devet stvari (Mešl *et al.* 2012).

- Analiza osemnajstih izvirnih delovnih projektov pomoči je pokazala, da je koncept delovnega odnosa soustvarjanja uporaben v šoli pri delu z učenci z učnimi težavami.
- Koncept delovnega odnosa soustvarjanja pripomore k preprečevanju naučene nemoči otrok z učnimi težavami in k spoprijemanju z njo, saj rezultati kažejo na otrokovo aktivno vlogo v celotnem procesu dela (od sklenitve dogovora o sodelovanju, raziskovanja in soustvarjanja želenih izidov do sklepnega dela) in na otrokov napredek na več področjih, povezanih s šolskim uspehom.

⁷ Več v Šugman Bohinc (2011).

⁸ O konceptu lahko več preberete npr. v Čačinovič Vogrinčič *et al.* (2005) in Čačinovič Vogrinčič (2008).

- Vsak izvirni delovni projekt je povezal pomembne odrasle pri pomoči in podpori otroku, ki si prizadevajo, da bi premagal ali zmanjšal učne težave. Učiteljice, svetovalne delavke in starši so izrazili zadovoljstvo nad sodelovanjem. V takem načinu dela vidijo priložnost, da lahko vsak udeleženec pojasni svoje razumevanje problema in raziskuje ter soustvarja rešitve z vsemi vpletenimi. To je hkrati pomembna nova izkušnja za učence z naučeno nemočjo, saj pogosto mislijo, da nimajo nadzora nad izidom situacije.
- Vsak udeleženec je v projekt stopil s svojo zgodbo, s svojim razumevanjem problema in rešitve in ena od poglobljenih nalog raziskovalk, ki so vodile proces dela, je bila zagotoviti, da se bo slišal glas vsakega in da se bo vsak glas resno upoštevalo (poseben izziv je bil, kako zagotoviti prostor za otrokov glas).
- Dogovor o sodelovanju, v katerem so raziskovalke pojasnile temeljne koncepte dela in opredelile posamezne vloge v projektu, je bil eden ključnih elementov. Omogočil je, da so sodelovali vsi in se poslušali. Že na začetku so bili povabljeni k skupnemu delu, da bi naučeno nemoč preprečili oziroma se spoprijeli z njo. Pri tem so bili pomembni: vsak udeleženec je moral sodelovati s svojim deležem rešitve, perspektiva moči (Saleeby 1997), etika udeležnosti (Hoffman 1994), osredotočenost na ustvarjanje rešitev ipd. Poudarjanje vloge otroka kot ključnega sodelavca v projektu ni bila nova izkušnja le zanj, temveč tudi za odrasle. Tako je bilo omogočeno soustvarjanje rešitev vseh udeleženi.
- Preverjanje in praznovanje uspeha pri doseganju dogovorjenih ciljev s prejšnjih srečanj prav tako pripomoreta k preprečevanju naučene nemoči in k spoprijemanju z njo. Za vse udeležene, še posebej pa za otroka je pomembno, da vidijo napredek oziroma spremembe iz srečanja v srečanje, saj tako razvijamo otrokovo prepričanje, da je sposobnost nekaj, kar lahko razvijamo, in ne nekaj fiksnega (Reyes 2011). Pomembno je pomagati otroku, da pogleda na uspeh kot na napredek, ne pa da ga razume kot doseganje enakih rezultatov kot drugi učenci. Tako spodbujamo učence, da se osredotočijo na strategije in proces učenja, ne pa na izide in dosežke (*ibid.*).
- Kadar otroci niso uresničili dogovorov s prejšnjega srečanja, je bil to dober nauk za odrasle, da dogovori, ki so sprejeti za učenca in ne z njim, pri katerih učenec ne more pripomoči k rešitvam in jim njihov delež vsiljujejo odrasli, ne vodijo k dobrim izidom. Znova se je potrdilo, da je zelo pomembno zagotoviti soustvarjanje in sprejemanje dogovora z vsemi udeleženi. Sprejemanje dogovorov z učenecem hkrati omogoči raziskovanje tega, kako bo učenec zmožni uresničiti sprejete dogovore in konkretizirati vse naloge, ki jih je treba opraviti. Tako se lahko izognemo nalaganju prevelikega bremena učencu. Tudi preveliko breme lahko povzroči naučeno nemoč, saj se učenec počuti nezmožnega izpeljati potrebna dejanja in lahko postane pasiven.
- Vzdrževanje delovnega odnosa soustvarjanja z otrokom, ki ima učne težave, nam pomaga spoprijeti se s tremi temeljnimi primanjkljaji, ki jih Gordon in Gordon (2006) definirata kot tiste, ki ustvarijo naučeno nemoč. Otrok (kot glavni sodelavec) v izvirnem delovnem projektu pomoči doživi smisel sodelovanja, to pa je temelj za preseganje pomanjkanja motivacije. Otrokova nova izkušnja, da lahko vpliva na učni proces, mu pomaga, da se spoprime s kognitivnim primanjkljajem, saj doživi, da je uspeh odvisen tudi od njegovih dejanj. Izkušnja uspeha na različnih šolskih področjih izboljša otrokovo samopodobo in preprečuje čustveni primanjkljaj.
- Pri sodelovanju v izvirnem delovnem projektu pomoči ne gre za prepričevanje otroka z učnimi težavami, da je lahko uspešen. Prav tako ne gre za prepričevanje, naj misli bolj pozitivno ali naj se bolj potruji. Avtorji, ki pišejo o naučeni nemoči (npr. Ames 1990, Seligman 1992), menijo, da takšno ravnanje ni učinkovito. Gre za to, da otroku omogočimo priložnost, da doživi uspeh.

K NAUČENEMU OPTIMIZMU IN ODPORNOSTI

V socialnem delu zgolj razumevanje pojava nemoči ni dovolj, saj potrebujemo znanje za ravnanje, da lahko povečamo človekovo moč in spoštljivo razvijamo vire ljudi, saj izhajamo iz

temeljne predpostavke, da so naši sogovorniki kompetentni za soustvarjanje rešitev.

Seligman (2007) se je kmalu od raziskovanja naučene nemoči preusmeril v preučevanje naučenega optimizma in se s tem lotil pomembne teme tudi za našo stroko. Avtor je po odkritju pojava naučene nemoči razvijal znanje in usmeril raziskovanje v spoprijemanje z naučeno nemočjo. Pogovor s priznanim imunologom Salkom (v Seligman 2007: 5), ki ga je usmeril v raziskovanje »psihološke imunizacije« ljudi [*psychological immunization*], to pa ga je spodbudilo k razvijanju teorije o razvijanju fleksibilnega in stvarnega optimizma (*op. cit.*: 5–9). Seligman je z raziskovalci znova razvijal znanje na podlagi poskusov na živalih. Te raziskave so pokazale, da se živali, ki so imele prvotno izkušnjo, da lahko nadzirajo elektrošoke, in so bile torej »imunizirane«, niso vdale nemoči, čeprav so bile pozneje izpostavljene šoku, ki se mu niso mogle izogniti. Seligman (*op. cit.*: 5) se je začel spraševati, ali bi lahko izkušnje obvladavanja ali usvajanje psihološke lastnosti optimizma zavarovalo otroke pred duševno ali telesno boleznijo. Avtor je delo usmeril v odkrivanje znanja o naučenem optimizmu in je postal velik zagovornik pozitivne psihologije.

Ko so teorijo o naučeni moči razširili in povezali s človekovim pojasnjevalnim slogom, so jo lahko začeli uporabljati v pozitivni psihologiji (Maier *et al.* 2000). Racionalnost lahko razloži tako odpornost kakor nemoč, tako upanje kakor obup, tako dobro voljo kakor tudi depresijo. Strokovnjaki so začeli resno upoštevati, kako oseba razmišlja o stvarih, ki jih doživlja. Pri tem avtorji opozarjajo (npr. Seligman 2007, Maier *et al.* 2000), da je pomemben dejavnik pojasnjevalnega sloga tudi stvarnost in da intervencija ne more biti omejena le na preprosto spodbujanje ljudi, naj mislijo pozitivno, če pa je svet okoli njih izjemno negativen. V socialnem delu se srečujemo s kompleksnimi psihosocialnimi problemi ljudi in zagotovo je pomembno izhodišče vprašanje, kako omogočiti stvarne pogoje za dostojno in kakovostno življenje ljudi.

Pa vendar lahko, v enakih okoliščinah, optimizem povzroči različne izide v primerjavi

s pesimizmom. Seligman (2007: 52) poudari, da je definicija optimizma, kot jo razumejo po dvajsetih letih raziskav, globlja od zdravorazumskega pogleda na stvari, globlja od spodbujanja ljudi, naj le »pozitivno razmišljajo«. Temelj optimizma so ne pozitivne fraze ali vizualizacije podob zmage, ampak način, kako razmišljati o vzrokih za težave. Optimizem tudi ne pomeni, da za neuspeh obtožimo druge. Prav tako ne pomeni zanikanja žalosti ali izogibanja jezi. Vsa čustva so del bogastva življenja. Žalost in jeza sta zdrava odziva, saj nas spodbudita, da razumemo ali spremenimo stvari, ki nas vznemirjajo (*op. cit.*: 297).

Avtor (*op. cit.*: 296) predstavi tudi rezultate raziskav, ki so v prid pesimizmu v pomenu jasnejšega doživljanja sveta, večjega občutka za realnost, vendar opozarja, da se ne smemo ujeti v mračne misli in nemoč. Pozitivno razmišljanje in krepitev človekove moči lahko spodbudimo z izkušnjami uspeha in z varnim, spodbudnim okoljem⁹ (Walsh 2006: 67).

Seligman (2007: 297) piše o »umestnem [*accurate*] optimizmu«. Avtor (*ibid.*) je razvil preventivni program za otroke, usmerjen v razvijanje optimističnega pojasnjevalnega sloga in v spreminjanje načina pojasnjevanja razlogov za določene dogodke (glede na trajnost, obsežnost in personalizacijo). Rezultati dela z otroki so pokazali, da so tisti, ki so se naučili spretnosti spoprijemanja z negativnimi mislimi, pogajanja z vrstniki ipd., imeli manj znamenj depresije kakor otroci v kontrolni skupini (Walsh 2006: 66). Ko otroke učimo optimizma, jih učimo, da spoznajo sami sebe, da so radovedni v odnosu do sebe in do sveta. Učimo jih, da prevzamejo aktiven odnos in da oblikujejo svoje življenje, da niso le pasivni prejemniki stvari, ki se jim v življenju pripetijo (*ibid.*). Še posebej za socialno delo je pomemben poudarek, da optimizem ni zdravilo za vse. Ne more nadomestiti npr. človekovih pravic, družbenih vrednot, pravice do dostojnega življenja, dobrega starševstva, ne more rešiti

⁹ O pomenu spodbudnega okolja in izkušenj v otroštvu, ki vplivajo na poznejše obvladovanje stresnih situacij, piše npr. tudi Sunderland (2009). Avtorica poudari, da odzivi odraslih vplivajo na oblikovanje otrokovih možganov in razvijanje učinkovitih sistemov za obvladovanje stresa.

revščine, družbenih neenakosti ipd. Optimizem je le orodje. Seligman (*op. cit.*: 299) poudari, da je učinkovito orodje, saj lahko ob navzočnosti vrednot in ambicij pripomore k individualnim dosežkom in družbeni pravičnosti.

Sodobni koncepti socialnega dela temeljijo na spremembi fokusa od primanjkljajev, omejitev in patologije k perspektivi moči (Saleebey 1997), k paradigmi, ki temelji na kompetencah in je usmerjena v zdravje, ki prepozna in poudarja moči in človekove vire. Ta pozitiven, v prihodnost usmerjen odnos spreminja poudarke od tega, da človeku ali družini ni uspelo, k temu, da so lahko uspešni. Postali smo pozornejši na uporabo jezika, spoznali smo, da prav jezik patologizira ljudi. Zgodil se je preobrat od zgodnjih modelov, ki so poudarjali hierarhijo in predstavljali socialno delavko kot strokovnjakinjo in pri katerih je človek zaradi pomanjkanja vpliva na potek dogodkov lahko hitreje razvil naučeno nemoč, k sodelovalnemu odnosu, ki dodaja moč sogovornikom in jih vidi kot strokovnjake na podlagi osebnih izkušenj. Naučeni optimizem je pristop, ki ga lahko umestimo v širše pristope, usmerjene v kompetence in zdravje, in jih uporabljamo v sodobnem socialnem delu. Glede na kompleksnost znanosti in stroke socialnega dela potrebujemo širše razumevanje, ki ga ponuja koncept odpornosti (Walsh 2003, 2006) in ki ga lahko uporabimo v različnih pristopih, temelječih na dodajanju moči.

Walsh (2003: 400) opredeli odpornost kot človekovo sposobnost, da se ogradi od neugodnih življenjskih razmer. Moči in viri omogočijo posameznikom in družinam, da se uspešno odzovejo na krize in izzive ter si opomorejo in rastejo na podlagi teh izkušenj.

Avtorica je razvijala znanje o odpornosti na področju dela z družinami in opredelila prednosti koncepta (Walsh 2003: 51–52): v nasprotju z idealnimi modeli družinskega zdravja, ki so opredeljeni brez problemov, se ta koncept usmerja na moči, prikrite pod stresom. Večina družin, ki iščejo pomoč, doživlja krizo. Koncept odpornosti v nasprotju s statičnim družinskim modelom vključuje procese, ki potekajo v času, ki se lahko razlikujejo glede na življenjske razmere družine in razpoložljive

vire. Ta okvir lahko pomaga pri odločanju o načinu dela, a je fleksibilen v odnosu do raznovrstnih družinskih vrednot, struktur in virov. Čeprav so nekatere družine bolj ranljive ali se spoprijemajo z več težavami kot druge, imajo vse potencial za okrevanje in prevzem nadzora nad svojimi življenjskimi izzivi. S krepitvijo družinske moči za okrevanje (na podlagi razrešenih problemov) pridobi družina več virov za spoprijemanje z izzivi v prihodnosti. V pristopu, ki temelji na moči družine za okrevanje, gre za shajanje, prilagajanje ali kompetentnost pri odpravljanju težav, da bi prepoznali ali razumeli priložnosti za transformacijo in rast, ki lahko izhajata iz krize.

Odpornost je uporaben koncept pri prepoznavanju in razvijanju ključnih družinskih procesov, ki lahko v zelo tveganih okoliščinah zmanjšajo stres in ranljivost, spodbujajo zdravljenje in rast po krizah ter usposobijo družine za premagovanje težav. Ta koncept združuje ugotovitve številnih raziskav in opredeli ključne procese na treh področjih delovanja družine, ki krepijo njeno odpornost: družinski sistem prepričanaj, organizacijski vzorci in komunikacijski procesi (Walsh 2003, 2006).

Družinski sistemi prepričanaj zelo vplivajo na naš pogled na krizo, na naše trpljenje in možnosti. Konstrukcije realnosti izhajajo iz družinskih in družbenih interakcij. Sistemi prepričanaj usmerjajo družinske procese in odzive na krizne situacije. Nove izkušnje lahko spodbudijo nove odzive. Moč za okrevanje izhaja iz prepričanaj, ki povečajo možnosti za rešitev problema, za zdravljenje in rast. Ta prepričanaja pomagajo članom, da najdejo smisel v kriznih situacijah, spodbujajo pozitiven pogled, poln upanja, in omogočajo transcendentne ali duhovne povezave. Avtorica (2006: 66) sem umesti tudi Seligmanov koncept naučenega optimizma; zanj meni, da je pomemben za razvijanje odpornosti. Sodobne družine se morajo organizirati na različne načine, da bi se lahko spoprijele z izzivi. V družinski organizaciji moč za okrevanje povečujejo fleksibilna struktura, povezanost ter uporaba družbenih in ekonomskih virov. Komunikacijski procesi pa povečujejo moč za okrevanje z vnašanjem jasnosti v krizne situacije, s spodbujanjem

Preglednica 1: Spoprijemanje z naučeno nemočjo in krepitev odpornosti: dve ravni delovanja v socialnem delu.

Raven dela		Preprečevanje naučene nemoči in krepitev odpornosti
prva raven	instrumentalna definicija problema in soustvarjanje rešitev v delovnem odnosu:	<ul style="list-style-type: none"> • izkušnja odnosa: spoštljiv in odgovoren zaveznik in strokovnjak na podlagi osebnih izkušenj, • etika udeležnosti, • perspektiva moči, • soustvarjanje dobrih izidov, • izvorni delovni projekt pomoči.
druga raven	odnosna (družinska) dinamika:	<ul style="list-style-type: none"> • raziskovanje za več razvidnosti (razvidnost posameznika v sistemu, razvidnost družine ali skupine kot celote), • podpora za ohranjanje procesov, ki krepijo odpornost, • podpora za spremembe procesov za krepitev odpornosti.

odkritih čustvenih izražanj in s sodelovalnim načinom reševanja problemov (Walsh 2003: 407–415).

Socialno delo izhaja iz koncepta odpornosti in se obrača na družine v stiski s spoštovanjem, verjame v obnovljive potenciale ljudi in išče možnost, kako z družinskimi člani poiskati in povečati najboljše odlike posameznikov in družine kot celote.

DVE RAVNI SPOPRIJEMANJA Z NAUČENO NEMOČJO IN KREPITVE ODPORNOSTI V SOCIALNEM DELU

Naučena nemoč se lahko pojavi, ko doživimo situacije, v katerih nimamo vpliva na potek dogodkov. Ljudem, ki se vključujejo v procese podpore in pomoči v socialnem delu, takšne izkušnje niso neznanе. Prav nasprotno. Kompleksni psihosocialni problemi, s katerimi se srečujejo, lahko preplavijo človeka z občutkom, da ne more storiti ničesar, da bi življenje izboljšal. Tudi stvarne razmere v okolju pogosto občutek nemoči še krepijo.

Nove, dobre izkušnje so odločilne, če želimo ljudi podpreti, da bodo dosegli svoje cilje, uresničili svoje sanje in razbili okove oviranosti in nesreč (Saleebey 1997). In to je temeljno izhodišče sodobnega, strokovnega socialnega dela. Gre za nove, dobre izkušnje, ki se lahko zgodijo v odnosu s socialno delavko, socialnim delavcem v procesih podpore in pomoči.

Izkušnje sodelovanja z ljudmi v socialnem delu in razumevanje doktrine naše znanosti in stroke so pripomogli k oblikovanju teze, da sodobni koncepti socialnega dela preprečujejo in odpravljajo naučeno nemoč ter večajo odpornost na dveh ravneh delovanja.

O dveh ravneh socialnega dela z družino piše Čačinovič Vogrinčič (2006). Z njima opredeli specifičnost tega posebnega področja socialnega dela. Pri pisanju sem izhajala iz te doktrine in jo prenesla na področje naučene nemoči, odpornosti in socialnega dela. Menim, da je to znanje uporabno pri delu s posameznikom, družino ali skupino, saj se v socialnem delu ukvarjamo s pomočjo pri reševanju kompleksnih psihosocialnih problemov ljudi, tu pa je pomembna tudi odnosna raven.

Na prvi ravni je temeljna izkušnja odnosa. Ko z ljudmi sodelujemo pri reševanju kompleksnih problemov, zaradi katerih potrebujejo pomoč socialnega dela, z njimi vzpostavimo delovni odnos, ta pa omogoča pogovor, v katerem se lahko zgodita raziskovanje in sooblikovanje dobrih izidov (Čačinovič Vogrinčič *et al.* 2005, Čačinovič Vogrinčič 2006). Kadar naše delo temelji na instrumentalni definiciji problema (Lüssi 1991) in soustvarjanju rešitev, kadar nujno potrebujemo ljudi kot strokovnjake na podlagi osebnih izkušenj, da prispevajo svoje deleže v rešitvi, delamo v smeri preprečevanja naučene nemoči in krepimo odpornost ljudi. Izkušnja sodelovanja, izkušnja

smiselnosti, izkušnja, da ima človek vpliv na izide izvirnega delovnega projekta pomoči, vse to povečuje človekovo moč. V socialnem delu nujno potrebujemo sodelovanje, v katerem se sliši in upošteva vsak glas in v katerem dobre izide soustvarjamo.

V izvornih delovnih projektih pomoči pa krepimo odpornost tudi na drugi ravni. Ta je povezana z razvidnostjo človekovega življenja, z razvidnostjo odnosov, ki jih vzpostavlja z pomembnimi ljudmi v svojem življenju. Raziskovanje za več razvidnosti posameznika v sistemu in sistema kot celote, govor o potrebnih spremembah na odnosni ravni, o tem, kaj je vredno ohraniti ipd. – vse to ostaja povezano s pomočjo, z ustvarjanjem novih rešitev, vendar je pomemben del procesa, nujni del delovnega projekta. Raziskovalni pogovori o komunikaciji, načinu organiziranja življenja, sistemu prepričanj ipd. pripomorejo v socialnem delu k več razvidnosti. Več razvidnosti pomeni priložnost, da raziščemo, s katerimi komunikacijski vzorci, vlogami, pravili, prepričanji, načini reševanja konfliktov ipd. nam je dobro, kateri nam pomagajo pri vzpostavljanju odnosov, ki nas krepijo, nam dajejo občutek spoštovanja, nas podpirajo pri uresničevanju ciljev in sanj. Ko sistemi odnosov postanejo bolj razvidni, imamo priložnost raziskati tudi, kakšne spremembe potrebujemo, da nam bo v življenju dobro in bomo imeli več moči za spoprijemanje s problemi. V socialnem delu ljudi podpiramo tudi na drugi ravni, da lahko razvijejo takšne načine komunikacije, oblikujejo takšno organizacijsko strukturo, izberejo takšne vloge ipd., s katerimi bodo krepili odpornost in se bodo lahko sami spoprijeli z življenjskimi izzivi.

SKLEP

Čeprav je od šestdesetih let 20. stoletja, ko je Seligman (1992, 2007) začel raziskovati pojav naučene nemoči, minilo že nekaj desetletij in se je v poznejših raziskavah usmeril v upanje in optimizem ter smo tudi v socialnem delu naredili velik preobrat od usmerjenosti v patologijo k soustvarjanju rešitev, je poznavanje in razumevanje naučene nemoči v socialnem delu še vedno pomembno.

Z nepoznavanjem tega pojava lahko spregledamo skupino ljudi, ki jih prav naučena nemoč ovira pri tem, da bi lahko izrazili svoje vire, aktivno sodelovali pri reševanju težav in dosegli svoje cilje. Gotovo je naloga socialnega dela tudi, da ljudem pomaga preseči primanjkljaje, povezane z naučeno nemočjo.

V članku izhajam iz teze, da je sodobno socialno delo razvilo znanje, ki že v izhodišču usmerja socialno delavko, socialnega delavca v vzpostavljanje procesov podpore in pomoči za preprečevanje in odpravljanje naučene nemoči ter krepitev človekove odpornosti. Tezo smo z raziskavo o naučeni nemoči pri učencih z učnimi težavami v okviru projekta »Strokovne podlage za nadaljnji razvoj in uresničevanje koncepta dela učne težave v osnovni šoli«, v podprojektu »Soustvarjanje učenja in pomoči«, potrdili (gl. Mešl *et al.* 2012) in jo lahko razširimo tudi na druga področja socialnega dela. Ko v skladu z doktrino socialnega dela vzpostavimo delovni odnos soustvarjanja, pripomoremo k temu, da ljudje doživijo, da imajo ključno vlogo pri soustvarjanju zelenih izidov, da doživijo smiselnost sodelovanja, da imajo vpliv na potek dogodkov. S takim odnosom se lahko spoprimemo s tremi temeljnimi primanjkljaji, ki jih Gordon in Gordon (2006) definirata kot tiste, ki ustvarijo naučeno nemoč. Ekspert na podlagi osebnih izkušenj kot glavni sodelavec v izvornem delovnem projektu pomoči potrebuje izkušnjo smiselnosti v sodelovanju, saj je to izhodišče za preseganje motivacijskega primanjkljaja. Nova izkušnja, da lahko vpliva na potek sodelovanja in izide, mu pomaga, da se spoprime tudi s kognitivnim primanjkljajem, saj doživi, da je uspeh odvisen tudi od njegovih dejanj. Izkušnja uspeha izboljša človekovo samopodobo in preprečuje čustveni primanjkljaj.

S preseganjem naučene nemoči razvijamo človekovo odpornost. V procesih podpore in pomoči v socialnem delu jo krepimo na dveh ravneh: z novo izkušnjo odnosa in sodelovanja v soustvarjanju rešitev ter z več razvidnosti v človekovem življenju, ki mu omogoča sooblikovanje sprememb, potrebnih za uresničitev ciljev. Zapisala sem že, da naučene nemoči ne moremo odpraviti s prepričevanjem človeka, naj vendarle razmišlja pozitivno, naj bo bolj

aktiven, naj »vzame življenje v svoje roke«. Gre za nove, dobre izkušnje, ki jih potrebuje. Te izkušnje se lahko zgodijo le v odnosu. Sodelovanje v izvirnem delovnem projektu pomoči lahko omogoči nove izkušnje in krepi odpornost človeka na obeh ravneh.

VIRI

- AMES, C. A. (1990), *Motivation: what teachers need to know?* Teachers College Record, 91, 3: 409–421.
- CARMICHAEL, C. M. (2007), *Overcoming learned helplessness*. Dostopno na: <http://voices.yahoo.com/overcoming-learned-helplessness-347706.html?cat=5> (2. 2. 2012).
- ČAČINOVIČ VOGRINČIČ, G., KOBAL, L., MEŠL, N., MOŽINA, M. (2005), *Vzpostavlanje delovnega odnosa in osebnega stika*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- ČAČINOVIČ VOGRINČIČ, G. (2008), *Soustvarjanje v šoli: učenje kot pogovor*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- GILLHAM, J. E. (ur.), *The science of optimism and hope: research essay in honor of Martin E. P. Seligman*. Pennsylvania: Templation Foundation Press (11–37).
- GORDON, R., GORDON M. (2006), *The turned off child: learned helplessness and school failure*. Salt Lake City: Millennial Mind Pub.
- HOFFMAN, L. (1994), A reflexive stance for family therapy. V: McNamee, S., Gergen, K. J. (ur.), *Therapy as social construction*. London: Sage (7–24).
- LÜSSI, P. (1991), *Systemische Sozialarbeit: praktisches Lehrbuch der Sozialberatung*. Bern, Stuttgart: P. Haupt.
- MAIER, S. F., PETERSON, C., SCHWARTZ, B. (2000), From helplessness to hope: the seminal career of Martin Seligman. V: Gillham, J. E. (ur.), *The science of optimism and hope: research essay in honor of Martin E. P. Seligman*. Pennsylvania: Templation Foundation Press (11–37).
- MEŠL, N. (2011), Proces dela v izvirnem delovnem projektu pomoči: od definiranja problemov k soustvarjanju zelenih izidov. V: Šugman Bohinc, L. (ur.), *Učenci z učnimi težavami. Izvirni delovni projekt pomoči*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani (95–114).
- MEŠL, N., KODELE, T., ČAČINOVIČ VOGRINČIČ, G. (2012). The role of contemporary social work concepts in dealing with learned helplessness of children with learning difficulties. *Ljetopis socijalnog rada*, 19, 2: 191–213.
- PETERSON, C. (1985), Learned helplessness: fundamental issues in theory and research. *Journal of social and clinical psychology*, 3, 2: 248–254.
- PETERSON, C., MAIER, S. F., SELIGMAN, M. (1993), *Learned helplessness: a theory for the age of personal control*. New York: Oxford University Press.
- REYES, C. Y. (2011), *When children fail in school: understanding learned helplessness*. Dostopno na: <http://www.edarticle.com/article.php?id=1068> (30. 7. 2011).
- SALEEBEY, D. (ur.) (1997), *The strengths perspective in social work practice*. New York: Longman (druga izdaja).
- SELIGMAN, M. (1992), *Helplessness*. New York: Freeman.
- SELIGMAN M., REIVICH, K., GILLHAM, J. (2007), *The optimistic child*. New York: Houghton Mifflin Company.
- SUNDERLAND, M. (2009), *Znanost o vzgoji*. Radovljica: Didakta.
- ŠUGMAN BOHINC, L. (ur.) (2011), *Učenci z učnimi težavami: izvirni delovni projekt pomoči*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- VALAS, H. (2001), *Learned helplessness and psychological adjustment II: effects of learning disabilities and low achievement*. Dostopno na: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00313830120052705preview> (21. 6. 2012).
- WALSH, F., (2003), Family resilience: strenghts forged through adversity; V: Walsh, F., *Normal family processes: growing diversity and complexity*. New York/London: The Guilford Press (399–423).
- (2006), *Strenthening family resilience*. New York/London: The Guilford Press.
- WEINER, B. (2000), Intrapersonal and interpersonal theories of motivation from an attributional perspective. *Educational Psychology Review*, 12, 1: 1–14.

Mateja Nagode, Nadja Kovač, Lea Lebar

SOCIALNA OSKRBA NA DOMU V MREŽI JAVNE SLUŽBE IN ZUNAJ NJE

UVOD

Evropske socialne politike se pri skrbi za starejše že nekaj časa usmerjajo k dezinstitutionalizaciji oziroma k zdravstveni in socialni oskrbi, ki se večinoma izvaja na domu posameznika in ne v zdravstvenih ali socialnih institucijah. Za starejše ima dom veliko čustveno vrednost; domače okolje jim je znano, ohranijo lahko svojo samostojnost in kakovost življenja ter obdržijo vezi z družino, sosedi in prijatelji. Oskrba na domu jim omogoča individualno obravnavo. Pri tem ugotovimo, s katerimi težavami se srečujejo, in storitev prilagodimo njihovim potrebam. Poleg vidika uporabnika, ki je pomemben argument legitimnosti skrbi na domu, pa je prednost take oblike skrbi tudi finančne narave. Opravljanje storitev na domu je namreč po navadi bolj stroškovno učinkovito kot v institucijah, predvsem v kombinaciji z ustrezno neformalno oskrbo. Pričakovanja o možnostih za domačo oskrbo so se povečala tudi z napredkom tehnologije, saj omogoča usklajevanja na področju nege in spremljanja na daljavo (Tarricone, Tsouros 2008).

Tudi v Sloveniji vse bolj poudarjamo pomembnost čim daljšega bivanja starejših v domačem okolju in si že vrsto let prizadevamo pospešiti ta proces v okviru nacionalnih programov socialnega varstva. Pri tem ima pomoč na domu eno ključnih vlog, saj gre za najbolj poznano in razširjeno socialnovarstveno storitev, ki se izvaja na domu posameznika. Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2013–2020 (2013) namreč v primerjavi z Resolucijo o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2006–2010 (2006) in Strategijo varstva starejših do leta 2010 – solidar-

nost, sožitje in kakovostno staranje prebivalstva (2013), predvideva še dodatno širjenje storitve (s 3 % na 3,5 % starejših od 65 let, vključenih v storitev). In kot je zapisano v Izhodiščih za pripravo predloga zakona o dolgotrajni oskrbi, osebni asistenci in zavarovanju za dolgotrajno oskrbo (MDDSZ 2013¹) je eden izmed ciljev omenjenega zakona tudi poudarek na oblikah pomoči in podpore, ki zagotavljajo posameznikom, da ostanejo v domačem okolju.

Pomoč na domu je namenjena tistim, ki imajo zagotovljene bivalne pogoje v svojem okolju, vendar zaradi starosti ali hude invalidnosti potrebujejo pomoč pri določenih opravilih, svojci pa jim te pomoči ne morejo ali ne znajo zagotoviti. Bivanje v domačem okolju, v katerem uporabnik prejema pomoč na domu, lahko torej popolnoma ali pa vsaj za določeno obdobje nadomesti odhod starejših v institucionalno varstvo. To storitev, ki je v nekaterih evropskih državah zelo razvita (Hutten, Kerkstra 1996, Genet *et al.* 2012), smo v Sloveniji začeli uvajati v devetdesetih letih. Začetki segajo v sredino osemdesetih let, ko so z izvajanjem te storitve začeli v Centru za socialno delo Ljubljana Center (Poštrak 1987, Baič *et al.* 1988).

Zakon o socialnem varstvu (v nadaljevanju: ZSV) določa, da organizacija pomoči na domu sodi v pristojnost občin; te morajo zagotoviti mrežo javne službe na tem področju. Storitev, kot jo poznamo danes, je od začetkov prešla različne faze organiziranja in izvajanja, hkrati pa je doživljala in še vedno doživlja številne izzive, tako v mreži javne službe kot zunaj nje. V tem kontekstu moramo predvsem izpostaviti

¹ Vlada RS se je z njim seznanila 26. 9. 2013.

neenakomerno dostopnost do storitve. Ugotavljamo (Nagode, Lebar 2013) na primer, da leta 2012 dve občini še vedno nista niti podelili koncesije za izvajanje pomoči na domu niti nista sklenili pogodbe z javnim zavodom, kljub temu da so občine dolžne zagotoviti izvajanje te storitve. Tudi potrebe po posameznih občinah so različne. V nekaterih občinah namreč ne opazimo nobenega uporabnika te storitve, v drugih pa je uporabnikov preveč in bi bilo pomoč na domu treba zagotoviti v večjem obsegu. Storitve je ponekod dostopna vse dni v tednu in tudi ob popoldnevih, v 40 % občinah pa storitev izvajajo še vedno zgolj ob delavnikih dopoldne. Velike razlike so tudi v ceni storitve; ponekod je storitev v okviru mreže javne službe za uporabnika brezplačna, v nekaterih občinah pa cena lahko dosega tudi dobrih 9 evrov na uro (*ibid.*).

Še en trend, ki ga opazujemo v zadnjem obdobju, je postopno spreminjanje tipa izvajalcev storitve. Na začetku delovanja je bila storitev večinoma organizirana pod okriljem centrov za socialno delo. Ti so bili tudi pobudniki in začetniki izvajanja storitve. V zadnjih letih pa opazujemo, da CSD zaradi preobremenjenosti in cenovne nekonkurenčnosti svojo dejavnost vse pogosteje prenašajo na domove za starejše, tem pa je v interesu, da svojo dejavnost širijo tudi v domove uporabnikov ter na zasebnike s koncesijo občine², ki pa po navadi ponudijo nižjo ceno storitve za uporabnika. Od leta 2007 do leta 2012 se je tako povečalo število občin, ki so zagotavljanje storitve prepustile v roke zasebniku s koncesijo občine (tj. 14 občin) ali domu za starejše (tj. 8 občin) (*ibid.*). Zasebniki navadno oskrbo na domu izvajajo tudi zunaj mreže javne službe bodisi kot socialni servis bodisi kot pomoč na domu zunaj mreže javne službe.

Področje izvajanja pomoči na domu v mreži javne službe je v Sloveniji razmeroma dobro raziskano; na Inštitutu RS za socialno varstvo namreč v sodelovanju z Ministrstvom za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti (v nadaljevanju: MDDSZ) že od leta 2008 redno in sistematično spremljamo izvajanje storitve

pomoči na domu v vseh slovenskih občinah (gl. Smolej *et al.* 2008 a, b, Smolej *et al.* 2010, Nagode *et al.* 2011, 2012, Nagode, Lebar 2013).

V nasprotju s tem pa je izvajanje oskrbe na domu zunaj mreže javne službe, ki bi lahko bilo pomembno dopolnilo mreži javne službe, slabše raziskano. Razpolagamo le s seznamom zasebnikov in pravnih oseb, ki opravljajo socialnovarstvene storitve na podlagi dovoljenja za delo in so vpisani v register zasebnikov in pravnih oseb, ki opravljajo socialnovarstvene storitve, ki ga vodi MDDSZ. V Analizi storitev, opravljenih na podlagi dovoljenja za delo in vpisa v register (Nagode, Kovač 2013) smo letos na Inštitutu RS za socialno varstvo prvič ocenili tudi doseg in ključne izzive organiziranja in razvoja oskrbe na domu zunaj mreže javne službe – sem namreč v celoti sodita socialni servis in pomoč na domu v primeru, ko izvajalec ni pridobil koncesije občine oziroma z njo ni sklenil pogodbe³. Ključna razlika med omenjenima storitvama je v tem, da socialni servis ne sodi v mrežo javne službe, se pravi, da občine te storitve niso dolžne (so)financirati, nasprotno pa so pomoč na domu občine obvezane zagotavljati in sofinancirati. Storitvi pa se razlikujeta tudi v vsebini in namenu. Socialni servis po Zakonu o socialnem varstvu (1992) namreč obsega pomoč pri hišnih in drugih opravilih⁴ v primeru otrokovega rojstva, bolezni, invalidnosti, starosti, v

³ Storitvi podrobneje opredeljujejo: Zakon o socialnem varstvu (1992), Pravilnik o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev (1995), Pravilnik o spremembah in dopolnitvah Pravilnika o metodologiji za oblikovanje cen socialno varstvenih storitev (2011), Pravilnik o metodologiji za oblikovanje cen socialno varstvenih storitev (2006) in Uredba o merilih za določanje oprostitev pri plačilih socialnovarstvenih storitev (2004).

⁴ »Prinašanje pripravljenih obrokov hrane, nakup in prinašanje živil ali drugih potrebščin, priprava drv ali druge kurjave, nabava ozimnice, manjša hišna popravila, pranje in likanje perila, vzdrževanje vrta in okolice stanovanja, čiščenje v stanovanju, opremljanje, spremljanje pri obiskih trgovin, predstav, sorodnikov ali na počitnicah, organiziranje in izvajanje drugih oblik družabništva, pedikerske, frizerske in druge podobne storitve za nego telesa in vzdrževanje videza, pomoč pri opravljanju bančnih poslov, plačevanju računov, sprejemanju in odpošiljanju poštnih pošiljk – po pooblastilu upravičenca, varovanje in nadziranje stanja uporabnika preko noči, celodnevna povezava preko osebnega telefonskega alarma (7. člen Pravilnika o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev).

² Zasebniki s koncesijo občine so izvajalci, ki nimajo statusa javnega zavoda, jim je pa občina podelila koncesijo za opravljanje pomoči na domu.

primeru nesreč in v drugih primerih, v katerih je ta pomoč potrebna za vključitev osebe v vsakdanje življenje. Gre torej predvsem za podporna dnevna opravila (ang. IADL – *instrumental activities of daily living*), ki so glede na definicijo OECD povezana s pomočjo v gospodinjstvu, pri prehranjevanju, nakupovanju in prevozih (Colombo *et al.* 2011: 11).

Posebna oblika socialnega servisa je tudi storitev varovanja na daljavo; v Sloveniji obstaja od leta 1992. Pomoč na domu pa obsega socialno oskrbo⁵ upravičenca v primeru starosti, invalidnosti in v drugih primerih, v katerih pomoč na domu lahko nadomesti institucionalno varstvo. V tem primeru gre za kombinacijo prej omenjenih podpornih dnevnih opravil s temeljnimi dnevnimi opravili (ang. ADL – *activities of daily living*), ki jih OECD opredeljuje kot kopanje, oblačenje, hranjenje, leganje v posteljo in vstajanje iz nje, gibanje in uporabo stranišča (*ibid.*).

V nadaljevanju članka predstavljamo rezultate omenjene *Analize storitev, opravljenih na podlagi dovoljenja za delo in vpisa v register* (Nagode, Kovač 2013). Osredotočamo se na primerjavo obeh storitev, tj. socialnega servisa in pomoči na domu, v članku pa strnjeno predstavljamo izzive, s katerimi se pri svojem delu srečujejo izvajalci obeh storitev.

RAZISKOVALNI NAČRT IN METODOLOGIJA

V raziskavi o analizi socialnovarstvenih storitev, opravljenih na podlagi dovoljenja za delo (Nagode, Kovač 2013), smo uporabili pojasnjevalni raziskovalni načrt (Creswell, Plano

⁵ »Pomoč pri temeljnih dnevnih opravilih: pomoč pri oblačenju ali slačenju, pomoč pri umivanju, hranjenju, opravljanju osnovnih življenjskih potreb; vzdrževanje in nega osebnih ortopedskih pripomočkov; gospodinjstva pomoč: prinašanje enega pripravljenega obroka ali nabava živil in priprava enega obroka hrane, pomivanje uporabljene posode, osnovno čiščenje bivalnega dela prostorov in odnašanje smeti; postiljanje in osnovno vzdrževanje spalnega prostora; pomoč pri ohranjanju socialnih stikov: vzpostavlanje socialne mreže z okoljem, s prostovoljci in s sorodstvom, spremljanje upravičenca pri opravljanju nujnih obveznosti, informiranje ustanov o stanju in potrebah upravičenca ter priprava upravičenca na institucionalno varstvo.« (6. člen Pravilnika o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev 1995.)

Clark 2007), ki obsega uporabo tako kvantitativne kot tudi kvalitativne metode. Načrt je zaporeden in dvofazen. V prvi fazi smo zbrali in analizirali kvantitativne podatke, ki smo jih pridobili s pomočjo spletnega vprašalnika, v drugi fazi pa kvalitativne podatke iz polstrukturiranega intervjuja. Metodi smo združili v fazi interpretacije, saj je namen druge faze pojasniti pridobljene kvantitativne rezultate. Za izhodišče naloge smo vzeli register zasebnikov in pravnih oseb (MDDSZ 2012), ki opravljajo socialnovarstvene storitve, in ga obravnavali kot celotno opazovano populacijo. Služil je pripravi vzorčnega okvira naloge. V registru je bilo ob koncu leta 2012 53 aktivnih izvajalcev za opravljanje socialnovarstvenih storitev na podlagi dovoljenja za delo. Nanje (na vseh 53) smo v dogovoru z naročnikom naloge MDDSZ naslovili spletni vprašalnik. V register je bilo v obdobju od leta 1994 do konca leta 2012 vpisanih 69 izvajalcev, od tega jih je bilo v istem obdobju iz registra izbrisanih 16, to pomeni, da so prenehali izvajati dejavnost na podlagi dovoljenja za delo – bodisi so podjetje zaprli bodisi so prešli na koncesijo oziroma v javno mrežo. Izbrisani so bili večinoma registrirani za izvajanje socialnega servisa. Poleg tega smo z izvajalci, ki so registrirani za izvajanje bodisi socialnega servisa bodisi pomoči na domu, izvedli še šest polstrukturiranih intervjujev.

STORITVE OSKRBE NA DOMU, OPRAVLJENE NA PODLAGI DOVOLJENJA ZA DELO IN VPISA V REGISTER

V omenjeni raziskavi (Nagode, Kovač 2013) ugotavljamo, da je med zasebniki⁶, ki so vpisani v register in ki so odgovorili na spletni vprašalnik, ob koncu leta 2012 storitev socialnega servisa izvajala manj kot polovica, pomoč na domu pa približno tri četrtine zasebnikov (preglednica 1). To kaže, da sta izvajanje in doseg socialnega servisa v Sloveniji izjemno

⁶ V nadaljevanju uporabljamo izraz zasebnik za vse fizične in pravne osebe iz registra, ki so pridobile dovoljenje za opravljanje pomoči na domu oziroma socialnega servisa. Med njimi je tako na primer tudi Zavod za oskrbo na domu Ljubljana, saj je pridobil dovoljenje za opravljanje varovanja na daljavo (socialni servis).

Preglednica 1: Posodobljen pregled stanja registra po anketiranju.

	Socialni servis		Pomoč na domu	
	N	%	N	%
Storitev izvajajo	9	42,9	13	76,5
Storitve niso nikoli izvajali	6	28,6	2	11,8
Storitve ne izvajajo več	6	28,6	2	11,8
Skupaj	21	100,0	17	100,0
Niso želeli sodelovati	5	19,2	4	19,0
Vsi registrirani	26	100,0	21	100,0

majhna in podhranjena. Navedli smo že, da se je v zadnjih 20 letih iz registra izpisalo 13 zasebnikov, ki so bili registrirani za izvajanje te storitve, od zdaj vpisanih v register (tj. 26⁷) pa jih šest poroča, da storitve v praksi tako rekoč nikoli niso izvajali, šest storitve ne izvaja več in le devet jih poroča, da socialni servis še izvajajo.

Zasebniki, ki so prenehali izvajati socialni servis (tj. šest), so storitev opravljali različno dolgo, od štirih mesecev do desetih let. Med razlogi za prenehanje izvajanja storitve omenjajo kadrovske težave, osebne težave (na primer bolezen), premalo uporabnikov in zanimanja za njihove storitve, visoke cene in s tem nekonkurenčnost na trgu ter prevzem storitve (drugi zasebniki). Podobne strukturne dejavnike omenjajo tudi zasebniki, ki storitve v praksi nikoli niso izvajali (tj. šest), in sicer so navedli, da kljub promociji ni bilo povpraševanja in interesa ter da so cene visoke in nekonkurenčne.

Pri zasebnikih, ki so registrirani za izvajanje pomoči na domu, je stanje nekoliko drugačno. Iz registra so se v zadnjih 20 letih izpisali trije, zdaj jih je registriranih 21 (od tega štirje pri anketiranju niso sodelovali). Med tistimi, ki so odgovorili na vprašalnik (tj. 17), pomoč na domu izvaja 13 registriranih zasebnikov. Dva poročata, da storitve v praksi nikoli nista izvajala; poudarita, da glede na to, da nista koncesionarja, s svojo ceno nista konkurenčna drugim izvajalcem. Dva storitve ne izvajata več, od tega je eden storitev izvajal deset let in je s storitvijo prenehal zaradi reorganizacije zavoda, drugi, ki je prav tako storitev izvajal

deset let, pa je prenehal zaradi prekinitve pogodbe z izvajalcem (predvidevamo, da je bil podizvajalec storitve). Med zasebniki, ki izvajajo pomoč na domu na podlagi dovoljenja za delo, jih velika večina (tj. devet zasebnikov) izvaja storitev na podlagi koncesije občine (v okviru mreže javne službe), štirje jo izvajajo (tudi) zunaj mreže javne službe.

Ključne izsledke kvantitativnega dela raziskave strnemo v preglednici 2. V njej prikazemo podatke o ceni in številu uporabnikov oskrbe na domu zunaj mreže javne službe in jih primerjamo s podatki o pomoči na domu v okviru mreže javne službe. Ugotavljamo, da je devet izvajalcev socialnega servisa na dan 31. 12. 2012 storitev zagotavljalo za 209 uporabnikov, od tega jih je bilo skoraj tri četrtine (tj. 150 uporabnikov) vključenih v varovanje na daljavo, ki je ena od specifičnih oblik socialnega servisa. Cena storitve na uro, ki jo je na dan 31. 12. 2012 za socialni servis plačal uporabnik, je v povprečju znašala 11 evrov, prav toliko je znašala ekonomska cena.

Štirje izvajalci pomoči na domu so na dan 31. 12. 2012 pomoč na domu zunaj mreže javne službe zagotavljali za 34 uporabnikov. Cena storitve na uro, ki jo je na dan 31. 12. 2012 za pomoč na domu zunaj mreže javne službe plačal uporabnik, je v povprečju znašala 14,3 evrov. Povprečna cena na uro v mreži javne službe (Nagode, Lebar 2013) je v istem obdobju znašala 5,27 evrov na uro. Ekonomska cena za pomoč na domu zunaj mreže javne službe je na dan 31. 12. 2012 znašala 14,3 evrov na uro, za pomoč na domu v mreži javne službe pa 16,2 evrov na uro.

⁷ Od njih jih pet na vprašalnik ni odgovorilo.

Preglednica 2: Število uporabnikov in cena storitve glede na različne storitve (na dan 31. 12. 2012).

	Socialni servis*	Pomoč na domu – mreža javne službe**	Pomoč na domu – zunaj mreže javne službe
Povprečna cena, ki jo plača uporabnik (evrov/uro)	11,0	5,3	14,3
Povprečna ekonomska cena (evrov/uro)	11,0	16,2	14,3
Število uporabnikov	59	889	34

* Varovanja na daljavo nismo upoštevali.

** Vir: Nagode, Lebar 2013.

Predstavili smo ključne primerjalne podatke za storitvi pomoči na domu in socialni servis, v nadaljevanju pa se osredotočamo na izzive (slika 1), s katerimi se pri svojem delu srečujejo zasebniki, ki so vpisani v register in imajo dovoljenje za delo za opravljanje pomoči na domu oziroma socialnega servisa. Pri tem smo posebno pozornost namenili storitvam, ki se izvajajo zunaj mreže javne službe.

POTREBE PO SOCIALNOVARSTVENIH STORITVAH

Zasebniki pri svojem delu opažajo, da je potreb po storitvah socialne oskrbe na domu v Sloveniji zelo veliko. Ocenjujejo, da jih bo v prihodnje še več (v skladu s pojavom t. i. dolgožive družbe) in da je več povpraševanja po storitvi pomoč na domu kot po storitvi socialni servis. Na terenu ugotavljajo, da na nekaterih območjih potrebe (sploh) niso zadovoljene in da je potreb

več, kot je v resnici uporabnikov storitve, npr.: »Potreb po storitvah je zanesljivo več, kot pa se jih odloča za socialno oskrbo na domu.« Nekateri ugotavljajo, da veliko ljudi »čaka na tovrstno pomoč, kljub temu da jo že potrebujejo,« to opažajo predvsem v večjih okoljih, nasprotno pa v manjših lokalnih okoljih ugotavljajo, da so potrebe minimalne, da so dobro zadovoljene. Poleg tega navajajo, da je veliko dostav kosila na dom, npr.: »Za prinos hrane se [uporabnik] obrne na gostinca in mu ta pripelje malico brezplačno na dom.« Poleg tega opozorijo tudi na razširjeno neformalno oskrbo (sosedska in družinska pomoč), ki lahko pomembno razbremeni ali dopolni formalno oskrbo, tudi socialni servis, saj veliko sorodnih opravil opravijo kar svojci, ki »velikokrat prevzamejo pomoč na domu. Ekonomska kriza je, to se zelo pozna, če svojci opravljajo pomoč, potem nas manj rabijo.«

Nekateri sogovorniki opozorijo tudi na povečanje povpraševanja po socialni oskrbi v zadnjem

Slika 1: Izzivi, s katerimi se pri svojem delu srečujejo zasebniki, ki so vpisani v register in imajo dovoljenje za delo.

obdobju. To povezujejo predvsem s spremembo socialnovarstvene zakonodaje. Opažajo, da ljudje iz domov za starejše odhajajo nazaj domov (zaradi varstvenega dodatka in plačila doma), še posebej kadar pomoč potrebujejo v manjšem, obvladljivem obsegu. Po spremembi socialne zakonodaje osebe, vključene v institucionalno varstvo, namreč niso več upravičene do varstvenega dodatka. Koliko je takšnih oseb, ni znano. Dremelj *et al.* (2013: 64) v *Oceni učinkov nove socialne zakonodaje* ocenjujejo, da obstaja pomemben delež »nekdanjih« prejemnikov, vključenih v celodnevno institucionalno oskrbo, ki do njega zdaj niso več upravičeni.

NE/INFORMIRANOST O STORITVI

Kot pomemben dejavnik, ki vpliva na razširjenost in dostopnost socialne oskrbe na domu, zasebniki omenjajo tudi področje informiranosti oziroma promocije dejavnosti. Nekateri menijo, da ljudje na splošno niso dovolj informirani o tem, da obstajajo tudi službe zunaj javne mreže in možnost organizacije večurne socialne oskrbe na domu, ki omogoča, da lahko ljudje, kljub bolezni, ostanejo v svojem domačem okolju. Opozorijo, da je promocija dejavnosti pomembna; tudi z zglednim delom, češ da »dober glas seže v deveto vas«. Pomembno je, da promocija doseže srednjo generacijo, saj pogosto otroci iščejo in urejajo pomoč za svoje starše. Nekateri sogovorniki navajajo, da se svojci »še v kritičnih primerih zavedo, da je potrebna pomoč« ter da »kličejo, kadar so res nemočni, kadar pričakujejo starše iz bolnic ali po kapi in kličejo, dan preden pridejo domov, ko res vidijo, da rabijo nekoga, da bo poskrbel za domače.« Po drugi strani pa sogovorniki opozarjajo tudi, da zdravstveno osebje pogosto ni dovolj seznanjeno s tem, kdo izvaja socialno oskrbo na domu, še posebej ne z zasebniki, ki storitve opravljajo zunaj mreže javne službe. Menijo, da so ti na splošno premalo prepoznani tako v strokovni kot tudi v splošni javnosti, opažajo, »da ljudje sploh ne vedo, kakšne možnosti imajo, informiranost je zelo slaba,« in da je »problem v informiranju dejavnosti na splošno, ker so zelo omejene poti, kako priti do ciljne populacije«.

CENA STORITVE, KONKURENČNOST IN ČRNI TRG

Intervjuvanci soglašajo, da je cena za uporabnika za storitve zunaj mreže javne službe previsoka. Potencialni uporabniki se raje obračajo na izvajalce socialnovarstvenih storitev, ki so v javni mreži, ker imajo nižjo ceno za uporabnika. Razlike v cenah prikažemo v preglednici 2. Sogovorniki navajajo, da se ljudje v primeru socialnega servisa raje obrnejo na druge izvajalce servisnih opravil ali pa sežejo po storitvah črnega trga, saj »urejanje vrta prek socialnega servisa stane cca. 12 evrov, nekdo drug pa to isto naredi za 5 evrov.«

Po mnenju sogovornikov je črni trg na področju izvajanja socialne oskrbe na domu zelo razširjen. Opažajo, da »svojci raje vzamejo nekoga na črno, ker je ceneje.« Poleg tega veliko ljudi, ki dela na črno, vidi »pri starejših tržno nišo – vsi mislijo, da se tukaj lahko zelo zasluži.« Žal ekonomske razmere v družbi silijo posameznike, da delo izvajajo na črno (npr. upokojene medicinske sestre, čistilke, fizioterapevti, brezposelni, osebe z nizkim dohodkom), vendar se tako »izkorišča starejše, ne plačuje se davkov in prispevkov, dela se škoda uporabnikom, ker ni prave strokovnosti in profesionalnosti.« Sogovornica je glede tega zelo zaskrbljena, saj »če se bo delo na črno še dolgo nadaljevalo, bomo mali izvajalci, ki imamo potrebna dovoljenja od MDDSZ in zaposlene ljudi, izginiti. Ostala bosta javna mreža s koncesijo in delo na črno.«

»Če bi bil socialni servis cenejši, bi morda bolj zaživel,« meni sogovornica in ugotavlja, da je dejstvo, »da bodo uporabniki raje vzeli cenejšo storitev, ne gledajo na vsebino oziroma kvaliteto storitve.« Finančno so torej izvajalci socialnega servisa odvisni samo od uporabnikov. Podjetja na trgu (na primer samostojni podjetnik) lahko ceno svoje storitve prilagajajo plačilnim zmožnostim uporabnikov, zasebniki, ki izvajajo socialni servis, pa tega ne morejo, saj je izračun cene natančno predpisan. Nekateri ob tem poudarijo, da je struktura oblikovanja cene toga, saj se srečujejo s težavami pri oblikovanju takšne cene, ki bi pokrila celotne stroške (upoštevaje delovno

dobro kadra, prispevke, prevozne stroške in podobno) in bi bila hkrati še vedno cenovno dostopna za uporabnika. Zdajšnja ureditev, menijo, ni primerna za pokrivanje potreb na terenu, ker je storitev predraga tako za uporabnika kot tudi za izvajalca. S ceno za uporabnika, ki je enaka ekonomski, v resnici niso konkurenčni na trgu. Nekateri povedo, da storitev včasih opravijo tudi po nižji ceni, v primeru da uporabnik ni plačilno dovolj sposoben, npr.: »daleč od tega, da bi imel urno postavko realno toliko, kot je ta uradna cena.« Pravijo, da se tako želijo približati uporabniku in da se »borijo« za to, da uporabnika obdržijo, da jih ta ne zavrne zaradi previsoke cene. Ugotavljajo, da, ko »se cena zviša, uporabniki odpovedujejo storitve« in jih odpovedo tudi zato, »ker [jim] ne moremo dati subvencije«. Sogovornica je omenila, da je bruto ura storitve v mreži javne službe veliko dražja od njihove, a da se zaradi subvencij pri končni ceni za uporabnika to ne vidi in da zato zasebniki izpadejo kot »dragi, ampak smo v bistvu poceni.«

Večina sogovornikov meni, da bi bilo treba vpeljati in določiti enotno ceno storitve oskrbe na domu na nacionalni ravni. S tem, menijo, bi spodbudili sodelovanje in dopolnjevanje med različnimi izvajalci, tako zasebnimi kot javnimi, po drugi strani pa bi to bil eden izmed vzvodov vzpostavitve konkurence pri zagotavljanju kakovosti izvajanja storitve. Omenjajo tudi potrebo po sodelovanju in menijo, da, »če bi bila cena enotna za vse izvajalce, bi verjetno tudi med seboj več sodelovali«. Uporabnikom bi se tako povečala možnost izbire med različnimi izvajalci, pri izbiri pa ne bi bila vodilo cena, pač pa strokovnost, dosegljivost, prilagodljivost in kakovost izvajalca oziroma socialne oskrbovalke. Uporabnik bi torej pridobil možnost odločitve – iz pasivnega prejemnika storitve, ki mu je ponujena, na način »vzemi ali pusti«, bi postal aktivni prejemnik storitve, ki bi mu ustrezala in ki bi zadovoljila njegove potrebe na zanj zadovoljiv način. Nekateri kot problem pri tem omenijo, da »uporabnik nima kaj dosti izbire, ker mu občina že vnaprej določi koncesionarja«.

DELO NA TERENU, NASILJE IN ZLORABE

Več sogovornikov zagovarja, naj »na terenu deluje tim, ki bo pokrival potrebe uporabnika,« nekaj se jih pri svojem delu povezuje s patronažno službo, z zdravniki in smisel vidijo v sodelovanju vseh za blaginjo uporabnika. Poleg tega je »dobro, da vsi skupaj delamo za enega uporabnika, ne pa da uporabnik teka od enega do drugega, [...] naj se [storitev] organizira tako, da en uporabnik dobi na enem mestu vse tisto, kar potrebuje.« Nekateri sogovorniki opozarjajo na pojav zlorab tako oskrbovalk (na primer »okoriščenje«) kot tudi uporabnikov (na primer »ponižujoč odnos«) in nekateri pri tem omenjajo, da je zaradi tega še toliko pomembnejše, da za uporabnika deluje tim, v katerem so izvajalci, patronažna služba, svojci in drugi. Nekateri si želijo, da bi bil vzpostavljen nadzor nad izvajanjem terenskega dela, nadzor, ki bi ga opravljali nevtralni strokovnjaki.

KADROVANJE IN IZOBRAŽEVANJE

Zasebniki, ki izvajajo socialni servis in pomoč na domu zunaj mreže javne službe, imajo malo kadrovskih virov (od enega do največ pet zaposlenih). Poudarjajo pomen ustrezne izobrazbe in usposobljenosti kadra ter željo po integriranem kadru – zdravstvenem in socialnem. Omenjajo, da je težko pridobiti kader, ki bi zakonsko ustrezal vsem pogojem za zaposlitev strokovnega delavca, kot so izobrazba, strokovni izpit, delovne izkušnje in podobno, in ki bi poleg tega imel še sočutje do uporabnikov. Glede strokovnega vodja pri pomoči na domu sogovorniki soglašajo, da bi bilo treba zmanjšati predvideni normativ za vodenje storitve, saj ga ta zdaj sili predvsem v vlogo »birokrata«.

Vsi sogovorniki poudarjajo, da mora biti izvajalec socialne oskrbe ustrezno usposobljen za delo. Večina meni, da bi potrebovali več izobraževanj za socialne oskrbovalke, in sicer na državni ravni. Nekateri redno dodatno izobražujejo svoje zaposlene, predvsem na področjih, ki se na terenu pokažejo kot problematična, pri delu pa so zelo pomembna. To so predvsem delo z uporabniki z demenco, pravilno

posedanje, obračanje, delo s pripomočki za inkontinenco, paliativna oskrba, prva pomoč, izgorevanje na delovnem mestu in podobno. Več sogovornikov opaža, da imajo socialne oskrbovalke premalo zdravstvenega znanja in da so nekatera opravila na meji med patronažno nego in socialno oskrbo in s tem tudi predmet dodatnega izobraževanja. Nekateri intervjuvanci opozarjajo, da je treba izboljšati formalno izobraževanje socialnih oskrbovalk, saj menijo, da jim primanjkuje izkušenj pri delu na terenu (praksa). Poleg tega jim nemalokrat »primanjkuje človeške topline« za delo z ljudmi, čeprav je pri socialni oskrbi na domu izjemno pomembna. Sogovornica meni: »Da nekdo lahko dobro izvaja delo na terenu, potrebuje cca. 3 leta dela na terenu.«

Zasebniki so še omenili, da težko pokrivajo stroške dela, predvsem so težave stroški prevoza na terenu v manjših lokalnih okoljih, saj so tam uporabniki razpršeni po terenu in so zato potni stroški večji. Opozarjajo, da zaradi »ekonomske računice lahko zelo hitro pride do nižanja kvalitete storitve«. Ugotavlja se, da slabše finančno stanje zelo vpliva na izvajanje storitev oziroma slabša delovne razmere.

ŽELJA PO POVEZOVANJU

Sogovorniki ne čutijo dovolj podpore za razvoj, predvsem finančne, od države oziroma lokalnih skupnosti, menijo, da bi »moralo urediti sistem financiranja«. Nekateri so omenili, da »si kar prepuščen samemu sebi, kakor se pač znajdeš, kljub temu da si na drugi strani omejen v javno zasebnem partnerstvu.« Želijo si, da bi bili izvajalci zunaj mreže javne službe obravnavani enako kot tisti, ki so v javni mreži, predvsem pa si želijo več sodelovanja, tako med izvajalci kot tudi na lokalni in državni ravni. Do zdaj so redko sodelovali zasebniki med seboj, si pa tega želijo, redko pa so sodelovali tudi z izvajalci mreže javne službe. Nekateri ugotavljajo, da bi bilo sodelovanje med izvajalci dobrodošlo »predvsem v času dopustov in bolniških odsotnosti«. Prav tako menijo, da bi bilo smiselno, da bi bilo »več koncesionarjev v eni občini, saj bi se s tem lahko vzpostavila večja konkurenčnost med izvajalci« in s tem

večja kakovost izvajanja storitev ter več možnosti izbire izvajalcev za uporabnike. Več sogovornikov je omenilo, da bi morale biti socialnovarstvene storitve, ki se izvajajo v mreži javne službe, in tudi te, ki se izvajajo zunaj nje, regulirane na nacionalni ravni.

TOGA ZAKONODAJA

Večina sogovornikov meni, da trenutna zakonodaja ni primerna za izvajanje socialnovarstvenih storitev zunaj mreže javne službe, ker je preobširna. Pravijo, da »je preveč birokracije«, da je zakonodaja toga, nefleksibilna, neprilagojena družbenim spremembam, nejasna ali celo protislovna, npr., »celo pravniki so v dvomih in ne znajo pravilno svetovati«. Da obstoječa opredelitev socialnega servisa storitev ne razmejuje dovolj od drugih storitev in dejavnosti, ki se izvajajo po drugih predpisih, opozarja tudi socialna inšpekcija (Arnšek 2013: 17–18).

Določbe pri sklopih opravil za storitev pomoči na domu so po mnenju sogovornikov omejujoče, saj imajo uporabniki specifične zahteve in ni nujno, da potrebujejo opravila iz različnih sklopov, kot to določa 6. člen Pravilnika o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev (1995). Ta določa, da je uporabnik upravičen do storitve pomoči na domu, če potrebuje najmanj dve opravili iz dveh različnih sklopov opredeljenih opravil. Socialna inšpekcija ugotavlja, da se ta člen lahko razume kot eno opravilo iz dveh sklopov (dve opravili) ali po dve opravili iz dveh sklopov (štiri opravila). Pri tem ta opredelitev izloči upravičence, ki potrebujejo vsa opravila ali več kot eno opravilo iz enega sklopa opravil v standardu storitve. Predpis je z vidika upravičenosti do storitve izključujoč oziroma omejuje pravico do storitve z dodatnim pogojem znotraj že s predpisom določene skupine upravičencev. Zaradi izključevanja upravičencev po navedeni opredelitvi pogoja se predpis ne sklada z načelom enakih možnosti in proste dostopnosti do storitev socialnega varstva iz nacionalnega programa socialnega varstva, ker je del upravičencev prepuščen iskanju pomoči zunaj te javne socialnovarstvene storitve (Arnšek 2013: 18).

Po drugi strani nekateri zasebniki na terenu ugotavljajo, da je za določene uporabnike s specifičnimi potrebami normativ trajanja opravljanja storitve, ki je določen z zgornjo mejo 20 ur na teden (plus zvišanje za tretjino v določenih primerih), prenizek. Pojavljajo se tudi predlogi, naj se razširijo sklopi opravil pomoči na domu na več sklopov ali pa naj se združi obe storitvi, pomoč na domu in socialni servis, saj se med seboj zelo prepletata. Podobno socialna inšpekcija predlaga, da se storitev ustrežneje opredeli ali pa se jo opusti. Ugotavlja, da se tudi socialnovarstvena storitev pomoč na domu lahko v večji meri izvaja tudi kot dejavnost po drugih predpisih in tržno (*op. cit.*: 17–18). Tudi sogovorniki opozarjajo na (ne)smiselnost ureditve socialnega servisa. Nekateri posebej poudarijo, da je to umetno določena storitev, da tako rekoč nikoli ni zaživela in da bi jo lahko ukiniteli ali pripojili pomoči na domu.

SKLEP

V Sloveniji opažamo, da formalno organizirane socialne storitve na domu niso dovolj razširjene in dosegljive ter da doseg teh storitev v zadnjih letih stagnira – npr. pomoč na domu v okviru mreže javne službe je ob koncu leta 2012 prejemale 5801 starih 65 let ali več (Nagode, Lebar 2013) ali 1,7 % oseb, starih vsaj 65 let, nacionalni program socialnega varstva (ReNPSV 2006–2012) pa predvideva vključitev 3 % oseb. Z analizo izvajanja pomoči na domu (Nagode, Lebar 2013) na Inštitutu RS za socialno varstvo opažamo, da k izvajanju pomoči na domu v okviru mreže javne službe v vedno večji, a še vedno razmeroma majhni meri, pristopajo zasebniki z dovoljenjem za delo. Ti izvajajo tudi storitve zunaj mreže javne službe, nad katero pa v Sloveniji nimamo natančnega pregleda. Zaradi navedenih razlogov smo na Inštitutu RS za socialno varstvo leta 2013 pristopili k izdelavi *Analize storitev, opravljenih na podlagi dovoljenja za delo in vpisa v register* (Nagode, Kovač 2013). V okviru analize smo ugotovili, da sta izvajanje in doseg socialne oskrbe na domu zunaj mreže javne službe v Sloveniji podhranjena. Prejemajo malo uporabnikov, in še ti po visokih, nekon-

kurenčnih cenah (v nasprotju z javno mrežo in črnim trgom). V okviru storitev zunaj mreže javne službe je najbolj razširjeno varovanje na daljavo, čeprav je v Sloveniji v primerjavi z drugimi evropskimi državami še vedno razmeroma nedostopno in premalo razširjeno. Na to že vrsto let opozarjajo avtorji posameznih raziskav (npr. Rudel, Fisk 2005, Dolničar 2009, Nagode 2009, Dolničar, Nagode 2010, Nagode, Dolničar 2010, Primožič 2011, Pušnik 2013). Med drugim navajajo, da je storitev predraga in pozivajo k umestitvi storitve med storitve mreže javne službe (to bi tudi znižalo stroške za uporabnika). Dolga leta so opozarjali tudi na nujnost vzpostavitve nacionalnega klicnega centra. To bi med drugim vplivalo tudi na znižanje stroškov storitve. Trenutni izvajalec, Doktor 24 d.o.o., je (v sodelovanju s Telekomom Slovenije d. d., Pacientom d.o.o. in Prvo zdravstveno asistenco d. o. o.) svojo dejavnost na nacionalni ravni začel leta 2012, po precej nižji ceni, kot se je storitev izvajala pred tem. Pričakovanja glede razvoja, cenovne in geografske dostopnosti in pokritosti te storitve v prihodnosti so zato velika.

Z analizo, ki smo jo povzeli v članku želimo predvsem opozoriti na potrebo po čimprejšnji (pre)ureditvi področja izvajanja socialnovarstvenih storitev na podlagi dovoljenja za delo in vpisa v register, predvsem socialnega servisa in pomoči na domu. Potreben je predvsem tehten razmislek o smiselnosti obstoja socialnega servisa na način, kot je urejen danes, saj se je pokazalo, da kljub nekaterim poskusom (v obdobju 1994–2012 je bilo registriranih 39 izvajalcev) v praksi ni zaživel. V tem pogledu veliko pričakujemo tudi od težko pričakovanega zakona, ki bo urejal področje dolgotrajne oskrbe.

VIRI

ARNŠEK, T. (2013), *Vsebinsko poročilo o ugotovitvah inšpekcijskih nadzorov v letu 2012 za storitve: institucionalno varstvo starejših, pomoč družini na domu kot socialna oskrba na domu, socialni servis*. Ljubljana: Inšpektorat RS za delo. Dostopno na http://www.id.gov.si/fileadmin/id.gov.si/pageuploads/Varnost_in_zdravje_pri_delu/Socialne_zadeve/POROCILO_IVS-PDD-SoS_2012.pdf (9. 10. 2013).

- BAIČ, M., RAPOŠA-TAJNSEK, P., IMPERL, F., ČUK, J. (1988), *Družbeno varstvo starejših občanov v občini Ljubljana – Center. Vloga koordinatorja*. Ljubljana: Center za socialno delo Ljubljana – Center.
- COLOMBO, F., LLENA-NOZAL, A., MERCIER, J., TJADENS, F. (2011), *Help wanted? Providing and paying for long-term care*. Washington: OECD Health Policy Studies, OECD Publishing.
- CRESWELL J. W., PLANO CLARK V. L. (2007), *Designing and conducting mixed methods research*. Thousand Oaks, California: Sage Publications
- DOLNIČAR, V. (2009), Podporne tehnologije – podpora ali ovira medgeneracijske solidarnosti? V: Hlebec, V. (ur.), *Brez spopada: kultur, spolov, generacij*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta (275–290).
- DOLNIČAR, V., NAGODE, M. (2010), Overcoming key constraints on assistive technology uptake in Slovenia. *Teorija in praksa*, 47, 6: 1295–1315
- DREMELJ, P., SMOLEJ, S., BOŠKIČ, R., NARAT, T., RIHTER, L., KOVAČ, N., KOBAL TOMC, B. (2013), *Ocena učinkov izvajanja nove socialne zakonodaje*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo. Dostopno na: http://www.irssv.si/upload2/Ocena_ucinkov_socialna_zakonodaja_IRSSV_2013.pdf (9. 10. 2013).
- GENET, N., BOERMA, W., KRONEMAN, M., HUTCHINSON, A., SALTMAN, R. B. (2012), *Home care across Europe. Current structure and future challenges*. København: WHO Regional Office for Europe (55–71). Dostopno na: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0008/181799/e96757.pdf (9. 10. 2013).
- HUTTEN, J., KERKSTRA, A. (1996), *Home care in Europe: a country-specific guide to its organization and financing*. London: Ashgate Publishing Limited. Dostopno na: <http://www.getcited.org/pub/103327782> (9. 10. 2013).
- Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti (2012), *Register zasebnikov in pravnih oseb, ki opravljajo socialno varstvene storitve* (posredovano po elektronski pošti 17. 10. 2012).
- (2013), *Izhodišča za pripravo predloga zakona o dolgotrajni oskrbi, osebni asistenci in zavarovanju za dolgotrajno oskrbo*. Dostopno na: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/word/sociala/dolgotrajna_oskrba_izhodisca_www_260913.doc (10. 10. 2013).
- NAGODE, M. (2009), Organizirana pomoč za stare ljudi, ki živijo na domu: pomoč na domu in varovanje na daljavo. V: Hlebec, V. (ur.), *Starejši ljudje v družbi sprememb*. Maribor: Aristej (125–138).
- NAGODE, M., DOLNIČAR, V. (2010), Assistive technology for older people and its potential for intergenerational cooperation: critical review of the present situation and identification of key constraints for wider uptake. *Teorija in praksa*, 47, 6: 1278–1294.
- NAGODE, M., JAKOB KREJAN, P., SMOLEJ, S. (2011), *Izvajanje pomoči na domu: analiza stanja v letu 2010*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- NAGODE, M., JAKOB KREJAN, P., SMOLEJ, S. (2012), *Izvajanje pomoči na domu: analiza stanja v letu 2011*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- NAGODE, M., KOVAČ, N. (2013), *Analiza storitev, opravljenih na podlagi dovoljenja za delo in vpisa v register*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- NAGODE, M., LEBAR, L. (2013), *Izvajanje pomoči na domu: analiza stanja v letu 2012*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- POŠTRAK, M. (1987), *Uvajanje pomoči na domu za starejše občane v občini Ljubljana Center (1986–1987)*. Ljubljana: Center za socialno delo Ljubljana Center.
- Pravilnik o metodologiji za oblikovanje cen socialno varstvenih storitev (2006). *Ur. l. RS*, št. 87/2006, 127/2006, 8/2007, 51/2008, 5/2009, 6/2012.
- Pravilnik o spremembah in dopolnitvah Pravilnika o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev (2011). *Ur. l. RS*, št. 28/2011.
- Pravilnik o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev (1995), *Ur. l. RS*, št. 52/1995, 2/1998, 61/1998, 19/1999 (28/1999 popr.), 127/2003, 125/2004, 60/2005, 120/2005 (2/2006 popr.), 120/2005 Odl.US: U-I-192/05-29, 140/2006, 120/2007, 90/2008, 121/2008, 53/2009, 45/2010.
- PRIMOŽIČ, Z. (2011), *Ovire za razvoj in uporabo podpornih tehnologij za starejše v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- PUŠNIK, M. (2013), Pomen varovanja na daljavo za socialno delo s starimi ljudmi. *Socialno delo*, 52, 1: 73–76.
- Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2006–2010 (2006). *Ur. l. RS*, št. 39/2006.

- Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2013–2020 (2013), *Ur. l. RS*, št. 39/2013.
- RUDEL, D., FISK, M. (2005), Exploring the potential of new telecommunication technologies to underpin healthcare service frameworks. Understanding the Slovene experience through a case study of the »Lifeline« telecare service for older people. *Acta Informatica Medica*, 13, 2: 75–79.
- SMOLEJ, S., JAKOB KREJAN, P., NAGODE, M., ŽIBERNA, V. (2008 a), *Analiza izvajanja pomoči na domu*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- SMOLEJ, S., NAGODE, M., JAKOB KREJAN, P. (2010), *Izvajanje pomoči na domu: analiza stanja v letu 2009*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- SMOLEJ, S., NAGODE, M., JAKOB KREJAN, P., ŽIBERNA, V., JERINA, P., KENDA, A. (2008 b), *Izvajanje pomoči na domu: analiza stanja za obdobje januar-junij 2008*. Ljubljana: Inštitut RS za socialno varstvo.
- Strategija varstva starejših do leta 2010 – solidarnost, sožitje in kakovostno staranje prebivalstva* (2013). Dostopno na: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/strategija-SI-starejsi.pdf (9. 10. 2013).
- TARRICONE, R., TSOUROS, A. (2008), *Home care in Europe: the solid facts*. København: WHO Regional Office for Europe. Dostopno na: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0005/96467/E91884.pdf (9. 10. 2013).
- Uredba o merilih za določanje oprostitev pri plačilih socialno varstvenih storitev, *Ur. l. RS*, št. 110/2004, 124/2004, 114/2006-ZUTPG, 62/2010-ZUPJS.
- Zakon o socialnem varstvu. *Ur. l. RS*, št. 54/1992 (56/1992 popr.), 42/1994 Odl. US: U-I-137/93-24, 1/1999-ZNIDC, 41/1999, 60/1999 Odl. US: U-I-273/98, 36/2000-ZPDZC, 54/2000-ZUOPP, 26/2001, 110/2002-ZIRD, 2/2004 (7/2004 popr.), 36/2004-UPB1, 69/2005 Odl. US: U-I-97/05-32, 21/2006 Odl. US: U-I-116/03-22, 105/2006, 114/2006-ZUTPG, 3/2007-UPB2 (23/2007 popr., 41/2007 popr.), 122/2007 Odl. US: U-I-11/07-45, 61/2010-ZSVarPre, 62/2010-ZUPJS, 57/2012.

Tamara Narat, Anja Jesenovec

POMEN IN VLOGA KONCEPTA DELOVNEGA ODNOSA PRI NADGRADNJI INSTITUTA SKRBNIŠTVA

UVOD

Institut skrbništva je v Sloveniji že kar nekaj časa v fazi nadgradnje. Na nujne spremembe področja skrbništva že dalj časa opozarjajo strokovnjaki, ki jih to področje posredno zadeva (npr. Kobal 2001, 2006, Zupančič *et al.* 2005, Novak 2011), kot tudi strokovni delavci s centrov za socialno delo, ki se s problematiko skrbništva srečujejo v praksi, vendar so do danes predlagane rešitve ostale zgolj zapisane na papirju. Na Inštitutu RS za socialno varstvo je bilo v preteklih letih opravljenih nekaj raziskav o tem (Kobal 2001, Narat *et al.* 2010, Smolej *et al.* 2010), zadnja je izšla letos, z naslovom »Strokovne podlage za nadgradnjo instituta skrbništva« (Narat *et al.* 2013). Izsledki te študije so podlaga za ugotovitve, ki jih predstavljamo v nadaljevanju. Da bi pridobili bolj poglobljen, celovitejši vpogled na področje skrbništva, v članku mestoma navajamo tudi citate fokusnih skupin (v besedilu označeno kot FS CSD), ki so bile s predstavniki centrov za socialno delo opravljene za potrebe omenjene študije.

Namen prispevka je opozoriti na pomen vrednot in način dela doktrine socialnega dela pri skrbništvu, na to, kako zelo pomembna sta strokovno znanje in vzpostavitev sodelovanja med različnimi akterji za doseganje rešitev s ciljem zagotoviti največjo korist uporabnika¹ – osebe, ki zaradi različnih dejavnikov potrebuje dodatno pomoč, varstvo in spodbudo. Kot ključni problem na področju skrbništva se

namreč kaže prav to, da trenutna praksa dela zaradi različnih vzrokov ne temelji na dognanjih stroke socialnega dela, torej ne izhaja iz socialnodelovnega načina.

Ravnati na socialnodelovni način pomeni vzpostaviti delovni odnos in izvajati izvirni delovni projekt pomoči z vpletenimi osebami. V članku se za osvetlitev problematike skrbništva opiramo predvsem na koncept delovnega odnosa, kot ga je razvila Gabi Čačinovič Vogrinčič (2002, 2006, Čačinovič Vogrinčič *et al.* 2005). Izbrani koncept poudarja sodelovanje med vsemi vpletenimi v skupnem projektu; torej med vsemi tistimi, ki jih neposredno ali posredno zadeva določen problem in ki lahko prispevajo svoj delež k definiranju in rešitvi problema. Konkretno bi se na področju skrbništva omenjena ideja koncepta delovnega odnosa kazala v multidisciplinarnem pristopu pri soustvarjanju delovnega odnosa, kot sodelovanje med socialnimi delavci s centrov za socialno delo, uporabnikom² in drugimi vpletenimi ter drugimi strokovnimi delavci (npr. zdravstvenimi delavci, psihiatri, pravniki). Socialni delavec bi imel vlogo koordinatorja tima, odločal bi o sestavi tima, predvsem pa bi skrbel, da sodelovanje v delovnem odnosu ves čas poteka na socialnodelovni način, torej da se delovni odnos vzpostavi in vzdržuje ter omogoča, da se sliši »glas« vseh vpletenih (še posebej »glas« uporabnika).

V nadaljevanju najprej na kratko opišemo koncept delovnega odnosa in izvirnega

¹ V Zakonu o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1976) je oseba, ki je pod skrbništvom oziroma ji je imenovan skrbnik, poimenovana varovanec.

² Uporabljeni izrazi, zapisani v moški slovnični obliki, so uporabljeni kot nevtralni za ženske in moške.

delovnega projekta pomoči, potem pa ju uporabimo pri analizi ključnih problemov, ki se pojavljajo v praksi. Na podlagi tako pridobljenih ugotovitev nakažemo nekaj smernic, kako bi lahko področje skrbništva z dosledno uporabo omenjenih konceptov v praksi še izboljšali in nadgradili.

OSNOVNI POMENI KONCEPTA DELOVNEGA ODNOSA

Predmet socialnega dela je reševanje kompleksnih socialnih problemov. Ključni pojmi so pomoč, reševanje problema, iskanje novih rešitev v socialnodelavskem delovnem odnosu, s katerim se lahko mobilizira moč, ki jo ima družina ali posameznik. V temelju gre vedno za projekt sodelovanja, ki se ustvari na sporazumevanju, dogovarjanju in skupnem iskanju rešitev, da bi udeleženci v problemu postali udeleženci pri rešitvi. (Čačinovič Vogrinčič 2002.)

Citat nakazuje, da je za uspešno pomoč in podporo posameznikom, ki se znajdejo v različnih težavnih socialnih okoliščinah, pomembno sodelovanje med njimi in stroko. Pomembno je, da uporabnik pri iskanju rešitev aktivno sodeluje, saj lahko sam najbolj presodi, kaj je dobro zanj, seveda ob izpolnjenem pogoju, da dobi dovolj informacij. Ne zadostuje pa zgolj dovolj informacij – informacije, ki jih da strokovnjak, morajo biti za uporabnika tudi dovolj jasne in razumljive, saj bo le tako lahko primerno izbiral med možnostmi, ki jih ima na voljo. Osnovna naloga strokovnjaka je torej, da nameni čim več časa vsakemu posameznemu uporabniku, da posluša njegove želje in najde različne primerne načine podajanja informacij, ki bodo čim bolj koristile uporabniku (Žuraj, Lucas 1993). Poleg tega uporabnik potrebuje tudi podporo in spodbudo, da lahko pridobljene informacije primerno predela in izrazi svoje odločitve, želje, bojazni in poglede.

Čačinovič Vogrinčič (*ibid.*) ugotavlja, da delovni odnos olajša sodelovanje. Opredele ga kot odnos med socialnimi delavci in uporabniki, ki za socialnega delavca pomeni oporo pri vzpostavitvi pogovora, katerega namen je

povezan z raziskovanjem in sooblikovanjem dobrih izidov (Čačinovič Vogrinčič 2008: 19).

Kot navaja avtorica koncepta, je ključnih prvin delovnega odnosa sedem³ (Čačinovič Vogrinčič 2002, Čačinovič Vogrinčič *et al.* 2005: 9–11).

- *Dogovor o sodelovanju*: je prvi korak delovnega odnosa, saj šele jasen dogovor o sodelovanju omogoča vzpostavitev delovnega odnosa (gre za dogovor o poteku dela, razjasnitvi vlog vpletenih ipd.).
- *Instrumentalna definicija problema in soustvarjanje rešitev* (Lüssi 1990): vsi udeleženi v procesu podajo svojo definicijo problema in skupaj sodelujejo pri iskanju rešitve problema. Pri tem je naloga socialnega delavca, da ustvari pogoje za pogovor (da sodelovanje sploh omogoči).
- *Osebno vodenje* (Vries, Bouwkamp 1995): gre za vodenje k dogovorjenim ciljem, rešitvam. Za uspešen in učinkovit delovni odnos mora biti socialni delavec »osebno« udeležen v dialog in sodelovanje, govoriti mora o »konkretnih« dogodkih, načrtih, poleg tega pa se mora problema lotiti »tukaj in zdaj« (torej v sedanjosti).
- *Perspektiva moči* (Saleebey 1997): poudarja, da prepoznavanje problemov ni ključno pri reševanju problema, temveč je treba uporabnikom priznati moč, ki jo imajo. Naloga socialnega delavca je zato predvsem odkrivanje virov moči uporabnikov. S tega vidika socialni delavec mobilizira darove, znanja, sposobnosti uporabnika in razišče možne načine za doseganje kakovostnega življenja, ki ga uporabnik s prizadevanjem in podporo vseh lahko doseže.
- *Etika udeležnosti* (Hoffman 1994): vključuje idejo o sodelovanju in s tem preseže idejo o objektivnem opazovalcu. To v resnici pomeni, da se strokovnjak odpove moči, ki mu ne pripada – njegova vloga je vzdrževanje delovnega odnosa in udeležba v njem, konsenzu, razumevanju in pogovoru. V pogovoru nihče ne potrebuje zadnje besede.

³ Čačinovič Vogrinčič je prvine delovnega odnosa povzela iz različnih teoretičnih izhodišč in jih združila v enoten koncept – koncept delovnega odnosa.

- *Znanje za ravnanje*: pomeni, da naj bi socialni delavci pri delu s svojimi uporabniki uporabljali koncepte socialnega dela, z namenom, da bi skupaj z udeleženi v procesu iskanja rešitve problema lahko definirali delovni odnos.
- *Ravnanje s sedanostjo ali koncept sonavzočnosti* (Andersen 1993): povezan je z omenjenim pristopom »tukaj in zdaj«. Pomembno je, da socialni delavec v delovnem odnosu z uporabniki nameni dovolj časa, da se pogovor lahko razvije in da uporabnik dobi občutek, da je spoštovan in kompetenten. Poudarek je na sedanosti; izkušnje iz preteklosti so pomembne za določanje nalog v sedanosti in za načrtovanje smernic reševanja problema v prihodnosti. Koncept sonavzočnosti pomeni, da je socialni delavec ne le navzoč pri poslušanju zgodbe uporabnika, ampak mu je hkrati tudi na voljo za sočutje in pogovor.

Prve tri prvine se nanašajo predvsem na konkretno vzpostavitev in vodenje delovnega odnosa v praksi. Za ohranitev in vzdrževanje delovnega odnosa pa je treba upoštevati tudi zadnje štiri elemente. Ti se v teorijah pojavljajo kot postmoderni koncepti, združeni v enoten koncept delovnega odnosa (Čačinovič Vogrinčič 2002, 2006, Čačinovič Vogrinčič *et al.* 2005).

Koncept delovnega odnosa dopolnjuje koncept izvirnega delovnega projekta pomoči. Izviren je zato, ker se projekt za vsakega posameznika vsakokrat vzpostavi na novo; oblikovan je torej za vsakega posameznika posebej (Čačinovič Vogrinčič *et al.* 2005). Pri uporabi izvirnega delovnega projekta pomoči je treba izhajati iz potreb uporabnika in okoliščin njegove specifične situacije.

V nadaljevanju članka se osredotočamo na tri ključne identificirane probleme, ki se v zdajšnji ureditvi področja skrbništva pojavljajo v Sloveniji, in sicer: na obstoj instituta odvzema poslovne sposobnosti, na preobremenjenost strokovnih delavcev s centrov za socialno delo in na zlorabo instituta skrbništva za poseben primer. Gre za tri osrednje težave, v katerih pa se kažejo še številne druge pomanjkljivosti instituta skrbništva, saj so posamezne predpostavke skrbništva prepletene in pomembno součinkujejo druga na drugo.

OBSTOJ INSTITUTA ODVZEMA POSLOVNE SPOSOBNOSTI

V Sloveniji še vedno obstaja institut odvzema poslovne sposobnosti.⁴ To kaže na zastarelost slovenske zakonodaje, saj ne upošteva trende v socialnem varstvu (Kobal 2006). Nekatere druge evropske države so namreč odvzem poslovne sposobnosti že odpravile (Švedska že leta 1989, Nemčija leta 1999), saj ta institut zelo poseže v človekove pravice. Oseba, ki ji je odvzeta poslovna sposobnost, namreč nima pravice voliti, se poročiti ipd. (Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih 1976, Narat *et al.* 2013).

Pri odvzemu poslovne sposobnosti je problematično predvsem to, da z njim ne dosežemo enega pomembnejših namenov⁵ skrbništva, ki je, kot določa zakonodaja, »usposabljanje oseb za samostojno življenje« (Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih 1976, 178. člen). Ena od udeleženk fokusnih skupin na centru za socialno delo je izjavila:

Jaz se predvsem sprašujem, kaj dosežemo pri določenih posameznikih, ki so še zelo aktivni, so zelo mobilni, sami hodijo po opravkih. Praktično je z odvzemom za nas cel kup težav, varovanci so razburjeni, ker se jim nekako odvzema ta pravica, tako da ne vem, če je namen s samim odvzemom resnično dosežen. Odvzem poslovne sposobnosti pomeni predvsem nadzor nad nekim pravnim prometom in zastopanjem te osebe v pravnem prometu in se mi zdi, da pri takih z odvzemom čisto nič ne dosežeš oz. rešiš. (FS CSD v Narat *et al.* 2013.)

⁴ V Sloveniji poznamo delni in popolni odvzem poslovne sposobnosti. Skrbnik osebe, ki ji je popolnoma odvzeta poslovna sposobnost, ima pravice in dolžnosti skrbnika mladoletnika, ki še ni star petnajst let. Skrbnik osebe, ki ji je delno odvzeta poslovna sposobnost, ima pravice in dolžnosti skrbnika mladoletnika, ki je že star petnajst let, center za socialno delo pa lahko po potrebi določi, katere posle sme oseba, ki ji je bila delno odvzeta poslovna sposobnost, opravljati samostojno in brez odobritve. (Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih 1976, 208. člen.)

⁵ Namen skrbništva je predvsem varstvo osebnosti oseb pod skrbništvom, tako mladoletnih kot polnoletnih. To se uresničuje s skrbo, vzgojo, izobrazbo, oskrbo, zdravljenjem ter usposabljanjem za samostojno življenje. Poleg tega je njegov namen tudi zavarovati premoženjske in druge pravice in koristi oseb, ki so pod skrbništvom. (Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih 1976, 178. člen.)

Institut odvzema poslovne sposobnosti bi veljalo ukiniti in ga preoblikovati tako, da bi se s skrbništvom urejalo zgolj tiste naloge, ki jih uporabnik sam, brez podpore drugih, ni zmožen opravljati:

Že od nekaj sem bila proti odvzemu poslovne sposobnosti, če že, sem za druge institute, da se človeku nekaj doda in ne da se mu nekaj odvzema. Rajši dajmo prefolmulirati te institute; rečeš: »Ti nudimo pomoč, ti damo zagovornika, nekaj, ne vem. (Ibid.)

Šele tako, da k reševanju problematike pristopimo skupaj z uporabnikom in ne brez njega, lahko ustvarimo razmere za krepitev moči uporabnika. Uresničevanje te naloge se začne z »instrumentalno definicijo problema« (Lüssi 1990), tako da lahko vsak od udeleženi (tudi uporabnik) pri iskanju rešitve poda svojo perspektivo videnja problema in pripomore k rešitvi (Čačinovič Vogrinčič 2006).

Participacijski vidik je nadvse pomemben za doseganje napredka uporabnika. Na napredek vpliva njegova izkušnja, da je spoštovan in da ima dostojanstvo. Elementa delovnega odnosa, kot sta »perspektiva moči« (Saleebey 1997) in »etika udeleženiosti« (Hoffman 1994), se pri tem pokažeta kot nadvse uporabna. Čačinovič Vogrinčič (2006) poudarja, da je uporabnik strokovnjak na podlagi osebnih izkušenj, naloga socialnega delavca pa je, da osebi pomaga prepoznati lastne vire moči, ki jih že ima in ki jih lahko pozneje uporablja sama oz. ob pomoči drugih (Mesec 2006).

Pomembno je, da uporabnikom omogočimo čim bolj avtonomno odločati o svojem življenju (*ibid.*). To je možno le z integrativnim pristopom reševanja problema. V delovnem odnosu morajo zato sodelovati vsi udeleženi, tako uporabnik, skrbnik, strokovni delavec kot tudi zunanji vpleteni (predstavniki domov za ostarele, zdravstva, nevladnih organizacij, ki izvajajo podporne programe s tega področja, idr.).

Z opisanim načinom dela lahko bolj uspešno dosežemo uresničevanje prej omenjenega namena skrbništva, saj uporabnik sodeluje v delovnem procesu, saj na podlagi »znanja za ravnanje« (to se kaže v interakciji s strokovnjaki) razpolaga s potrebnimi informacijami,

ki jih potrebuje za izbiranje med razpoložljivimi možnostmi za rešitev problema. Ob upoštevanju koncepta izvirnega delovnega projekta pomoči tako delovni odnos vseskozi poteka in se nadgrajuje, saj se ne konča s tem, da nekemu predpišemo skrbništvo (kot sicer velja v primeru stalnega skrbništva: nekako se izognemo odgovornosti za nadaljnje usposabljanje osebe, kljub vsemu pa s tem ne rešimo ničesar), ampak se nadaljuje in prilagaja potrebam uporabnika po čim večji samostojnosti. In prav to je bistvo izvirnega delovnega projekta pomoči: omogoča, da se soustvarjene rešitve v delovnem odnosu prenesejo v akcijo, v konkretne korake, ki omogočajo, da projekt pomoči, oblikovan za vsakega posameznika posebej, poteka v času in se torej ne konča z določenim ukrepom (Čačinovič Vogrinčič *et al.* 2005).

PREOBREMENJENOST STROKOVNIH DELAVCEV, KI DELAJO NA CENTRIH ZA SOCIALNO DELO

Problem preobremenjenosti strokovnih delavcev izhaja iz tega, da pogosto sami opravljajo in prevzemajo skrbniške funkcije, saj je osebe, ki bi bile pripravljene postati skrbniki, izjemno težko najti. Skrbniška funkcija je namreč po zakonu častno in prostovoljno opravilo, hkrati zahteva precejšnjo angažiranost in odgovornost za izpeljavo vseh potrebnih nalog, ki sodijo v okvir delovanja skrbnika, poleg tega pa skrbnik tudi kazensko odgovarja, če osebi prizadene škodo (Narat *et al.* 2013).

Če pogledamo podatke o številu oseb v skrbništvu opazimo, da se povečujejo. To velja predvsem za skrbništva za poseben primer nadraslimi – leta 2008 je bilo npr. 2866 takih primerov, let 2012 pa že kar 6433 (*ibid.*)⁶. Na podlagi tega lahko sklepamo, da se preobremenjenost strokovnih delavcev iz leta v leto povečuje:

Trenutno imam prek 80 odprtih nalog neposrednega izvajanja skrbništva. Direktno jaz osebno sedaj to izvajam. Plus vse ostalo določanje pri skrbništvu, od pravnih poslov,

⁶ Razlogi za povečanje skrbništev za posebni primer so predstavljeni v naslednjem podpoglavju.

pa vsega, kar še pride. To so obsegi, ki si jih ne morete predstavljati [...] In še glede na to, da je v zadnjih letih poraslo. In bo vedno huje. (FS CSD v Narat *et al.* 2013.)

Problematična pa ni samo preobremenjenost strokovnih delavcev z vidika povečanega obsega dela, težava se kaže tudi v tem, da morajo strokovni delavci pogosto prevzemati skrbniške funkcije, za katere nimajo ustreznih znanj.

Recimo kverulanti. Odvzeta jim je poslovna sposobnost. In naloge opravlja npr. center. To si moraš spis zložiti po pravilih številke sodišča ... To rabiš pravnik, ki se bo v to poglobljaj. (*Ibid.*)

Omenjena težava se pojavlja, ker a) na določenih centrih za socialno delo še vedno nimajo zaposlenega pravnik, ki bi sodeloval na področju skrbništva (čeprav narava dela na tem področju zahteva primerna pravna znanja), in b) ker v državnem proračunu niso zagotovljena sredstva za izvajanje skrbniške funkcije – to pomeni, da skrbnik osebe, ki nima dovolj lastnih finančnih sredstev, v njenem imenu ne more najeti strokovnjaka (npr. pravnik), ki bi jo v določenem primeru lahko primerno zastopal (Narat *et al.* 2013).

Omenjena težava, ki se pojavlja v praksi – torej preobremenjenost strokovnih delavcev – je za uporabnike problematična zaradi treh razlogov (*ibid.*):

- pomanjkanje časa strokovnih delavcev za neposreden stik z uporabniki,
- obstoj kolizije interesov (center osebo določi za skrbništvo, opravlja skrbniško funkcijo in nadzira svoje delo, zato obstaja možnost zlorabe položaja),
- uporabnika ne zastopa skrbnik, ki lahko s svojim znanjem deluje v njegovo največjo korist. Ni pa pomembno samo znanje, pomembne so tudi sposobnosti in druge osebnostne lastnosti skrbnika. V praksi lahko center za skrbnika določi osebo, za katero se ob večjem izboru potencialnih skrbnikov ne bi odločil, vendar je ravno zaradi pomanjkanja skrbnikov v določenih primerih prisiljen sprejeti take odločitve, saj sam zaradi že tako velikega števila neposrednih skrbništev ne more prevzeti še ene dodatne skrbniške funkcije.

Ker strokovni delavci s centrov za socialno delo zaradi omenjene preobremenjenosti uporabnikom ne namenijo dovolj časa, nekateri namreč sploh nikoli ne pridejo z njimi v neposreden stik, so onemogočeni vsi elementi, ki sestavljajo delovni odnos. Delovnega odnosa tako sploh ni mogoče vzpostaviti in tudi ne obstaja.

Ampak ni možno, da greva midve te ljudi pogledat, bi pa bilo prav. To je ravno ta problem. Midve teh ljudi sploh ne vidiva. (FS CSD v Narat *et al.* 2013.)

Koncepta »sonavzočnosti« (Andersen 1993) in perspektive »osebne« in »konkretne« udeležbe strokovnega delavca »tukaj in zdaj« – to sta prvi pogoji za nadaljnji razvoj delovnega odnosa in za uspešno rešitev problema – s takim potekom dela na centrih v praksi ni možno udejanjiti.

Zdi se, da rešitev problema niti ni potrebna, saj problema sploh ni – v praksi, kjer strokovnjak nima neposrednega vpogleda v situacijo uporabnika, zato ostane »glas« uporabnika neslišen, s tem pa so njegove težave in problemi prezrti – če pa ni problema, nam tudi ni treba vzpostaviti delovnega odnosa. Zato je v praksi, kot poudarja Lukač (2006), odnos do oseb v skrbništvu (predvsem do oseb v stalnem skrbništvu) paternalističen in varstven, saj odločitve, ki naj bi jim koristile, ne upoštevajo njihove volje.

Če strokovni delavec ni osebno udeležen v problemski situaciji, seveda tudi ne more odkrivati virov moči osebe, ki je v skrbništvu. Ne more ji pokazati svojega strokovnega znanja in ji s tem povečati moč.

To pa ne velja zgolj za uporabnike. Znanje za ravnanje se zaradi preobremenjenosti centrov ne more pokazati tudi pri drugih akterjih, npr. skrbnikih. Strokovni delavci s centrov namreč poleg tega, da nimajo dovolj časa za uporabnike, premalo pozornosti namenjajo tudi skrbnikom, ki opravljajo pomembno in odgovorno nalogo in bi pri tem potrebovali podporo strokovnjakov. Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1976; 207. člen) namreč določa, da mora

skrbnik osebe, ki ji je odvzeta poslovna sposobnost, zlasti skrbeti za njeno osebnost, upoštevati pri tem vzroke, zaradi katerih je bila tej osebi odvzeta poslovna sposobnost,

in si prizadevati, da se ti vzroki odpravijo in da se uporabnik usposobi za samostojno življenje in delo.

To, da se mora skrbnik zavzemati za odpravo vzrokov, zaradi katerih je oseba v skrbništvu, in da jo mora usposobiti za samostojno življenje, ostaja zgolj zapis na deklarativni ravni, saj se v praksi ne uresničuje. Za tako zahtevno nalogo ni dovolj le prizadevanje ene osebe, torej skrbnika, saj sam po navadi niti nima ustreznih znanj. Skrbnikom bi bilo zato treba zagotoviti izobraževanje in timsko pristopiti k razumevanju in reševanju situacije posameznega uporabnika (seveda skupaj z njim).

Konkretno to pomeni, da bi morala biti za skrbnike organizirana obvezna usposabljanja, ki bi bila razdeljena na vsaj dva dela. Prvi del usposabljanj bi bil nekakšen uvod v področje skrbništva: strokovni delavci centra za socialno delo (socialni delavci in pravniki) bi skrbnike seznanili z osnovami področja skrbništva, kakšni so pomen, namen skrbništva, zakonodajna ureditev skrbništva ipd.

Morali bi se izobraževati, v smislu, kaj to za njih predstavlja. Da je to odgovorno. (FS CSD v Narat *et al.* 2013.)

Drugi del izobraževanj pa bi bil že bolj konkretno usmerjen na samo problematiko uporabnika – tovrstna usposabljanja bi izvajali tudi zunanji strokovnjaki. Če bi imela oseba npr. težave z duševnim zdravjem, bi bili predavatelji lahko strokovnjaki na področju duševnega zdravja (nevladne organizacije, ki delujejo na tem področju, strokovni delavci iz zdravstva, psihiatrije ipd.).

Tako bi skrbniki predvsem z »etiko udeleženiosti« (Hoffman 1994) in konceptom »znanja za ravnanje« pridobili izkušnjo o lastni kompetentnosti za opravljanje skrbniške naloge. Nihče od akterjev ne bi imel bolj ali manj pomembne vloge, vsi udeleženi bi skupaj z uporabnikom soustvarili nove rešitve, ki bi koristile vsem (Čačinovič Vogrinčič 2006).

Usposabljanje skrbnikov je prvi in najnujni korak k zagotavljanju čim učinkovitejšega in uspešnega instituta skrbništva, vendar to še ne zadostuje. Da bi lahko skrbnik deloval v kar največjo korist uporabnika, bi bilo treba

oblikovati še strokovne time, v katere bi bili vključeni strokovni delavci centra, skrbniki in različni drugi strokovnjaki, npr. delavci zavodov, domov za ostarele, zdravstvenih domov, odvisno od narave uporabnikovega problema.⁷ Ti strokovni timi bi bili oblikovani za namene uresničevanja izvirnega delovnega projekta pomoči (Čačinovič Vogrinčič *et al.* 2005). Ob tem je pomembno opozoriti, da mora biti timsko delo zastavljeno v skladu s konceptom delovnega odnosa, torej kot soustvarjanje rešitev z vsemi, tudi z uporabnikom. Tako bi se odgovornost za doseganje zastavljenih ciljev porazdelila med različne akterje, ki imajo tudi ustrezna strokovna znanja. Center (torej socialni delavec) bi vodil izvirni delovni projekt pomoči, koordiniral in povezoval strokovni tim in predvsem skrbel za to, da bi delovni odnos vključeval vse vpletene. Tako bi se ustvaril tudi prostor za prehajanje znanja med vsemi vključenimi in kot tak bi delovni odnos resnično upošteval pomen sodelovanja vseh udeleženi v procesu pomoči.

Vse to pa je izvedljivo zgolj ob predpostavki, da se strokovne delavce s centrov razbremenijo. Za doseg tega cilja bi bilo treba predvsem občutno zmanjšati število neposrednih skrbništev. Skrbniške naloge bi morale v večji meri prevzeti druge osebe, za to pa bi jih bilo treba ustrezno motivirati. To je možno uresničiti na dva načina. Predvsem bi bilo treba motivirati osebe iz socialne mreže uporabnika. K temu bi zelo pripomoglo že zagotavljanje usposabljanj za skrbnike in sodelovanje z njimi. Izobraženi skrbniki bodo namreč bolj pripravljeni na naloge, ki jih skrbništvo prinaša, in bodo tudi bolj zaupali v svoje sposobnosti. Poleg izobra-

⁷ V zdajšnji ureditvi se potreba po timskem delu kaže predvsem pri oblikovanju in podaji predloga za odvzem poslovne sposobnosti, saj morajo nekateri strokovni delavci o tako pomembni odločitvi odločati povsem sami. »Mislim, da bi bilo nujno timsko delo in takrat bi bilo potem možno reči: 'Ja, ta strokovnjak pravi, da na tem področju lahko funkcioniira, tukaj pa ne'.« (FS CSD v Narat *et al.* 2013.) Priporočljivo bi bilo oblikovati multidisciplinarnе time, ki od strokovnjakov z različnih področij zahtevali, naj se skupaj z uporabnikom (vedno kadar je to mogoče), v skladu s konceptom delovnega odnosa, odločijo za najprimernejši pristop k reševanju problema (podobno velja že za področje nasilja).

ževanj pa je treba zagotoviti tudi sredstva za povračilo stroškov in za izplačevanje simbolnih nagrad skrbnikom.

Skrbniki stroškov niti ne izkazujejo. Vedo, da od države ne bodo nič dobili, osebo pa tudi poznajo, da nima ničesar. Pri meni so skrbniška poročila brez priglašanih stroškov, kot da ne obstajajo. (FS CSD v Narat *et al.* 2013.)

Ta zakonsko podprta pravica skrbnikov bi bila, če bi se v praksi tudi zares izvajala, po mnenju strokovnih delavcev eden pomembnejših motivov za odločanje za prevzem skrbniške funkcije.

Sigurno bi se prej odločili, če bi bilo plačano. Najprej, ko jim povemo, so še navdušeni nad tem, ampak ko jim povemo, da je naloga skrbnika prostovoljna in častna, se oči potem samo povesijo navzdol. (*Ibid.*)

Če pa skrbnika iz socialne mreže uporabnika ni možno dobiti, bi bilo priporočljivo oblikovati listi skrbnikov. En seznam skrbnikov bi obsegal nabor oseb, ki bi bile usposobljene za prevzem lažjih skrbništev.

Za take oskrbne zadeve, kot je plačevanje položnic in take zadeve. (*Ibid.*)

Drug seznam skrbnikov pa bi vključeval skrbnike strokovnjake različnih izobrazbenih profilov, ki bi bili za opravljanje skrbniške funkcije tudi plačani (ta seznam bi bil primeren za zahtevnejše primere skrbništev, predvsem za skrbništva za poseben primer).

Če bom jaz postavila skrbnika za poseben primer, ki se spozna na trg nepremičnin in vso zakonodajo, bo potem on prevzel vso odgovornost za to, in ne da bo potem center še odobral pravni posel, ker ne bo potrebe. Ker bo imela ta oseba dovolj znanja, da bo lahko prevzela tudi odgovornost. (*Ibid.*)

Če ideja o seznamu skrbnikov ne bi bila uresničena, bi bilo vendarle treba zagotoviti vsaj sredstva za najem strokovnjaka, ki bi osebo v skrbništvu zastopal v določenih primerih (mišljena so predvsem skrbništva za poseben primer). Kot opozarja Nada Caharijaz Ferme (2011: 17):

[...] se v praksi še ni zgodilo, da bi država pokrila stroške pravnega zastopnika, čeprav so take »želje« centri za socialno delo že naslavljali na pristojno ministrstvo.

ZLORABA INSTITUTA SKRBNISŤVA ZA POSEBNI PRIMER⁸

Zloraba omenjenega instituta se v praksi pojavlja v dveh primerih. Prvič, kadar ga uporabijo namesto odvzema poslovne sposobnosti⁹.

Mislím, da so bila takšna navodila. Meni je direktorica razlagala, da ne iti v odvzeme in naj se vse prek skrbništev za posebne primere ureja [...] Problem je zaradi tega, ker včasih se pri skrbništvih za poseben primer po vsebini naloge zelo približamo stalnemu skrbništvu, kar pa ni v redu. Že po samem namenu ni v redu, ampak včasih da rešimo situacijo, damo potem štiri vrstice nalog za posebni primer. (FS CSD v Narat *et al.* 2013.)

Drugič, kadar ga uporabijo za namestitev osebe v institucionalno varstvo proti njeni volji.

Mi imamo na terenu ogromno skrbništva za poseben primer za urejanje institucionalnega varstva. To je pravzaprav huda zadeva. Nekoga spraviti na takšen način v dom. Ampak dom ga ne vzame, če ne predloži odločbe skrbništva, če je recimo izražen sum, da ne more izraziti prave volje. Rada bi poudarila, da gre za zlorabo tega instituta [...] Za to obstajajo druge institucije. Sklep sodišča obstaja. Ampak to skrbništvo se pač izkorišča. (*Ibid.*)

Zlorabe skrbništva za posebni primer se dogajajo, ker po mnenju strokovnih delavcev s centrov za socialno delo v zakonodaji ne obstaja jasna razmejitev med stalnim skrbništvom in skrbništvom za posebni primer. Kot je

⁸ Skrbnika za posebni primer oz. skrbnika za določeno vrsto opravil določi center za socialno delo osebi, katere prebivališče ni znano in tudi nima zastopnika, neznanemu lastniku premoženja, kadar je potrebno, da nekdo skrbi za to premoženje, ter tudi v drugih primerih, kadar je to potrebno za varstvo pravic in koristi posameznika. (Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, 211. člen.)

⁹ O odvzemu poslovne sposobnosti lahko odloča le sodišče.

razvidno iz prvega citata, na centrih ne želijo iti v odvzem poslovne sposobnosti in situacijo raje rešujejo s skrbništvom za poseben primer, vendar je pri tem treba poudariti, da

[...] je vsaka postavitev pod skrbništvo za posebni primer tudi poseg v človekove pravice posameznika. Treba je upoštevati, da tudi skrbnik za poseben primer ni kar tako. (*Ibid.*)

Podatki kažejo, da se število primerov skrbništva za poseben primer iz leta v leto povečuje. To je po navedbah strokovnih delavcev s centrov za socialno delo povezano predvsem s strožimi merili, ki zdaj veljajo v drugih institucijah (na poštah, bankah, domovih za ostarele, zavodih ipd.) z namenom varovanja interesov:

Danes samo, da ima nekdo skrbnika za poseben primer: »Ja, on je podpisal to zadevo.« Da so kriti. Zaradi kritja stvari imamo skrbnika za poseben primer [...] Sodišča zato, da postopke zaključijo, banke, da so v redu opravile svoje delo, vsi, da so v redu opravili. Domovi zato, ker rabijo podpis, psihiatrija zato, ker je potrebno osebo zdraviti. (*Ibid.*)

Da se eden pomembnejših namenov skrbništva – usposabljanje za samostojno življenje – v praksi ne uresničuje, smo že ugotavljali. Podobno kot pri odvzemu poslovne sposobnosti to velja tudi pri skrbništvu za poseben primer. Zdi se, da sta mnenje in korist uporabnika povsem prezrti kategoriji, saj je cilj omenjene oblike skrbništva podrejen zadovoljevanju interesov drugih. Tu se kaže izrazita potreba po tem, da se zagotovijo pogoji, ki bodo omogočali dosledno uporabo koncepta delovnega odnosa na področju skrbništva, saj so take zlorabe z vidika osebnih pravic posameznika nedopustne. Ker ni sodelovanja, ker udeleženci problem rešujejo le z vidika varovanja lastnih interesov namesto uporabnikovih, pretoka »znanja za ravnanje« ne more biti, še več – pomembne odločitve sprejemajo akterji, ki za to sploh niso primerno usposobljeni.

Mi smo iz zavoda dobili dopis, da naj kar vsem varovancem postavimo skrbnike za poseben primer, za problem tablet. Zavodi so si zamislili, da bi bilo to za njih bolj varno. Oni bi si pokrili hrbet (to so osebe, ki praviloma nimajo

sorodnikov) in bi bil CSD njihov skrbnik in potem bi bili mi tisti, ki pravzaprav sploh nismo pristojni za odločanje o tem, ali nekdo potrebuje tableto ali ne. Če je zdravstveno stanje tako, da se ogroža življenje, mora zdravstvena stroka vedeti, kaj narediti. (FS CSD v Narat *et al.* 2013.)

O odvzemu poslovne sposobnosti lahko odloča le sodišče, o odločitvah, povezanih z zdravjem uporabnika, le zdravstvena stroka ipd. Na področju skrbništva bi dosledna uporaba koncepta delovnega odnosa in izvirnega delovnega projekta pomoči na novo definirala vloge in razmerja med udeleženi oz. bi omogočila, da bi se že opredeljene vloge v praksi tudi zares izvajale (to drži predvsem za vlogo centrov, saj že zdaj v skladu z veljavno zakonodajo velja, da je njihova vloga predvsem vodenje postopka in spremljanje skrbnikovega dela, ki pa se v praksi, zaradi omenjene preobremenjenosti centrov, ne uresničuje). Šele tako bi se lahko zaslišal »glas« uporabnika, cilj skrbništva (delovati v kar največjo korist uporabnika) pa bi bil uresničen.

SKLEP

Študija Inštituta RS za socialno varstvo (Narat *et al.* 2013), ki je podlaga za prikazano analizo v članku, je nakazala temeljne težave na področju skrbništva oz. je potrdila znana dejstva, na katera strokovna javnost že dalj časa opozarja: problematičen je obstoj inštituta odvzema poslovne sposobnosti, ker se z njim zelo poseže v človekove pravice in v veliki meri okrne avtonomijo osebe v skrbništvu; pri upoštevanju dognanj stroke socialnega dela v praksi se kot ključna ovira kaže tudi preobremenjenost strokovnih delavcev s centrov za socialno delo. Strokovni delavci pogosto sami prevzemajo skrbniške funkcije, ker je osebe, ki bi bile pripravljene prostovoljno opravljati skrbniško funkcijo težko pridobiti. V praksi se število skrbništev povečuje, s tem pa se povečuje tudi preobremenjenost strokovnih delavcev s centrov za socialno delo; problematična je tudi zloraba skrbništva za poseben primer, saj se ga po mnenju strokovnih delavcev s centrov za socialno delo, pogosto uporabi namesto odvzema

poslovne sposobnosti in za namestitvev oseb v institucionalno varstvo proti njihovi volji.

V članku smo podali predvsem okvirne usmeritve za nadaljnji razvoj področja skrbništva. Pri tem smo izhajali iz koncepta delovnega odnosa kot koncepta pomoči v reševanju kompleksnih socialnih problemov. Koncept delovnega odnosa nas spodbudi k razmišljanju o tem, kako zagotoviti participacijo uporabnika in zakaj je sploh pomembna, kaj pomeni človekovo dostojanstvo v kontekstu skrbništva in kakšne so vloge vseh vpletenih v problemsko situacijo ter kakšen je njihov delež pri definiranju in rešitvi problema. Predvsem pa nas napelje tudi k premišljevanju o tem, kakšen pomen imata pri iskanju rešitev dialog in sodelovanje med različnimi strokami. Vse to so namreč pomembne prvine, ki jih je pri nadgradnji instituta skrbništva, na katero čakamo že tako dolgo, treba upoštevati.

VIRI

- ANDERSEN, T. (1993), See and hear, and be seen and heard. V: Fiedman, S. (ur.), *The new language of change*. New York, London: McMillan Press.
- CAHARIJAZ FERME, N. (2011), Skrbnik za posebni primer ali začasni zastopnik: kdo naj varuje interese pravno nesposobne stranke pred sodiščem? *Pravna praksa*, 30, 3: 16-17.
- ČAČINOVIČ VOGRINČIČ, G. (2002), Koncept delovnega odnosa v socialnem delu. *Socialno delo*, 41, 2: 91-96.
- (2006), *Socialno delo z družino*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- (2008), *Soustvarjanje v šoli: učenje kot pogovor*. Ljubljana: Zavod republike Slovenije za šolstvo (prvi natis).
- ČAČINOVIČ VOGRINČIČ, G., KOBAL, L., MEŠL, N., MOŽINA, M. (2005), *Vzpostavlanje delovnega odnosa in osebnega stika*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- HOFFMAN, L. (1994), A reflexive stance for family therapy. V: McNamee, S., Gergen, K. J. (ur.), *Therapy as social construction*. London: Sage (7-24).
- KOBAL, B. (2001), *Problem skrbništva in možnost prenove njegove opredelitve*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo (končno poročilo).
- KOBAL, B. (2006), Skrbništvo: togo urejeno javno pooblastilo ali fleksibilna oblika družbenega varstva? *Socialno delo*, 45, 12: 25-40.
- LUKAČ, J. (2006), *Sodobni pogledi na problem skrbništva pri odraslih osebah*. Hrastovec: Zavod Hrastovec - Trate.
- LÜSSI, P. (1991), *Systemische Sozialarbeit*. Bern, Stuttgart: Haupt.
- MESEC, B. (2006), Očarani z močjo. *Socialno delo*, 45, 3-5: 235-247.
- NARAT, T., JESENOVEC, A., BOŠKIČ, R., MILAS KLARIČ, I. (2013), *Strokovne podlage za nadgradnjo instituta skrbništva*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo (končno poročilo).
- NARAT, T., KOBAL TOMC, B., BOLJKA, U. (2010), *Ureditve skrbništva v mednarodni perspektivi*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- NOVAK, B. (2011), *Izhodišča za nadgradnjo pravne ureditve skrbništva*. Ljubljana (interno gradivo).
- SALEEBEY, D. (1997), *The strenght perspective in social work practice*. New York: Longman.
- SMOLEJ, S., BUŽAN, V., BOLJKA, U., ŽIBERNA, V., JAKOB KREJAN, P., KOBAL TOMC, B. (2010), *Institut zagovornika odraslih oseb z motnjo v duševnem razvoju*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo (končno poročilo).
- VRIES, S. DE, BOUWKAMP, R. (1995), Psihosocialna družinska terapija. Logatec: Firis.
- Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1976). *Ur. l. SRS*, št. 15/1976, 30/1986-ZNP (20/1988 popr.), 1/1989, 14/1989, RS, št. 13/1994-ZN, 82/1994-ZN-B, 29/1995-ZPDF, 26/1999-ZPP, 60/1999 Odl.US: U-I-273/98, 70/2000-ZZNPOB, 64/2001, 110/2002-ZIRD, 42/2003 Odl.US: U-I-312/00-40, 16/2004, 69/2004-UPB1, 101/2007 Odl.US: U-I-328/05-12, 122/2007 Odl.US: U-I-11/07-45, 90/2011 Odl.US: U-I-85/10-10, 84/2012 Odl.US: U-I-30/12-12.
- ZUPANČIČ, K., NOVAK, B., ŽNIDARŠIČ, V., KONČINA PETERNELI, M. (2005), *Reforma družinskega prava: predlog novih predpisov s komentarjem*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- ŽURAJ, A., LUCAS, J. (1993), Službe, ki ustrezajo potrebam uporabnikov. *Socialno delo*, 32, 1-2.

Duška Knežević Hočevar

SKRB ZA STAREJŠO GENERACIJO NA DRUŽINSKIH KMETIJAH

PREŽIVETA PRAKSA ALI AKTUALNA ZAVEZA?

UVOD: PREPLETENOST DEMOGRAFSKIH IN RAZVOJNIH VIDIKOV DRUŽINSKEGA KMETOVANJA

Med številnimi razlogi, ki pojasnjujejo, zakaj se družinskemu kmetovanju namenja vedno več pozornosti v odmevnih akademskih razpravah, avtorji po navadi poudarjajo dva. Po eni strani se niso uresničile napovedi in pričakovanja kmetijskih strokovnjakov, da bo v izrazito tekmovalnih razmerah globalne tržne ekonomije industrijsko kmetovanje, organizirano v obliki obsežnih korporacij, nadomestilo družinsko kmetovanje (Potter, Tilzey 2005). Nasprotno, razvoj globalnega kmetovanja se kaže bolj v smeri še vedno prevladujoče oblike družinskega kmetovanja (Hildenbrand, Hennon 2005, Galdeano-Gómez *et al.* 2010). Po drugi strani pa so številne vlade po svetu slišale napovedi in ocene Združenih narodov, ki opozarjajo, da bi morale biti zagotavljanje globalne prehranske varnosti prav zaradi demografskih trendov prednostna naloga razvoja kmetijstva v svetu. Do leta 2050 naj bi po nekaterih prebivalstvenih projekcijah število svetovnega prebivalstva doseglo številko 9 (celo 10) milijard, se pravi, da bi morali podvojiti sedanji obseg kmetijske proizvodnje, da ne bi tvegali globalne lakote (Manning 2000).

Ko govorimo o sodobnem kmetovanju v Sloveniji, ki je družinsko organizirano, torej ne moremo več spregledati vsebin, ki se nanašajo na gibanje prebivalstva. Tako nas tudi Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007–2013 (2008: 9–10) opozarja, da se bosta v državi zaradi trendov rodnosti pod enostavno obnovo prebivalstva in vedno

večje dolgoživosti prebivalstva deleža otrok in delovno sposobnega prebivalstva začela zmanjševati. Na podeželju je ocenjena demografska projekcija še toliko bolj skrb zbujujoča tudi zaradi odhoda mladega prebivalstva s podeželja, ne glede na to, da je hkrati opazen povečan priliv prebivalstva na podeželje v bližini mestnih središč.

Spoznanje, da je na razvoj kmetovanja vpliva tudi demografska podoba podeželja, ni novo. Številni domači preučevalci že nekaj desetletij opozarjajo na prepletenost demografskih značilnosti podeželja in razvojnih usmeritev družinskega kmetovanja zlasti v razpravah o zagotovljenem nasledniku oziroma prevzemniku kmetije (Makarovič 1991, Gosar 1991, Hribnik 1995, Barbič 1993, Kovačič *et al.* 1996, Juvančič 2002, Kerbler 2008). Tako je Makarovič (1991) že v svojih številnih raziskavah o »vitalnih in odmirajočih kmetijah« v Sloveniji, ki jih je opravila med letoma 1975 in 1990, ugotovila, da je prav »pravočasna« predaja kmetije oziroma prevzem mlajše generacije jamstvo, da mladi ostanejo na podeželju in še naprej kmetujejo.

Ni naključje, da so prežetost razvojne usmerjenosti kmetovanja z demografskimi trendi dojeli tudi oblikovalci kmetijske politike v Sloveniji. To se med drugim kaže v vpeljavi ukrepov za spodbujanje zgodnjega upokojevanja kmetov oziroma »pravočasne« predaje kmetij mladim prevzemnikom. Logika uvedbe ukrepov za zgodnje upokojevanje kmetov (2004) in za pomoč mladim prevzemnikom kmetij (2005) namreč temelji na pogojni veržni enačbi, ki sporoča: s pravočasno predajo

kmetij oziroma njenim prevzemom se bodo izboljšali starostna struktura lastnikov kmetij, razvojna sposobnost prenesenih kmetij in produktivnost dela v kmetijstvu, predvsem pa se bo zadržalo mlade ljudi na podeželju.

Koga sta ukrepa dejansko nagovorila, je bilo osrednje raziskovalno vprašanje dveh zaporednih raziskav, in sicer anketne raziskave o odnosih med generacijami in spoloma na kmetijah ter na podlagi njenih rezultatov izpeljane terenske študije o praksah medgeneracijskih pomoči v kmečkih družinah.¹ V tem prispevku se omejujem na predstavitev rezultatov terenske študije, še posebej tistih delov življenjskih pripovedi sogovornic in sogovornikov, ki ponujajo odgovor na vprašanje, ali je mlajša generacija kmetij prejemnic sredstev na podlagi obeh ukrepov bolj zavezana skrbeti za starejšo generacijo v primerjavi z vrstniki s kmetij, ki teh sredstev niso prejele. S tem vprašanjem ne preverjam zgolj enega izmed rezultatov anketne raziskave. Prakse skrbi za stare družinske člane na podeželju so namreč vedno bolj aktualna vsebina tudi v kontekstu »staranja podeželja«, pojava, ki je šele v zadnjem desetletju prepoznan kot aktualno in samostojno polje preučevanja.

Zanimanje za to je vedno opaznejše tudi na področju socialnega dela, čeprav je starejše kmečko prebivalstvo redkeje predmet strokovne obravnave kot pa staranje prebivalstva nasploh (Mali, Ovčar 2010: 229). To oziroma družbene posledice spremenjenega razmerja med vedno manjšim deležem mladega in vedno večjim deležem starega prebivalstva vplivajo na pospešeni razvoj in uveljavljanje celo specializiranega področja socialnega dela s starimi ljudmi, ki potrebuje širok nabor znanj tako o raznovrstnih izkušnjah staranja kot tudi o iskanju odgovorov na potrebe starih ljudi (Mali 2010: 1244, 2013: 59).

Namen članka je prispevati taka znanja tudi za potrebe socialnega dela s starimi ljudmi,

tokrat z vidika razmišljanj o pričakovanih in praksah oskrbe starejših družinskih članov pri samim članih večgeneracijskih kmečkih družin, tj. tako mlajših kot starejših generacij.

RAZISKOVALNO ZANIMANJE ZA STARANJE NA PODEŽELJU

Da so raziskovalci namenili malo pozornosti eksplicitnemu preučevanju odnosov med generacijami sodobnega kmečkega prebivalstva, ni naključje. Eden izmed razlogov so prav gotovo prevladujoče razlage v skladu s teorijo modernizacije, ki so proizvedle poenostavljene podobe o kmečkem življenju, ki dokaj romantično upodabljajo tesne in podporne sorodstvene odnose med generacijami, po navadi živečimi v razširjeni večgeneracijski kmečki družini, hkrati pa poudarile, da taki odnosi niso značilni za ljudi v mestih (Lee, Cassidy 1985, Marotz-Baden *et al.* 1988, Hareven 1996, Melberg 2005, Jong idr. 2005).

Morda so prav zato raziskovalci socialne gerontologije šele pred dobrim desetletjem (2000) organizirali prvo mednarodno konferenco o globalnem staranju na podeželju.² To so podkrepili z demografskimi podatki, ki kažejo, da več kot polovica starejših ljudi na svetu živi na podeželskih območjih oziroma da je v večini držav po svetu delež starejših ljudi večji v podeželskih kot pa v mestnih okoljih. Prispevki s konference so bili leto dni pozneje objavljeni v posebni izdaji znanstvene revije *Ageing and society*, ki jo je uredila Clare Wenger (2001). V uvodnem eseju je urednica na podlagi pregleda obstoječe literature o ruralnem staranju in povzetka temeljnih ugotovitev prispevkov s konference (Scharf 2001, Wenger, Burholt 2001, Shenk 2001, Keeling 2001, Bhat, Dhruvarajan 2001, Keasberry 2001) staranje na podeželju utemeljila kot samostojno polje preučevanja. To je utemeljila na podlagi ugotovljenih »skupnih značilnosti« raznovrstnih primerov staranja v ruralnem okolju po svetu, med katerimi je posebej poudarila: da sta

¹ Raziskava »Odnosi med generacijami in spoloma na kmetijah v Sloveniji« (Knežević Hočevar, Černič Istenič 2010) je bila kot ciljno-raziskovalni projekt izpeljana v letih 2006–2008, raziskava »Medgeneracijska solidarnost v kmečkih družinah« pa je bila opravljena kot temeljni raziskovalni projekt v letih 2009–2011.

² Konferenca »Staranje na podeželju: globalni izziv« je bila organizirana v mestu Charleston v Virginiji (ZDA), in sicer leta 2000.

urbanizacija in podeželska depopulacija povezani z diasporo družin: v vseh državah se mladi izseljujejo s podeželja zaradi zaposlitvenih priložnosti v mestih, pri tem pa starše zapuščajo v podeželskem okolju; da postaja »zaupnost na razdalji« običajna praksa medgeneracijske solidarnosti skoraj povsod po svetu in ne le v t. i. razvitih državah; da so družinske vrednote v pomenu zaveze odraslih otrok za skrb za stare starše bolj značilne v podeželskih okoljih in da so pogosto povezane z dovoljenjem staršev, da odrasli otroci bivajo na njihovi posesti. Prav odnos med lastništvom posesti in oskrbo na stara leta Wenger poudari kot pomembno polje za nadaljnje preučevanje že tolikokrat raziskovane bivanjske nastanitve mlajše in starejše generacije na podeželju (Wenger 2001: 542).

S tega vidika velja omeniti tudi referenčno študijo o doživljanju medgeneracijskih odnosov očetov in njihovih odraslih sinov na kmetijah podeželske Iowe (Elder *et al.* 1996). Študija je pokazala, da vzajemna podpora med družinskimi člani na kmetijah ni toliko povezana s kakovostjo njihovih čustvenih vezi, ampak bolj s pričakovanji – družinski člani si pomagajo, ker se to od njih pričakuje (*ibid.*: 50).

Preučevalci staranja na podeželju se vedno bolj zavedajo, da so večgeneracijske kmečke družine izrazito zanimiv primer preučevanja medgeneracijskih odnosov, čeprav so sodobne kmečke družine v marsičem podobne drugim družinam, na primer mestnim. Še vedno pa podatki kažejo, da obstaja večja verjetnost, da se v primerjavi z nekmečkimi družinami delovno in domače okolje članov kmečkih družin prepletata oziroma da generaciji odraslih otrok in staršev delata in živita skupaj. Tudi v t. i. industrijskih družbah, v katerih je uveljavljeno družinsko kmetovanje, se življenjski prehodi članov kmečkih družin prepletajo: na primer, čas predaje in prevzema kmetije sovpada s časom, ko se starejša generacija upokoji, mlajša pa deduje oziroma prevzame kmetijo. Kljub prepletenosti dela in doma v družinskem kmetovanju so raziskovalci že pred več desetletji opozorili, da je treba veliko pogostost stikov in interakcij v kmečkih družinah pripisati bolj ekonomskim dejavnikom kot pa prevladujočemu

(stereotipnemu) *familializmu* (npr. Lee, Cassidy 1985). Večina študij je potrdila le domnevo, da se vzorci oskrbe razlikujejo med podeželskim in mestnim prebivalstvom; pa še to verjetneje zato, ker javne storitve praviloma niso tako razširjene v podeželskih skupnostih v primerjavi z mestnimi, to pa zbuja vtis, da v ruralnih okoljih »vztraja tradicija« skrbi za odvisne člane družine.

Šest primerov večgeneracijskih kmečkih družin iz Prekmurja

Terenska študija je bila oblikovana in izpeljana na podlagi rezultatov predhodne anketne raziskave, ki se je osredotočila na odkrivanje posebnosti kmečkih gospodinjstev, prejemnic sredstev na podlagi ukrepov pomoči mladim prevzemnikom in zgodnjim upokojencem, v primerjavi s kmečkimi gospodinjstvi, ki niso prejela tih sredstev, in mestnimi gospodinjstvi. Poglavitno orodje prve raziskave, anketni vprašalnik, je zajemal obsežen repertoar vsebin, ki so se nanašale na družinsko zaledje in socialna omrežja posameznic in posameznikov ter njihovega delovnega okolja. Najsplošnejši rezultat anketne raziskave³ je pokazal, da sta ukrepa da sta ukrepa nagovorila z razvojnega vidika (glede velikosti in opremljenosti kmetij, izobrazbe družinskih članov in števila otrok) razmeroma vitalnejša kmečka gospodinjstva, pri tem pa so ta gospodinjstva kazala tudi nekatere značilnosti togosti. Njihova socialna omrežja so se pokazala kot omejena na družino in ožje sorodstvo, delitev dela je bila vnaprej organizirana po načelu spola, pri mlajši generaciji članov gospodinjstev pa je izstopala zaveza za skrb za starejšo generacijo bodisi zaradi »ohranjanja tradicije« na vasi bodisi zaradi slabe razvitosti socialnih storitev v njihovem bivanjskem okolju.

Zaradi metodološke zasnove anketne raziskave, ki je omejena na informacije o celotnem gospodinjstvu in njegovih članih zgolj z vidika posamične anketiranka ali anketiranca,

³ Vsi rezultati anketne raziskave so objavljeni v monografiji *Dom in delo na kmetijah: raziskava odnosov med generacijami in spoloma* (2010) avtoric Duške Knežević Hočvar in Majde Černič Istenič.

ti rezultati ne ponujajo vpogleda v dinamiko odnosov med družinskimi člani. To metodološko omejitve je odpravila terenska študija, izpeljana leta 2009 v Prekmurju.⁴ Tokrat so sogovornice in sogovorniki šestih večgeneracijskih kmečkih družin, tako prejemnic kot neprejemnic sredstev na podlagi obeh ukrepov, v okviru svojih življenjskih karier presojali vsebine o raznovrstnih praksah medgeneracijskih prenosov in pomoči. Ali je zaveza mlajše generacije, da skrbi za starejšo generacijo družinskih članov, močnejša v kmečkih družinah prejemnicah sredstev za pomoč mladim prevzemnikom kmetij in zgodnjim upokojevcem, je bilo tudi eno izmed raziskovalnih vprašanj terenske študije.

Šest večgeneracijskih kmečkih družin je bilo izbranih iz pomurske regije, regije z najugodnejšimi naravnimi možnostmi za kmetovanje, oziroma njenega dela, tj. Prekmurja. To je izrazito kmetijska pokrajina, saj se vsaj delno s kmetijstvom ukvarja več kot polovica gospodinjstev. Hkrati pa je zanjo značilen majhen del takih kmetij, ki se profesionalno ukvarjajo samo s kmetijstvom. Kakorkoli že, značilno za to območje je, da je bilo tako v preteklosti, kot je še zdaj v sedanjosti, kmetijstvo poglavitna gospodarska dejavnost, živinoreja pa poglavitna kmetijska dejavnost.

Po drugi strani pa Pomurje že desetletja zaostaja v »gospodarskem razvoju«, saj BDP na prebivalca dosega le 68,5 odstotka slovenskega povprečja (Regionalni razvojni program Pomurske regije 2007–2013, 2007: 30). V letu 2009 sta razglasili in izpeljali stečaj dve po številu zaposlenih razmeroma veliki lokalni podjetji – Mura in Pomurka – to pa je še poslabšalo gospodarski položaj pomurske regije.

Prav dvojnost, izrazita agrarna podoba Pomurja in stečaj podjetij razmeroma velikim številom zaposlenega lokalnega prebivalstva, je bila glavni vzrok za dokončen izbor raziskovalne lokacije. Vse je kazalo, da bo ta raziskovalni prostor primerno »polje« za opazovanje tako kmečkih družin, ki jim je kmetijstvo poglavitni

vir zaslužka, kot kmečkih družin, katerih člani združujejo vire dohodka, ki jih dobijo zunaj kmetije, z viri dohodka »s« kmetije.

Poglavitni merili izbora večgeneracijskih kmečkih družin sta bili sobivanje pod »skupno streho«, vsaj del družinskega dohodka pa je moral biti pridobljen s kmetijsko dejavnostjo.

Da bi ugotovila posebnosti, lastne samo kmetijam prejemnicam sredstev ukrepov pomoči mladim prevzemnikom kmetij in zgodnjim upokojevcem, sem jih primerjala s kmetijami, ki niso zaprosile za takšno pomoč. Tako 30 sogovornic in sogovornikov pripada dvema večgeneracijskima družinama prejemnicama takšnih sredstev (primera 1 in 2), eni kandidatki za pridobitev teh sredstev (primer 3) in trem takim, ki niso prejemnice teh podpor (primeri 4, 5 in 6). Prvi trije primeri imajo zagotovljenega prevzemnika kmetije, drugi trije pa ga v času izvajanja raziskave niso imeli.

V vsaki izbrani družini je v povprečju šest družinskih članov. Pripadajo trem generacijam. Najštevilčnejša je družina P5⁵ z devetimi družinskimi člani, s petimi družinskimi člani pa je najmanjša družina P6. Po navadi skupaj živijo starejši gospodarji in gospodarica z odraslimi otroki in vnuki oziroma mlajši zakonski par z otroki in starši. V skupni hiši s starši živi navadno le eden od dveh odraslih otrok (P1, P2, P4), oba odrasla otroka sta ostala doma le v družinah P5 in P6. V dveh primerih živi v neposredni bližini (20 metrov) tudi drugi otrok s svojo družino (P4) oziroma zunajzakonsko partnerico (P1). Z izjemo družine P5, v kateri sta po poroki doma ostala oba, brat in sestra, in družine P6, v kateri sta doma brat in sestra, ki sta še samska, so se sestre drugih štirih družin po poroki odselile od doma (P1, P2, P3 in P4), saj so se praviloma primožile k svojim soprogom ali njihovim staršem.

Prav vse kmetije, tudi turistična P3 in dopolnilna kmetija P5, so poljedelsko-živinorejske. Glede na starejšo generacijo so občutno povečale svoje zmogljivosti (tj. velikost posesti, število glav živine oziroma gostinske zmogljivosti) vse tri kmetije prejemnice obeh

⁴ Celovitejši rezultati te študije so objavljeni v monografiji *Etnografija medgeneracijskih odnosov: dom in delo na kmetijah skozi življenjske pripovedi* (2013) avtorice Duške Knežević Hočevar.

⁵ Za šest večgeneracijskih družin (primeri od 1 do 6) uporabljam v nadaljevanju krstice od P1 do P6.

oblik pomoči in ena kmetija, ki teh sredstev ni prejela (P4), prav vse pa so izboljšale svojo opremljenost z mehanizacijo. Družina P4 dokazuje, da za razvoj kmetije ne zadostuje »samo« zagotovljen prevzemnik kmetije, ampak da so zaporedni prevzemniki kmetij željni in zmožni celo bolje gospodariti od svojih predhodnikov.

Kolikor se spominjam, je to vedno bila ena večjih kmetij v vasi [...] Kmetija je bila vedno deset hektarska, no, nekaj več je imela. Oče je bil angažiran prav v vsaki organizaciji v vasi. Bil je prvi predsednik vaškega odbora pa krajevne skupnosti, tako da se je pri tej hiši vedno nekaj dogajalo. Tu je bil en tak center vsega v vasi [...]. Potem sva se rodila brat pa jaz in smo to kmetijo nadaljevali, delali, kolikor se je dalo. Z ženo sva se poročila zelo mlada, rodili sta se nama hčerki, in še naprej smo se ukvarjali s kmetovanjem. Žena je sicer imela espe [s. p.], obrt šiviljstva, midva z očetom pa sva delala na kmetiji. V začetku osemdesetih smo zgradili nove goveje hleve za petdeset glav živine [...]. Žal sta mama in oče dokaj zgodaj umrli, tako da sva se z ženo dogovorila, da bova zaradi preveč dela z govedom hleve predelala v svinjske hleve. Tako je lahko ob delu na kmetiji še vedno opravljala svojo obrt, jaz sem pa lahko sam prevzel delo v hlevih. Zdaj se ukvarjamo s prašičerejo, s čimer je manj dela, čeprav trenutno niso zanj najboljši pogoji. V tem času smo redno širili kmetijo in vse, kar smo zaslužili, smo investirali nazaj vanjo. Tudi zdaj se skoraj vsako leto širimo, tako da obdelujem že štirideset hektarov zemlje. Smo zadovoljni s tem delom. In če bi me kdo vprašal, kaj bi bil, če bi bil še enkrat mlad, hja, isto bi bil. Kmet bi bil. (Sogovornik, 58, P4.)⁶

Izbrane kmetije se razlikujejo po številu zaposlenih družinskih članov na kmetiji in zunaj nje. Kmetije prejemnice pomoči imajo v povprečju vsaj enega družinskega člana, ki je zaposlen zunaj kmetije, kmetije neprejemnice pa imajo nasprotno enega družinskega člana,

ki je zaposlen na kmetiji, po navadi gospodarja oziroma gospodarico (P6).

V večini primerov so sogovornice in sogovorniki končali srednješolske in poklicne programe ne glede na opazovano generacijo, spol in vrsto opazovane kmetije. Zanimivo pa je, da najvišja stopnja izobrazbe ni povezana z opazovanima skupinama kmetij prejemnic in neprejemnic ene ali obeh oblik pomoči: fakultetno izobraženi zakonci so tako med mladimi prevzemniki (P1 in P3) kot tudi med odraslimi otroki kmetij, ki nimajo zagotavljenega naslednika (P4), in nasprotno, posameznike s končano osnovnošolsko izobrazbo najdemo tako med mladimi prevzemniki (P1) kot tudi med starejšimi gospodarji in gospodaricami (P1).

Ne nazadnje primoženke in priženjenci na izbrane kmetije večinoma tudi sami izhajajo iz večgeneracijskih kmečkih družin. To je dobrodošlo za analizo razumevanja življenja v taki skupnosti prav pri vseh njenih odraslih članih.

Življenje v večgeneracijski kmečki družini: pričakovanja in prakse skrbi za starejše družinske člane

Da bi se izognila stereotipnim predstavam o usklajenih odnosih med spoloma in generacijami, ki naj bi prevladovali v večgeneracijskih kmečkih družinah, in pojasnila rezultat iz anketne raziskave o zavezi mlajše generacije kmečkih gospodinjev, prejemnic sredstev pomoči mladim prevzemnikom in zgodnjim upokojevcem, sem skušala izluščiti pričakovanja in prakse skrbi za starejše družinske člane v razmišljanju sogovornic in sogovornikov o prednostih in pomanjkljivostih življenja v večgeneracijski družini. Rezultati analize te vsebine pogovorov so pokazali, da večina sogovornic in sogovornikov meni, da je skupno bivanje starejših in mlajših ljudi prednost, vendar samo, če se družinski člani »dobro razumejo«. Med poudarjenimi prednostmi takega načina življenja je starejša generacija sogovornic in sogovornikov omenjala zlasti zagotovljeno varnost in oskrbo »na stara leta«, obojestransko medgeneracijsko učenje in občutek, da »vselej dobiš pomoč, ko jo potrebuješ«. Tako na primer starejši par iz družine P2 pričakuje,

⁶ V oklepajih uporabljene kratice označujejo družinskega člana iz določene družine in njegovo starost. Oznaka sogovornik, 58, P4 pomeni, da gre za družinskega člana, starega 58 let, iz večgeneracijske družine P4.

da bo ostal doma na stara leta. Gospodar, zgodnji upokojenec, je poudaril, da je v pogodbi mladega prevzemnika natančno opredeljeno, da upokojenec ostane v hiši (stanovanju) in da mora prevzemnik poskrbeti zanj bodisi doma bodisi mu mora plačati oskrbo. Gospodarica je dodala, da imajo temu primerno že ureditev prostorov v skupni hiši: spodnji prostori so prirejani za stare, da ne bodo hodili po stopnicah. Ne nasprotuje pa razmišljanju, da bi jo v primeru hujše bolezni dali v dom.

Manjšina sogovornic in sogovornikov starejše generacije je opozorila tudi na določena nesoglasja, ki so lahko posledica življenja v taki skupnosti. Nekateri so omenili določenega družinskega člana kot »konfliktnega« in opisali, da jih je doživljanje take osebe v določenem obdobju življenja usmerilo v drugačne medgeneracijske prakse v drugem življenjskem obdobju. Zgovoren je primer starejšega para iz družine P3: starejši gospodar je kot izjemno delavno, a konfliktno osebo doživljal svojo mamo, ki se kot mlada oseba ni »dobro ujela« s svojo taščo, kot starejša oseba pa ne s svojo snaho, njegovo soprogo.

Moja tašča je stalno komandirala. Včasih nisem prenesla njenega ukazovanja in sem raje brez besed postorila, kar je bilo nujno. Včasih me je mož podprl, včasih pa svojo mamo [...] Stalno sem se morala dokazovati. (Sogovornica, 66, P3.)

Soproga je negativno izkušnjo skupnega življenja in dela s svojo taščo navedla celo kot pglavitni razlog za podpiranje ločenega življenja mlajših in starejših generacij. Vseskozi si je prizadevala, da njeni odrasli otroci živijo s svojimi družinami ločeno od njiju s soprogom in da prakticirajo »pomoč z razdalje«.

Nekateri predstavniki starejše generacije pogrešajo pri mlajši generaciji »več spoštovanja do starejših«. To je bila brez dvoma njihova izkušnja iz zgodnjega obdobja odraščanja, ko se o avtoriteti starejšega družinskega člana ni dvomilo. Starejši par iz družine P4 je prepričan, da so bili včasih stari ljudje nekakšen idol v hiši. Ko se je na kmetijo zdajšnjega gospodarja primožila njegova soproga, je imela večinoma dobre odnose z vsemi; od tašče se je

celo naučila kuhati. Ker je edina v družini imela voziški izpit, je soprogove starše in stare starše ona vozila k zdravniku. Ko sta tašča in tast zbolela in obnemogla, je ona skrbela zanju.

V številnih primerih sta ločeni hiši na istem dvorišču znamenje potrebe po večji zasebnosti tako predstavnikov mlajše generacije sogovornic in sogovornikov kot tudi starejše generacije, to pa ne izključuje njihove vsakodnevne delovne ali pa skrbstvene povezanosti. Tako je na primer gospodarjeva mati (P5), ki je še vedno uradna lastnica kmetije, štiri leta po smrti soproga »zapustila« mlade in se preselila v mesto k svojemu sedanjemu partnerju.

Vedela sem, da se bodo vnuki poročili in da bom ostala sama, pa čeprav so me prosili, naj ne odidem. Zdajšnjega partnerja že dolgo poznam in rajši živim pri njem na koruzi. Doma smo v redu živeli, nismo se kregali, vendar mi je tu bolje. (Sogovornica, 73, P5.)

V vseh primerih, v katerih so sogovornice in sogovorniki obeh generacij opisali določena nesoglasja s posameznimi člani družine ali razvili ambivalentna občutja do njih, lahko opazimo specifično gledanje na »staranje na vasi«. Kot prednostno izbiro svoje oskrbe na stara leta so praviloma navedli dom za starejše občane in ne domačo oskrbo, pa ne le zaradi svojih negativnih izkušenj s posameznimi družinskimi člani, temveč preprosto zato, ker s tako odločitvijo ne bi nikogar od domačih »obremenili« pri delu na kmetiji ali pa bi bili v »boljših rokah«.

Jaz bi šla z veseljem v dom. Kolikor vem, ti dom nudi tako kvalitetno oskrbo, ki ti jo doma ne morejo zagotoviti. Vse je čisto, sestre in zdravniki so ti vedno na razpolago, hrana je odlična, skratka, tam je vse! Na kmetiji so pa že zdaj tri družine, pa veliko se bo delalo [...]. Zame je dom bomba! (Sogovornica, 73, P5.)

V primeru hujše hendikepiranosti ali dolgotrajne oskrbe pa bi se za institucionalno oskrbo odločili prav vsi sogovornice in sogovorniki, saj si želijo »nemotnega delovanja kmetije«. Mlado primoženko na turistično kmetijo P3 je na primer prav izkušnja iz izvorne družine, v kateri je predvsem njena mama skrbela za tri

stare ljudi, ki so bili na lepem »priklenjeni na posteljo« (dedek brez nog in njegov brat sta bila popolna invalida, babica pa je tri mesece ležala z zlomljenimi kolki), prepričala, da je institucionalna oskrba najboljša rešitev za starega človeka.

Morda prav zaradi takih primerov dom za starejše občane ni več »sramotna izbira« na vasi, čeprav je brez dvoma to še bil v času odraščanja starejše generacije sogovornic in sogovornikov. Prav vsi so poudarili, da se to »stališče« spreminja. Hkrati pa so prepričani, da je dom za starejše primerna rešitev le za tiste, ki so denarno zmožni plačevati tako oskrbo. Po njihovem mnenju so na splošno kmečke pokojnine pre nizke, da bi z njimi lahko pokrili stroške domske oskrbe, kaj šele stroške dolgotrajnih obolenj, saj so ti lahko tudi trikrat višji od stroškov običajne oskrbe. Tako je na primer zaradi posledic možganske kapi svoje mame s težavo, a vendarle sprejela odločitev za stalno institucionalno oskrbo gospodarica (P4). Sprva se ji je zdelo, da jo vsi v vasi obsojajo in tudi sama se je nelagodno počutila zaradi take odločitve. Sčasoma pa je spoznala, da je bila odločitev pravilna. Zaradi te izkušnje tudi njena starejša hči podpira domsko oskrbo, njen soprog pa bolj podpira staranje doma tako za starejše člane družine kot tudi zase.

Domačo oskrbo »na stara leta« kot prednostno izbiro v primerjavi z institucionalnim varstvom bi izbrali predstavniki obeh generacij, ne glede na vrsto opazovane kmetije. Večina sogovornic in sogovornikov mlajše generacije utemeljuje tako izbiro bodisi za svoje starše bodisi zase z argumentom, da so si s prizadevnim delom na kmetiji »zaslužili umreti doma«. Najbolj slikovit v tem oziru je primer starejše hčere iz družine P1, ki sicer živi ločeno na bližnji kmetiji svojega pokojnega soproga. Za svojega tasta je ob občasnih pomoči svojih otrok in mame sama skrbela do njegove smrti.

Zjutraj smo tasta uredili, potem pa je moja mama prinesla kosilo. Zanj bi skrbela, tudi če mi ne bi predal kmetije. Veliko nam je nudil, torej si je zaslužil, da je bil do konca doma. Nikoli nismo imeli problemov z njim. Ležal je v postelji in poslušal radio, skozi okno in balkon v sobi je gledal ven na cesto, otroci so bili veliko z njim. (Sogovornica, 42, P1.)

Sama si sicer redno plačuje za kmečko pokojnino, vendar upa, da je otroka tako vzgojila, da je ne bosta dala v dom. Zanj je dom primerna izbira le v primeru hude bolezni ali pa za tiste stare ljudi, ki nimajo nikogar.

Ne glede na opazovano generacijo in vrsto kmetije ostaja nega starih zgolj delo žensk. Čeprav se od mladih prevzemnikov kmetij in na splošno od tistih, ki na kmetiji ostanejo, pričakuje, da bodo poskrbeli za svoje starše na stara leta, je to v praksi obveznost njihovih soprogov. Presenetljivo pa je, da sogovornice mlajše generacije jemljejo to dolžnost kot samoumevno področje dela žensk.

Enemu moškemu je to težko delati. V naši družini je bilo to samoumevno žensko opravilo. Prababice nismo dali v dom, ker je bil vedno kdo doma. Dom je tudi finančna obremenitev. Babica je bila doma in je bila fizično zmožna skrbeti za prababico. Poleg tega sva bili na razpolago še mama in jaz. Če ne zmoreš, ker je oskrbovanec pretežak, pa rabiš pomoč. (Sogovornica, 27, P1.)

Vendar pa so redki primeri, da družinski člani gledajo na domačo oskrbo hendikepiranih članov kot močno vez, ki osmišlja družino. Tak je primer družine P6: gospodarica (44) in njena mati sta doma skrbeli za babico, ki je bila šest let priklenjena na voziček. Nikoli nista pomislili, da bi jo dali v dom. Doma babica ni bila osamljena, pa še z veseljem je pomagala v gospodinjstvu, kar je zmogla:

Posodo je z mize najprej zložila k sebi na voziček, se odpeljala do pomivalnega korita, jo vanj zložila, čisto posodo pa je pobrisala in pospravila v omare. Zelo rada je brala in šivala. (Sogovornica, 44.)

Zaradi možganskih poškodb je bila vse življenje v domači oskrbi tudi starejša sestra gospodarice. Gospodarica se spominja, da je njena mama celo zavrnila dobronamerno zdravnikovo priporočilo, da bi sestro dali v zavod, z argumentom, da jih skrb zanjo združuje in osmišlja kot družino. Mati gospodarice je še danes ponosna, ker so bili vedno zelo povezani. Vedno so »skupaj držali«. Še zdaj je prepričana, da bi morale generacije živeti

skupaj, čeprav opaža, da so družine, v katerih bi se njeni člani med seboj dobro razumeli, danes redkost.

Spremenjene medgeneracijske prakse in odnose je v svoji več kot štiridesetletni delovni karieri v cerkveni občini, ki vključuje vasi nekaterih izbranih kmetij, komentiral tudi lokalni duhovnik. Po njegovi oceni danes starejši ljudje bolj razumejo, da jim mlajši zaradi celodnevnih obveznosti ne zmorejo zagotoviti primerne domače oskrbe, čeprav je bilo to včasih povsem nezaslišano razmišljanje. Hkrati pa se zaveda, da opažanj o spreminjajočih se medgeneracijskih odnosih v skupnosti ni mogoče kar posploševati.

Medgeneracijske odnose je nemogoče postaviti na enotni imenovalec. Pri kmetih je to zelo različno. So družine, kjer so mladi doma, in če lahko, z veseljem prevzamejo skrb za starejše, so pa družine, ki tega ne zmorejo, ali pa so celo take, v katerih so generacije v konfliktnih odnosih. (Upokojeni duhovnik.)

Kot pozitivno doživlja izbiro več vrst socialnih pomoči, ki so danes na voljo starejšim ljudem, tako da niso povsem odvisni od mlajših članov družine. Danes si lahko kmetovalke in kmetovalci plačujejo prispevke za pokojnino, to pa včasih ni bilo možno; pokojnino je lahko uveljavljal samo en član kmetije.

Kot pomembno socialno pridobitev, ki spreminja odnose med spoloma na vasi, doživlja tudi možnost starševskega in očetovskega dopusta, čeprav je po njegovi oceni praksa taka, da je skrb za otroke in stare družinske člane še vedno delo žensk. Podeželje po njegovem mnenju ohranja patriarhalne prakse.

SKLEPNI RAZMISLEK

Anketna raziskava o odnosih med generacijami in spoloma na kmetijah v Sloveniji je pokazala, da sta ukrepa pomoči mladim prevzemnikom kmetij in zgodnjim upokojujencem vplivala na perspektivnejše družinske kmetije v pomenu gospodarskih značilnosti kmetij in števila družinskih članov. Rezultati so pokazali, da taka kmečka gospodinjstva s »pravčasno« zagotovljenimi mladimi prevzemniki

kmetij bodo nadaljevala kmetovanje, da njihovi člani živijo na večjih in z mehanizacijo bolje opremljenih kmetijah, da imajo višjo izobrazbo in več otrok v primerjavi s kmetijami, ki niso zaprosile za ta sredstva pomoči. Mlajša generacija članov takih gospodinjstev je med drugim pokazala tudi večjo pripravljenost skrbeti za svoje stare družinske člane, hkrati pa so njihova socialna omrežja omejena predvsem na družino oziroma najbližje sorodnike.

Študija šestih večgeneracijskih družin je delno potrdila ta rezultat anketne raziskave. Tako je na primer pokazala, da najvišja stopnja izobrazbe ni povezana z opazovanima skupinama kmetij z mladimi prevzemniki ali brez njih: fakultetno izobraženi zakonci so tako med mladimi prevzemniki kot tudi med odraslimi otroki s kmetij, ki nimajo zagotovljene naslednika, in nasprotno, posameznike s končano osnovnošolsko izobrazbo najdemo tako med mladimi prevzemniki kot tudi med njihovimi starši.

Obe skupini kmetij se najbolj razlikujeta po povečanih zmogljivostih (tj. po velikosti posesti, številu glav živine oziroma gostinskih zmogljivostih) od prevzema starejše generacije do prevzema mlajše generacije in po številu delujočih pa tudi zaposlenih družinskih članov na njih. Občutno so zmogljivosti povečale kmetije prejemnice obeh oblik pomoči. To je ne nazadnje pokazala tudi predhodna raziskava. Ker pa so to kmetije, na katerih sta bila večino svoje delovne kariere zaposlena oba od staršev danes mladih prevzemnikov, ne preseneča, da tudi zdaj na njih najdemo več zaposlenih članov družine kot na kmetijah neprejemnicah sredstev obeh oblik pomoči. Mladim prevzemnikom poleg njihovih soprog pri raznovrstnih delih praviloma še vedno pomagajo že upokojeni starši. Na kmetijah, ki še nimajo določenega naslednika, pa je po navadi zaposlen samo gospodar ali gospodarica, izjemoma pa še kak drug član družinske skupnosti.

Ne nazadnje je predhodna raziskava pokazala, da je mlajša generacija kmečkih gospodinjstev prejemnic pomoči mladim prevzemnikom kmetij in zgodnjega upokojevanja izrazito bolj pripravljena skrbeti za starejšo generacijo v primerjavi z drugimi opazovanimi skupinami

kmečkih in mestnih gospodinjstev. Ta študija ni pokazala enotnega vzorca takšne prakse po opazovanih skupinah z mladimi prevzemniki in brez njih. Domačo oskrbo na stara leta kot prednostno izbiro v primerjavi z institucionalnim varstvom bi izbrali predstavniki obeh generacij ne glede na vrsto opazovane kmetije. Večina sogovornic in sogovornikov tako izbiro bodisi za svoje starše ali zase utemeljuje z argumentom, da so si s prizadevnim delom na kmetiji »zaslužili umreti doma«.

Čeprav se od mladih prevzemnikov kmetij in na splošno od tistih, ki na kmetiji ostanejo, pričakuje, da bodo poskrbeli za svoje starše na stara leta, je to v praksi obveznost njihovih soprog. Ne glede na opazovano generacijo in vrsto kmetije ostaja nega starih domena zgolj žensk, te pa jo, presenetljivo, tudi same ne glede na starost jemljejo kot samoumevno področje svojega dela.

Drugačna razmišljanja o oskrbi na stara leta so izrazili sogovornice in sogovorniki obeh generacij, ki so v svojih življenjskih pripovedih opisali tudi določena nesoglasja s posameznimi člani družine. Taki so kot prednostno izbiro svoje oskrbe na stara leta praviloma navedli dom za starejše občane in ne domačo oskrbo. Po drugi strani pa prav vsi sogovornice in sogovorniki gledajo na institucionalno oskrbo kot na prednostno izbiro v primeru nujne dolgotrajne oskrbe kateregakoli izmed družinskih članov, saj bi taka oskrba doma ovirala nometeno delovanje kmetije. Morda prav zato dom za starejše občane ni več »sramotna izbira« na vasi, kot je gotovo še bil v času odraščanja starejše generacije.

Vse kaže, da lahko odgovor na vprašanje, ali je obveznost mlajše generacije, da poskrbi za starše na stara leta, aktualna ali preživeta praksa, najdemo v razmišljanju lokalnega duhovnika, ki je prepričan, da je težko poplošno presojati staranje na vasi na ravni širše skupnosti in da je primerneje govoriti o konkretnih, posameznih primerih kmečkih družin. Življenjske pripovedi sogovornic in sogovornikov so prav gotovo pokazale, da so razmišljanja o staranju v večgeneracijskih kmečkih družinah odvisna od specifične prakse prepletene življenja in odnosov mlajših

in starejših generacij, ki si delijo dom in delo. Hkrati pa nam sporočajo uporabna vedenja tudi za socialno delo s starimi ljudmi, ki jih lahko zaokrožimo takole: kljub možnostim institucionalne oskrbe starih se od svojcev v kmečkih družinah še vedno pričakuje, da opravijo večino oskrbe sami, a le, če tako opravilo ne ogroža delovanja kmetije kot podjetja. Skrbstveno delo je po mnenju mlajših in starejših generacij še vedno domena žensk. Čeprav institucionalna (zlasti domska) oskrba starih ni več sramotna izbira na vasi, ta oblika oskrbe še vedno ni prednostna izbira. Ti sklepi prav gotovo nakazujejo smeri, ki bi jih kazalo še podrobneje preučiti za oblikovanje primernih oblik pomoči uporabnikom v kmečkem okolju.

VIRI

- BARBIČ, A. (1993), (Samo)obnavljanje kmečkega sloja v Sloveniji. *Sodobno kmetijstvo*, 26, 5: 209–217.
- BHAT, A. K., DHURVARAJAN, R. (2001), Ageing in India: drifting intergenerational relations, challenges and options. *Ageing and Society*, 21, 5: 621–640.
- ELDER, G. H. ML., ROBERTSON, E. B., CONGER, R. D. (1996), Fathers and sons in rural America. V: Hareven, T. K. (ur.), *Aging and generational relations: life-course and cross-cultural perspectives*. New York, NY: Aldine de Gruyter (31–60).
- GALDEANO-GÓMEZ, E., AZNAR-SÁNCHEZ, J. A., PÉREZ-MESA, J. C. (2010), The complexity of theories on rural development in Europe: an analysis of the paradigmatic case of Almería (South-east Spain). *Sociologia ruralis*, 51, 1: 54–78.
- GOSAR, L. (1991), Za usklajeno reševanje razvojnih problemov. V: Barbič, A. (ur.), *Prihodnost slovenskega podeželja: prostor, prebivalci, gospodarske dejavnosti*. Novo mesto: Dolenjska založba (31–45).
- HAREVEN, T. K. (1996), Introduction: aging and generational relations over the life course. V: Hareven, T. K. (ur.), *Aging and generational relations: life-course and cross-cultural perspectives*. New York, NY: Aldine de Gruyter (ix–xxv).
- HILDENBRAND, B., HENNON, C. B. (2005), Above all, farming means family farming: context for introducing the articles in this special issue. *Journal of Comparative Family Studies*, poletje, 36, 3: 357–366.

- HRIBERNIK, F. (1995), Nekateri vidiki socio-demografskega položaja kmečkih družin v Sloveniji. *Socialno delo*, 34, 3: 203–216.
- JONG, W. DE, ROTH, C., BADINI-KINDA, F., BHAGYANATH, S. (2005), *Ageing in insecurity: case studies on social security and gender in India and Burkina Faso. – Vieillir dans l'insécurité: sécurité sociale et genre en Inde et au Burkina Faso. Études de cas*. Münster: LIT Verlag.
- JUVANČIČ, L. (2002), *Model odločanja o zaposlovanju na kmečkih gospodarstvih v Sloveniji*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko (doktorska disertacija).
- KEASBERRY, I. N. (2001), Elder care and intergenerational relationships in rural Yogyakarta, Indonesia. *Ageing and Society*, 21, 5: 641–665.
- KEELING, S. (2001), Relative distance: ageing in rural New Zealand. *Ageing and Society*, 21, 5: 605–619.
- KERBLER, B. K. (2008), *Dejavniki nasledstva na hribovskih kmetijah v Sloveniji*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- KNEŽEVIČ HOČEVAR, D. (2013), *Etnografija medgeneracijskih odnosov: dom in delo na kmetijah skozi življenjske pripovedi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KNEŽEVIČ HOČEVAR, D., ČERNIČ ISTENIČ, M. (2010), *Dom in delo na kmetijah: raziskava odnosov med generacijami in spoloma*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.
- KOVAČIČ, M., MILENKOVIČ, A., KLEMENT, Š., ILIČ, M., JUVANC, A., FABJAN, R., PERPAR, A. (1996), *Socio-ekonomska in velikostna struktura kmetij v Sloveniji v obdobju 1981–1991 (Agrarna ekonomika in politika, Študije, 2)*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, Inštitut za agrarno ekonomijo.
- LEE, G. R., CASSIDY, M. L. (1985), Family and kin relations of the rural elderly. V: Coward, R. T., Gary L. R. (ur.), *The elderly in rural society*. New York: NY: Springer (151–169).
- MAKAROVIČ, M. (1991), Družine z vitalnih in odmirajočih kmetij v luči nekaterih odnosov. V: Barbič, A. (ur.), *Prihodnost slovenskega podeželja: prostor, prebivalci, gospodarske dejavnosti*. Novo mesto: Dolenjska založba (133–148).
- MALI, J. (2010), The sources of intergenerational collaboration within social work. *Teorija in praksa*, 47, 6: 1238–1252. Dostopno na: http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/tip20106_mali.pdf (1. 12. 2013).
- (2013), Socialno delo s starimi ljudmi kot specializacija stroke. *Socialno delo*, 52, 1: 57–67.
- MALI, J., OVČAR, L. (2010), Življenjski svet starejšega kmečkega prebivalstva. *Socialno delo*, 49, 4: 229–238.
- MANNING, R. (2000), *Food's frontier: the next green revolution*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- MAROTZ-BADEN, R., HENNON, C. B., BRUBAKER, T. (ur.) (1988), *Families in rural America: stress, adaptation and revitalization*. St. Paul, MN: National Council on Family Relations.
- MELBERG, K. (2005), Family farm transactions in Norway: unpaid care across three farm generations. *Journal of Comparative Family Studies*, poletje, 36, 3: 419–441.
- POTTER, C., TILZEY, M. (2005), Agricultural policy discourses in the European post-fordist transition: neoliberalism, neomercantilism and multifunctionality. *Progress in Human Geography*, 29, 5: 581–600.
- Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007–2013 (2008). Dostopno na: http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/saSSo/PRP_2007-2013/PRP_2007-2013_2._sprememba.pdf (5. 11. 2008).
- Regionalni razvojni program Pomurske regije 2007–2013 (2007). Murska Sobota: Regionalna razvojna agencija Mura, d. o. o.
- SCHARF, T. (2001), Ageing and intergenerational relationships in rural Germany. *Ageing and Society*, 21, 5: 547–566.
- SHENK, D. (2001), Intergenerational family relationships of older women in Central Minnesota. *Ageing and Society*, 21, 5: 591–603.
- WENGER, G. C. (2001), Introduction: intergenerational relationships in rural areas. *Ageing and Society*, 21, 5: 537–545.
- WENGER, G. C., BURHOLT, V. (2001), Differences over time in older people's relationships with children, grandchildren, nieces and nephews in rural North Wales. *Ageing and Society*, 21, 5: 567–590.

DOŽIVLJANJE MOŽNOSTI IZBIRE MED MLADIMI NA PREHODU V ODRASLOST

UVOD

Ideja o raziskovanju možnosti izbire se je v grobi obliki pojavila na potovanju po Vietnamu, Laosu in Tajski. Med potovanjem sva s fantom potrebovala vizo za Laos. Ko sva prispela do veleposlaništva, je na vratih pisalo, da vrata odprejo čez pol ure. Da bi čas hitreje minil, sva si privoščila kavo. Medtem je nasproti prišel fant najine starosti, počepnil k drevesu in se pripravil, da bo mimoidočim očistil čevlje. Fant je bil srečen, nasmešek na njegovem obrazu je bil v tistem hipu večji kot na mojem. Takrat sem pomislila, da on verjetno ni izbral, da bo to počel. Jaz pa sem imela možnost priti na dvomesečno potovanje na drug konec sveta. Doma lahko izbiram, kaj bom počela. Prav neprijetno sem se počutila ob misli, da me kak petek čakata dve zabavi, jaz pa sem slabe volje, ker moram izbrati, na katero bi šla. A prizor je ostal v mojih mislih, ideja o možnosti izbire pa se je razvila v diplomsko nalogo z naslovom *Doživljanje možnosti izbire med mladimi na prehodu v odraslost* (Cerk 2013).

Zavestno družbeno izoblikovanje obdobja mladosti se je po besedah Mirjane Ule (2008: 49), pojavilo šele v družbah, v katerih je odraščanje postalo tudi stvar izbire, odločanja in

odgovornosti posameznika. Mladost kot posebno življenjsko obdobje delimo na zgodnjo mladost, adolescenco in postadolescenco ali obdobje mladih odraslih. Mladi odrasli so posamezniki, ki še niso dosegli socialnega statusa odraslih v tradicionalnem pomenu. To obdobje pomeni tudi nove intenzivne osebnostne in identitetne krize. Kriza v tem obdobju izhaja predvsem iz neuspešnih poskusov mladih, da bi se identificirali z družbo odraslih in z vlogami, ki jih bodo v tej družbi imeli.

Mirjana Ule (*op. cit.*: 241) meni, da je za mlade odrasle značilen difuzen identitetni status, ki vijuga med problemi družbe, tako da se vrača na izhodišča ali ohranja določena sidrišča iz mladosti. Našteje še nekaj značilnosti tega obdobja: doba nestabilnosti in sprememb, intenziven občutek vmesnosti med mladostjo in odraslostjo, spreminjanje življenja, intenzivno identitetno raziskovanje (*ibid.*).

Poleg tega smo se osredotočili na pojem identiteta, na njen nastanek in razvoj ter spreminjanje pojmovanja identitete v času. Identiteta je proces, ne uresničeni cilj (Edinger 2004). Praprotnik (1999) meni, da je identiteta vedno odložena. Potreba po občutenju identitete pa izhaja iz samih pogojev človeške eksistence – prisiljeni smo, da storimo skoraj vse, da si pridobimo »jaz«, saj brez tega ne moremo ostati duševno zdravi (*ibid.*). Zato obravnavamo tudi področja sebstva, subjekta in intersubjektivnosti, saj pišemo o opredeljevanju pojma posameznik ter o spreminjanju in razlikovanju pojma v zgodovini. Anton Stres (1988) namesto izraza posameznik uporablja izraz »oseba« in meni, da je človeška oseba »dialektično sečišče človekove posameznosti in občestvenosti kot dveh njunih enakih in bistvenih razsežnosti«. Posameznik, ki ga pojmuje tako,

ni samo odsev svoje skupnosti, ni zgolj mikroskupnost, temveč ji stoji nasproti kot bitje, ki svojo vključenost v občestvo tudi presega in je zato več kot samo družbeno bitje, čeprav je seveda tudi to. (Poštrak 2002.)

Crossley (1996) piše o radikalni in egološki intersubjektivnosti. Primerjamo ju lahko tudi z

Durkheimovo primarno in sekundarno socializacijo ali z Meadovo (1997) distinkcijo med »jazom«, »osebnim jazom« in »družbenim jazom«. »Jaz« je zaznavajoče, delujoče, čuteče »telo-subjekt«, ki se reflektivno še ne zaveda niti sebe niti sveta. »Mene« ali »družbeni jaz« pa je objektivizacija »jaza«, spominjanje, predstava o sebi. Prav v tem pa je po mnenju Crossleyja (1996) tudi razlika med radikalno in egološko intersubjektivnostjo. Radikalna intersubjektivnost je izhodiščna, značilna za obdobje v konstituciji osebe, ko ta še nima jasnega občutka niti o sami sebi niti o drugih. Egološka pa je izpeljana in predvideva samozavedajočo se osebo, ki ima bolj ali manj jasno predstavo o sebi in drugih (*ibid.*).

Nadaljujemo z izbiro – kako jo doživljamo, kaj nam prinaša oziroma odnaša, kako jo na različne načine povezujemo s tesnobo in svobodo. Po besedah Renate Salecl (2007, 2010) tesnoba izhaja iz spremenjene subjektive zaznave samega sebe in iz spremembe njegovega položaja v širši družbi. Dodaja, da je dandanes tesnoba povezana s problemi, s kakršnimi se ljudje srečujejo glede svojih družbenih vlog, stalne želje po spreminjanju svoje identitete in nezmožnosti, da bi našli smernice za svoje delovanje. Freud tesnobo dojame kot čustvo, telesno vznemirjenost (Salecl 2007). Kierkegaard pa tesnobo opredeli kot nekaj, kar je povezano s svobodo ali aktualnostjo svobode kot možnostjo možnosti (*ibid.*). Meni, da je subjektu, ki je svoboden, tesno prav zaradi »možnosti možnosti«, ki jo zbuja svoboda. Tesnoba naj bi bila pravzaprav tesnoba pred samim seboj, saj smo sami sebi edini zapovedniki in je vse, kar naredimo, v celoti odvisno od nas samih. Tesnoba je torej povezana z možnostjo biti sposoben nekaj narediti.

Veenhoven (2000) pa piše o konceptih svobode. Pravi, da svobodo lahko definiramo kot možnost izbire. Posameznik lahko reče, da je svoboden, če mu razmere omogočajo izbiro, ki mu je ne vsiljujejo drugi. V tem pogledu absolutna svoboda ni mogoča, saj človeške razmere omogočajo le omejeno število možnosti. Ne moremo na primer leteti ali se odločiti, da ne bomo spali. Možnost izbire zahteva predvsem

priložnost izbirati; to nam omogoči okolje. Ta priložnost vsebuje dve zahtevi. Prvič, da obstaja nekaj, kar izbiramo, kar je odvisno od družbene zaloge življenjskih alternativ. Drugič, da izbire ne onemogočijo drugi. Možnost izbire pa zahteva tudi zmožnost izbire, to pa si omogoči vsak sam. Pri tem mora biti priložnost izkoriščena, to pa zahteva zavedanje o alternativah in pogum izbrati. Ujetniki, ki ne opazijo, da so vrata ječe odprta, ne morejo pobegniti, čeprav bi pobegnili, če bi to vedeli. V tem pogledu svobodo določajo izobrazbe in informacije. Druga zahteva je, da se ob priložnosti ukrepa, to pa je odvisno predvsem od pripravljenosti posameznika, da izbere. Ujetniki, ki vidijo odprta vrata ječe, mogoče želijo izpustiti priložnost, saj niso pripravljeni vzeti usode v svoje roke. Pripravljenost izbrati je lahko odvisna od moralnih in resničnih prepričanj posameznika. Četudi bi si želeli izkoristiti priložnost, si je morda ne upamo. Izbira vključuje predvsem negotovost in odgovornost (*ibid.*).

Radikalno preobrazbo vseh zunanjih pogojev človeškega obstoja je povzročila modernizacija (Berger, Luckmann 1999). Ta razvoj je prinesel, na materialni ravni, neznansko razširitev možnosti. Posamezniki in tudi velike organizacije so prisiljeni iz množstva izbrati to ali ono možnost. Po besedah Bergerja in Luckmanna (*ibid.*) se prisiljenost k izbiri od trivialnih potrošnih dobrin in elementarnih tehnoloških alternativ širi tudi na družbeno in duhovno raven. Posamezniki se pogosto sprašujejo, ali naj živijo drugače. Po eni strani to pomeni osvoboditev, odpiranje novih življenjskih možnosti in obzorij. Po drugi strani pa posameznik to lahko doživlja kot breme, pritisk, »da naj sam skuša razumeti novo in neznano v svoji resničnosti« (*ibid.*).

METODA

Raziskava oziroma njen metodološki del temelji na metodi osmišljanja. Razvila jo je Brenda Dervin s sodelavci. Razvijala jo je od leta 1972, prvič pa jo je uporabila leta 1983 (Dervin, Foreman-Wernet 2003). Osmišljanje je etnografsko, saj intervjuvancem dovoljuje

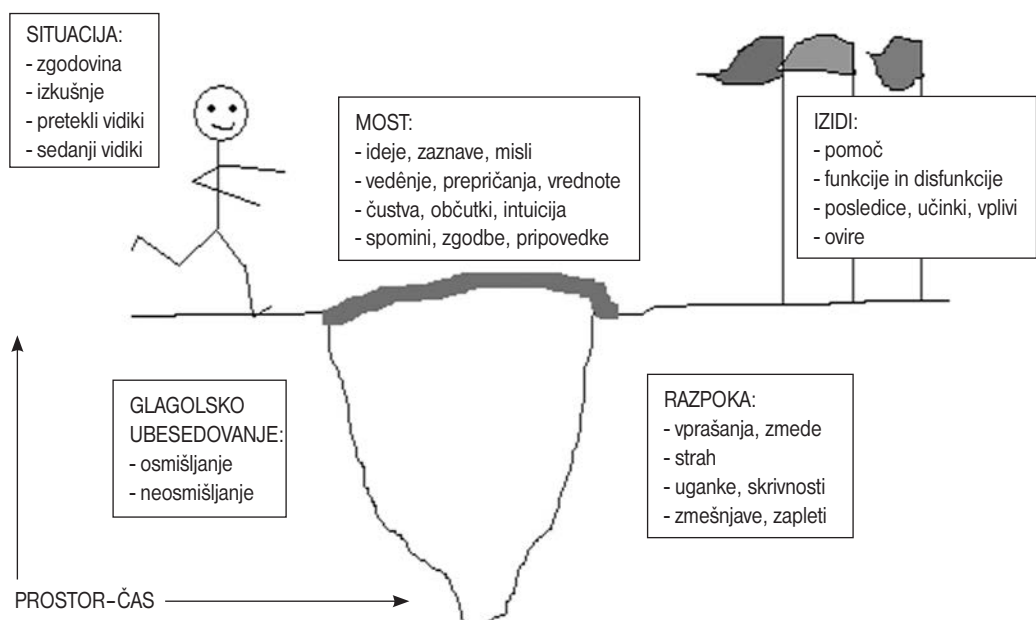
definirati in usidrati sebe v svoji realnosti; kvalitativno, ker je zgrajeno na intervjuju odprtega tipa in daje rezultate v kvalitativnih izrazih; kvantitativno, ker so bili razviti postopki za kvantitativno analizo; sistematično, ker glavna teorija pristop osmišljanja vodi k poslušanju – teorija je uporabna v vseh situacijah, hkrati pa dovoljuje osredinjenje na katerokoli situacijo. Izraz osmišljanje (*sense-making*) je uporabljen za poimenovanje pristopa in za fokus, ki ga uporabljamo pri pristopu (kako ljudje osmišljajo svoj svet). Osmišljanje je primarno metodologija, ki zagotavlja vsebinski okvir tako, da določa, katere vidike situacije upoštevamo in kako. Osmišljanje zagotavlja tudi sistematičen pristop k poslušanju občinstva, uporabnikov, intervjuvancev – kako vidijo situacije, preteklost, sedanjost, prihodnost, kako se gibajo, da te situacije osmislijo. Osmišljanje temelji na premisi diskontinuitete. Predvideva, da je način, kako ljudje osmišljajo diskontinuiteto (glede na diskontinuiteto v naravni realnosti in v človeškem opazovanju realnosti), uporabno središče raziskave. Osrednji konstrukt osmišljanja je ideja razpoke – kako ljudje definirajo in premoščajo razpoke v vsakdanjem življenju.

Diskontinuitete (razpoke) se pojavljajo povsod, v odnosih do drugih, ko želimo opraviti naloge ali doseči cilje in tudi ko želimo mirovati. Razpoke so vedno kognitivne (ustvarjene v glavi) in včasih tudi neznosno fizične, recimo spoprijemanje z boleznimi (*ibid.*).

PROSTOR – ČAS

Pri metodi osmišljanja je pomembna metafora osmišljanja. Gre za človeka, ki se premika v prostoru in času, vidi razpoko, naredi most čeznjo in nato konstruira in oceni uporabnost mostu. Metafora se opira na domnevo diskontinuitete – razpokanost prodira v dogodke in mednje, v čas in prostor ter v ljudi in med ljudi. Razpokanost se pojavi zaradi razlik v času (jaz danes in jaz včeraj) in v prostoru (izkušnje v določenem stanju, v različnih kulturah, kontekstih, skupnostih, materialnih okoliščinah) ter zaradi fizičnega občutja izkušnje in artikulacije izkušnje. Najpomembnejša metafora osmišljanja je spoprijemanje z razpokami in gradnja mostov. Osmišljanje predvideva, da je načinov za premostitev razpok veliko. Včasih imitiramo vzornike, ponovimo, kar je

Slika 1: Metafora osmišljanja (Dervin, Foreman-Wernet 2003).

bilo storjeno v preteklosti, naredimo, kar smo se naučili v otroštvu, sledimo vodji, včasih se opremo na avtoriteto ali strokovnjaka, včasih sledimo prebliske, naredimo, kar zahtevajo čustva, včasih se prepustimo okoliščinam. V naboru stanj, s katerimi se srečujemo ljudje, se predvideva, da je vsako premoščanje uporabno v določenem kontekstu. Pri osmišljanju so te neštete poti konceptualizirane kot glagolsko ubesedovanje. V času in prostoru je cilj napredovanja lahko viden kot nikakršen most ali kot popolnoma drugačne vrste most. Vsak vidik kampanje, vsaka definicija, cilj, mandat, argument je dovozen za potencialen izziv ali reinterpretacijo, kadar je viden z drugega zornega kota. Ker se razpokanost nanaša tako na ontološke razmere (narava realnosti) kot tudi na epistemološke (narava vedenja), ni nobene možnosti, da bi bil katerikoli cilj napredovanja kampanje absolutno pravilen. Edina alternativa je dialog (*ibid.*).

RAZISKAVA

Poglavitni namen raziskovalnega dela je bil raziskati, katere situacije mladi na prehodu v odraslost določajo kot tiste, v katerih so imeli možnost izbire. Na mlade na prehodu v odraslost se osredinimo prvič zato, ker, kot meni Mirjana Ule (2008), individualizacija omogoča mladim in tudi odraslim oblikovanje življenjskega poteka brez tradicionalnih socialnih označevalcev. V potrošniški družbi in kulturi pozne moderne lahko preprosto izberejo nekaj možnosti. Lahko dejavno oblikujejo svoj življenjski slog na podlagi velike izbire in možnosti. Zdi se, da dogajanja modernizacije promovirajo dve kontrastni skupini mladih. Za eno skupino mladih ti procesi pomenijo nove možnosti in so zato zanjo izziv. Druga skupina mladih pa je v tej tekmi potisnjena na rob, saj posamezniki osebno in družbeno niso zmožni prilagajanja modernizacijskim zahtevam (*ibid.*).

Raziskava je bila izvedena s pomočjo intervjujev odprtega tipa s petimi mladimi na prehodu v odraslost. Z vsakim posameznikom smo se pogovarjali o situaciji, v kateri se je znašel/

znašla pred izbiro. Govorili smo o vprašanih, strahovih, ki so se ob tem pojavljali – vse to je razpoka. S pogovorom o idejah, zaznavah, mislih, čustvih pred izbiro, med njo in po njej smo zgradili most. Potem smo ocenili uporabnost mostu, ko smo govorili o izidih in posledicah. Na koncu smo pozornost namenili še pomoči: kdo je pomagal, kaj je pomagalo in kdo je zagotovil pomoč, če so jo potrebovali. Situacije, o katerih smo govorili, so bile: vpis na fakulteto, študijska izmenjava in razgovor za službo.

SKLEPI

Mladi sami poročajo o tem, da odraslost pomeni sprejemanje odgovornosti za posledice lastnih dejanj in samostojno odločanje glede osebnih zadev (Marjanovič Umek, *et al.* 2004). Kar se je pokazalo tudi v naši raziskavi, da so mladi (na prehodu v odraslost) z odločitvijo oziroma s premostitvijo razpoke dobili občutek, da so bolj odrasli. Bili so zadovoljni sami s seboj zaradi odločitev, ki so jih večinoma sprejeli samostojno. Z nekaterimi smo se pogovarjali tudi o tem, kako so se teže sprejete odločitve zavedli šele potem, ko je bila sprejeta - bodisi takoj po odločitvi bodisi leta kasneje. To se je pokazalo predvsem pri izbiri študija. Šele med študijem so se zavedli, da so se takrat pravzaprav odločali o svoji prihodnosti, poklicni karieri, ki bo na njihovo življenje še močno vplivala. Mirjana Ule (2008) pravi, da se obdobje mladosti v vseh družbenih razredih in skupinah zaznava kot obdobje pridobivanja čim višje kakovosti znanja, izobrazbe in poklicnih nazivov. Dodaja, da si mladi s tem želijo povečati možnosti za soočanje z negotovostjo in tveganji prehodov v odraslost (*ibid.*). Zanimivo je, da se prav vse situacije intervjuvancev v nekem smislu nanašajo na pridobivanje čim višje kakovosti znanja, izobrazbe ali poklicnih nazivov.

V današnji družbi je odraščanje postalo stvar izbire, odločanja in odgovornosti posameznika (*ibid.*). Obdobje mladih odraslih mladim ponuja vedno več izbir in svobode odločanja in je hkrati tudi problematično, saj družbenih

usmeritev in norm za to obdobje ni več (*ibid.*). Ljudje zato potrebujemo določen okvir stvarnosti, da nam pomaga omejiti neskončen obseg možnosti, potrebujemo čut skupne stvarnosti ljudi in stvari, čut, ki je močan in šibak hkrati (Ule 2000). Človek svoje probleme rešuje s spreminjanjem okolja samega, ne samo s prilagajanjem vedênja in svoje fizične zgradbe okolju (Makarovič 1986). To spreminjanje pa povzroča vedno nove, pogosto nepredvidene posledice, človeka sili v vedno nove situacije, pred vedno nove probleme. Hkrati pa je ta nepredvidljivost, odprtost tudi izvor človeške svobode. Prav svoboda pa je tudi temelj posameznikove ustvarjalnosti (*ibid.*). Tudi Poštrak (2002) piše o tem, ko meni, da v najširšem pomenu ustvarjalnost lahko pojmuje kot sposobnost znati se v vsakdanjem življenju.

Margareta Cerk

VIRI

- BERGER, L. P., LUCKMANN, T. (1999), *Modernost, pluralizem in kriza smisla: orientacija modernega človeka*. Ljubljana: Nova Revija.
- CERK, M. (2013), *Doživljanje možnosti izbire med mladimi na prehodu v odraslost*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (diplomsko delo).
- CROSSLEY, N. (1996), *Intersubjectivity*. London: Sage Publications.
- DERVIN, B., FOREMAN-WERNET, L. (2003), *Sense-making methodology reader: selected writings of Brenda Dervin*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- EDINGER, E. F. (2004), *Jaz in arhetip – individuacija in religijska funkcija psihe*. Ljubljana: Študentska založba.
- JAMBREK, P., PERENIČ, A., URŠIČ, M. (1988), *Varstvo človekovih pravic, razprave, eseji in dokumenti*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- MAKAROVIČ, J. (1986), *Sla po neskončnosti: človek kot ustvarjalec*. Maribor: Založba Obzorja.
- MARJANOVIČ UMEK, L., ZUPANČIČ, M., FEKONJA, U., KAVČIČ, T., SVETINA, M., TOMAZO RAVNIK, T., BRATANIČ, B. (2004), *Razvojna psihologija*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- MEAD, G. H. (1997), *Um, sebstvo, družba*. Ljubljana: Krtina.
- NASTRAN ULE, M. (2000), *Sodobne identitete – v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- POŠTRAK, M. (2002), Subjekt in intersubjektivnost. *Socialno delo*, 41, 5: 249–271.
- PRAPROTNIK, T. (1999), *Ideološki mehanizmi produkcije identitet*. Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij in ŠOU, Študentska založba.
- SALECL, R. (2007), *O tesnobi*. Ljubljana: Sophia.
- (2010), *Izbira*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- STRES, A. (1988), Človekove pravice in krščanstvo. V: Jambreč, P., Perenič, A., Uršič, M. (ur.), *Varstvo človekovih pravic: razprave, eseji in dokumenti*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ULE, M. (2008), *Za vedno mladi? Socialna psihologija odraščanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- VEENHOVEN, R. (2000), *Freedom and happiness: a comparative study in 46 nations in the early 1990's*. Cambridge: Culture and subjective wellbeing, MIT press (257–288).

STISKA KOT POP ART

REPREZENTACIJA STISK OTROK IN NJIHOVIH DRUŽIN V PROJEKTU BOTRSTVO V SLOVENIJI

UVOD

Projekt Botrstvo v Sloveniji poznamo od leta 2012. Ideja ni nekaj novega in posebnega, vendar je tokrat na nacionalnem radiu Val 202 s predstavitvijo pretresljivih zgodb ljudi, predvsem otrok, ki doživljajo vsakodnevne stiske (revščino, lakoto, brezdomstvo, bolezen ipd.), spremenila družbeni tok dogajanj. To je lahko vzorčni primer tega, da lahko degradirani, stigmatizirani in potisnjeni na rob s pomočjo medijev spremenijo družbeni tok dogajanj. S tem mislim na institucionalizirane spremembe (vrnitev regresirane malice in kosila v šole februarja 2013), ki so nastale kot posledica projekta Botrstvo v Sloveniji. Stiske otrok, ki jih javno predvajajo, pa postanejo šov in umetnost ter teater našega vsakdanjega življenja. Pehanje za konkurenčno prednostjo s pomočjo čustvene manipulacije pa vse bolj oblikuje vsakdanje medosebne odnose, ki v tem primeru spodbujajo solidarnost, človečnost in druge vrednote skrbi za soljudi. Botrstvo v Sloveniji je eden izmed projektov Zveze prijateljev mladine Moste-Polje in je na določen način blagovna znamka (ne)delujoče socialne države.

Stiska postane z reprezentacijo medijev umetnost, pop art, kot je to skušal pokazati že Andy Warhol v svojih zgodnjih filmih.

Socialno delo pa se srečuje z novimi praksami, ko projekti pomoči postajajo popularna umetnost v pomenu Andyja Warhola.

REPREZENTACIJA STISK OTROK IN NJIHOVIH STARŠEV V PROJEKTU BOTRSTVO

Zgodbe otrok in njihovih staršev, ki jih predvajajo na nacionalnem radiu Val 202 v okviru projekta Botrstvo vsak ponedeljek dopoldne ob 10.00 (ponovitev v četrtek ob 17.00), so pretresljive, vendar resnične in prikazujejo našo realnost (revščino, pomanjkanje, stisko, brezposelnost staršev, brezdomstvo ipd.).

Reprezentirajo stisko, a ne samo tistih, katerih zgodbe slišimo na Valu 202, ampak vseh, ki so kdaj občutili stisko zaradi pomanjkanja ali kakršnokoli drugo. Tudi poslušalci podživljamo svoje lastne stiske.

Osebnostne zgodbe, ki so predstavljene v projektu Botrstvo, so proces izoblikovanja osebne identitete, načina prezentacije samega sebe. Izdelovanje zgodb o sebi pa je sestavina vsakdanjega dela z identiteto posameznika, v kateri posameznik opravi refleksijo o svoji izkušnji s stališča raznih perspektiv svoje identitete (Ule 2000).

Zgodba pa je vedno tudi interpretacija dogodka občinstvu (poslušalstvu, bralstvu), zato je tudi interpretativno dejanje. Upravičeno lahko trdimo, da je ena izmed ključnih razsežnosti človeškosti prav pripovedovanje zgodb, saj zajema večino stvari, ki jih počnemo (Urek 2005: 12).

Odziv na predstavljene zgodbe na nacionalnem radiu Val 202 v okviru projekta Botrstvo se razlikuje od odziva na druge podobne zgodbe, predstavljene v *Tedniku* ali v oddaji *Preverjeno* na nacionalni televiziji.

Zgodbe, ki jih pripovedujejo otroci skupaj s starši, vzbujajo v nas čustva odgovornosti za sočloveka, skorajda čutimo občutke krivde. Otroci v nas prebujajo drugačna čustva, vsi se nekako poistovetimo s slišano zgodbo. Čustveni in psihološki vpliv na poslušalca je velik in če zgodbe ne bi bile resnične, bi bila vse skupaj le psihološka manipulacija in igra s čustvi.

Zgodbe pa sprožajo tudi številna vprašanja, ki so po eni strani moralno-etična na osebni ravni in zadevajo mejo izpostavljanja otrok medijski javnosti, in po drugi strani družbeno politična, saj sprožajo vprašanja, ali je socialna država res povsem zatajila. Številna vprašanja se pojavljajo tudi zato, ker učinka zgodbe ne moremo predvideti vnaprej. Kaj se bo zgodilo, potem ko bo zgodba objavljena? Ali bodo otroka prepoznali v njegovem okolju? Ga bodo zaradi tega zbadali? Ali bomo naredili z objavo kaj koristnega ali še več škode?

BOTRSTVO KOT BLAGOVNA ZNAMKA NEDELUJOČE SOCIALNE DRŽAVE

Novi model kapitalizma je povzročil družbene in čustvene travme v novi institucionalni obliki (Sennett 2008: 36).

Zunaj ostaja vse več najranljivejše populacije, ki bi rada delala, pa nima določenih specializiranih spretnosti.

Neenakost je postala Ahilova peta sodobnega gospodarstva. Kaže se v več oblikah hkrati: kot vse večje razlike med plačami na vrhu in na dnu korporacij, kot stagnacija dohodkov srednjih slojev v primerjavi z dohodki elite (*op. cit.*: 40).

Neenakost je po eni strani vse bolj povezana z izoliranostjo, po drugi pa z nekoristnostjo. Oboje je izziv za socialno državo. S tem, kako se je država odzvala v poznih dvajsetih, ne moremo biti zadovoljni. Poglejmo nekaj dejstev za Slovenijo:

- Rdeči križ je v zadnjih petih letih zaznal povečanje števila prosilcev pomoči za 44.000 tisoč oziroma za skoraj polovico. Med prejemniki je vsako leto več posameznikov in družin, v katerih so starši zaposleni, vendar prejemajo minimalne oziroma neredne plače.
- Med januarjem in julijem 2013 se je začelo 420 stečajev, skoraj 100 več kot v celotnem letu 2009.
- Število zaposlenih se je med junijem 2008 in junijem 2013 znižalo s 792.811 na 701.480 oseb, torej za več kot 91.000.
- Od leta 2009 do 2013 se je število delavcev, ki prejemajo minimalno plačo, več kot podvojilo in jih je nekaj manj kot 50.000.

- Minimalna plača znaša okoli 599 evrov neto. To je po statistiki tik pod pragom tveganja revščine. Ta je v Sloveniji pri 600 evrih in je nižji od povprečja v Evropski uniji.
- V letu 2011 se je revščina v Sloveniji povečala najbolj v vsej Evropski uniji, in sicer za 1,3 odstotne točke.
- Januarja 2012 je bilo v primerjavi z decembrom 2011 odobrenih 10 % manj pravic do redne denarne socialne pomoči.

Zgodbe, ki jih pripovedujejo otroci skupaj s starši, vzbujajo v nas čustva odgovornosti za sočloveka, skorajda čutimo občutke krivde. Po drugi strani pa se sprašujemo, ali ni odgovornost države poskrbeti, da otroci niso lačni.

Občutki izoliranosti so se pokazali tudi v zgodbah projekta Botrstvo. Ljudje večkrat povedo, da jim veliko pomeni, da je drugim mar zanje. Vključenost v projekt Botrstvo prinaša ne samo materialno korist (30 evrov) na mesec), ampak tudi psihološko in socialno. Ti se kažeta v zavedanju: nekomu je mar zame in nekemu sem pomemben.

S finančnega vidika je Botrstvo uspešen projekt. Vrednost donacij znaša 1.343.243,34 evrov (interno gradivo Zveze prijateljev mladine Moste-Polje). Vrednost je razdeljena takole:

- 187.244,22 evrov – sklad za družine; vanj se za natančno določeno družino stekajo namenska sredstva donatorjev, poslušalcev Vala 202, ki vsak teden predstavlja žalostne, a resnične zgodbe velike socialne stiske v Sloveniji.
- 321.738,76 evrov – sklad donatorjev; njihova sredstva so namenjena delovanju projekta, individualnim in nujnim pomočem ter tudi za izpade donacij botrov, ki ne zmorejo več vsak mesec prispevati za pomoč, saj so nekateri donatorji tudi sami postali prosilci.
- 834.260,36 evrov – sklad botrstva; denar je v celoti namenjen neposredno od botrov do natančno določenih otrok.

Botrstvo je s pomočjo nacionalnega radia postal uspešna blagovna znamka, ki se dobro trži, vendar je žal tudi posledica nedelujoče socialne države. Je produkt, ki se trži, in hkrati ogledalo naše družbe, ki nam prikazuje svet v podobah revščine, izključenosti, pomanjkanja, lakote ...

Popularni glasbenik Magnifico je v intervjuju za *Obraze* (Javornik 2013) izjavil:

V normalnem sistemu bi najprej poskrbeli za starejše, otroke in bolne. Ko se začnejo zafrkavati s tem in delati izračune, potem je to teror ekonomije ...

Pokazalo se je, da je socialna država enako nesposobna tudi pri reševanju starajočega se prebivalstva. V 20. stoletju so nastali pokojninski in zdravstveni sistemi, financirani iz javnih sredstev. To lahko razumemo kot nekakšno redistribucijo bogastva, saj ugodnosti z mlajših generacij prenašajo na starejše. Starejši živijo vse dlje, rodnost je v razvitih državah vse manjša, to pa obremenjuje redistribucijo bogastva, saj starejši porabijo levji delež sredstev za zdravstvo. Sistem je pravičen, vendar finančno nevzdržen. Mladih ni nihče vprašal, ali se strinjajo s takšno redistribucijo bogastva. Država blaginje lahko poenostavi tako, da odvisnost, marginalnost in potrebe po pomoči obravnava kot nekaj absolutnega (Sennet 2008: 69).

STISKA KOT POP ART¹

Stiska je bila pogosto vir in navdih za umetniška dela. Tako se tudi najpogosteje prikazuje v slikarstvu, kiparstvu, poeziji in prozi. Vendar pa vsaka stiska še ni umetnost. Zato si v zvezi s tem zastavljamo nekoliko drugačna vprašanja: kdaj ima stiska elemente umetnosti oziroma kdaj je predstavljena kot dejanje umetnosti? In seveda s kakšnim motivom, namenom je tako predstavljena? Kakšen je namen prezentacije stiske kot umetnostnega dejanja?

Nekaj zanimivih primerov najdemo na začetku šestdesetih let, ko je umetnost zapustila galerije in muzeje ter se preselila na ulice med ljudi. Nastal je pop art kot umetniška smer časa, ki črpa navdih v potrošniški družbi. V tem času nastane tudi body art – z njim so umetniki čopič in platno zamenjali za lastno telo. S pogosto krvavimi posegi v lastno telo pa so izražali eksistencialno stisko in nasilje. Leta 1961 je

Piere Manzoni več oseb spremenil v žive kipe, telesu je dal umetniški pomen in ga spremenil v umetniško delo. Body art je bil viden tudi pri delih angleških umetnikov. Gilbert & George sta se razglasila za živa kipa, svoje življenje pa imenovala umetniški kontinuum. Tudi konceptualna umetnost iz šestdesetih in sedemdesetih let je pogosto navajala gledalca k razmišljanju in zastavljala številna vprašanja s travmatičnimi presenečenji. Kot primer navajam Gina de Dominicisa, ki je na Beneškem bienalu 1972 razstavil duševno prizadetega mladeniča, ki je sedel na zamejenem prostoru in se postavljal na ogled mimoidočim. Takšni izzivi so spodbujali psihično odzivanje občinstva.

Pop art je umetnost postmodernizma, ki po Debeljaku (1999: 193) ponazarja poglobitve značilnosti postmoderne institucije umetnosti. Pop art v duhu postmodernizma poudarja ontološko razsežnost. Stvari je treba občutiti in razumeti v njihovi biti. Življenje in umetnost ne pomenita več dveh ločenih sfer, ampak se umetnost asimilira v družbeno življenje (*op. cit.*: 173).

V tem pogledu so tudi zgodbe Botrstva pop art, spodbujajo psihično odzivanje občinstva, razmišljanje in stvari prikazujejo take, kot so v danem trenutku. Zgodbe Botstva so ogledalo družbe, »slikajo« ali pripovedujejo nam zgodbe našega, slovenskega kapitalizma. Govorijo tudi o lastni umeščenosti v ta svet. To Strehovec (*ibid.*: 1995) opiše z besedami »avtopoezis« in »samo-nanašanje«. To pomeni, da bistvo umetnosti ni več njen goli zunanji videz, njena materialna podoba, temveč razkrivanje načina, kako je v resničnosti. Arthur Dante, ameriški analitični filozof, meni, da smo bitja iz mesa in krvi pa tudi iz duha in duše, in to take vrste, da reprezentiramo dejanske in možne svetove, se šele s tem postavljamo vanje in postajamo to, kar smo. Dante trdi, da smo *ens representans* – reprezentirajoča in tudi misleča stvar (*ens cogitans*) (Kreft 2010: 241).

Pop art kot gibanje poseblja vse lastnosti postmodernizma in odpravlja pravila, ki so do tedaj veljala v umetnosti.

Realnost se kaže kot nerazdružljiv preplet družbenih razmerij – kot igranje vlog, kot predstavljanje sebe v vsakdanjem življenju.

¹ *pòpárt* in *popárt* -a m (ô-â; â) um. umetnostna smer v drugi polovici 20. stoletja, katere izrazno sredstvo je vsakdanji predmetni svet (Slovar slovenskega knjižnega jezika).

Stiska tako postane z reprezentacijo medijev umetnost, pop art, kot je to skušal pokazati že Andy Warhol v svojih zgodnjih filmih. In Andy Warhol z vsem svojim opusom prikazuje razmerje med sodobnim množičnim človekom in blagom množične potrošnje, čisto, estetsko, ljubezensko, idealno razmerje, ne pa zgolj materialistični zakon iz interesa.

Pop arta ima tudi revolucionarno vsebino, usmerjeno v akcijo, v spremembo, kot lahko občudujemo v Warholovih ikonah pop arta (denar, potrošniški artikli, zvezdiške ikone in državni simboli), ki razkrivajo ideologijo kapitalizma in kritizirajo njeno delovanje, ki v želji za doseg ciljev pogosto manipulira s posamezniki. Pop art družbeno ideologijo kritizira s pomočjo množičnih medijev. Pop art kot umetniški slog postmodernizma opisuje podobo družbe, ki pa jo največkrat zaničuje.

Umetnost je postala reprodukcija reprodukcije. Umetniško delo je preprosto, neomejeno ponavljanje podobe, vzete iz medijev, umetnik pa se odpove sleherni individualnosti in zdrsnje v anonimnost množične proizvodnje. (Debeljak 1999: 189.)

Umetnost pop arta ima status produkta in je kot vsi drugi izdelki na trgu postala del potrošniške kulture. Warhol je izjavil:

»[...] kokakola ena sama, ali se vam ne zdi prav čudovito, da jo pijejo prav vsi, od predsednikov in filmskih zvezdnikov do najrevnejših članov družbe« (Honeff 2000: 26).

SKLEP

Pop art umetniki so s pomočjo medijske industrije pokazali, da sanje obstajajo le v delih popartistov. Na eni strani neskončno bogastvo, na drugi neskončna revščina, ki ji ni videti konca, obljubljanje enakih možnosti in vse večja neenakost, to so kritična sporočila popartistov šestdesetih in sedemdesetih let.

Pop art pa je aktualen tudi v 21. stoletju, opazimo ga vsepovsod, gre za način življenja, ki ga živimo. Botrstvo vsebuje elemente blagovne znamke, ki se dobro trži v potrošniški družbi, po drugi strani pa nam prikazuje svet v

podobah revščine, izključenosti, pomanjkanja, lakote ... Občudovanje imidža blaga, navdušenja za določeno blagovno znamko, uživanje v videzu stvari – temu vsekakor lahko rečemo odtujenost in potrošništvo, vendar ni mogoče zanikati, da pri tem ne gre za željo po posedovanju snovi, temveč za željo po posedovanju videza, sanj, obeta sreče, ki seva s površine videza predmeta.

Socialno delo se srečuje z novimi praksami, ko projekti pomoči otrokom, družini, starejšim postajajo popularna umetnost v pomenu Andyja Warhola. Projekti pomoči postajajo na eni strani produkti potrošniške družbe, ki se s pomočjo medijev množično tržijo, po drugi strani pa z umetnostjo pop arta kritizirajo nepravilni družbeni sistem.

Vesna Lujinovič

VIRI

- DEBELJAK, A. (1999), *Na ruševinah modernosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- HONEFF, K. (2000), *Andy Warhol*. Köln: Benedikt Taschen.
- KREFT, L. (2010), Spremnna beseda, v: Warhol, A. (2010), *Filozofija Andyja Warhola: od A do B in spet nazaj*. Ljubljana: Modrijan.
- JAVORNIK, S. (2013), V zakonu se ti lahko vse zgodi. *Revija Obrabi*, št. 21 (10. 10. 2013), str. 19.
- SENNETT, R. (2008), *Kultura novega kapitalizma*. Ljubljana: /*cf.
- STREHOVEC, J. (1995), *Demonsko estetsko: od filozofske teorije umetnosti k estetiki kot teoriji estetizacij*. Ljubljana: Slovenska matica.
- ULE, M. (2000), *Sodobne identitete v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- UREK, M. (2005), *Zgodbe na delu*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Nina Mešl

OD RAZUMEVANJA POJAVA NAUČENE NEMOČI K RAZVIJANJU ODPORNOSTI V SOCIALNEM DELU

Pojava naučene nemoči, že nekaj desetletij aktualne teme na več področjih dela z ljudmi, v socialnem delu v Sloveniji še nismo veliko raziskovali. Ugotovitve raziskave, ki smo jo izvedli v okviru projekta »Strokovne podlage za nadaljnji razvoj in uresničevanje koncepta dela učne težave v osnovi šoli«, so pokazale, da sodobni koncepti socialnega dela pri delu z učenci z učnimi težavami pripomorejo k preprečevanju pojava naučene nemoči in k spoprijemanju z njim. Zaščita pred pojavom naučene nemoči je tudi odpornost; v procesih podpore in pomoči v socialnem delu jo lahko krepimo na dveh ravneh. Na prvi gre za novo izkušnjo v odnosu, ko z ljudmi sodelujemo in dobre izide soustvarjamo. Delo na drugi ravni, ko pogovor pripomore k več razvidnosti posameznika v mreži odnosov, pa omogoča odločitve za ohranjanje ali spreminjanje odnosnih procesov v smeri preprečevanja naučene nemoči in razvijanja odpornosti.

KLJUČNE BESEDE: naučen optimizem, dve ravni krepitve odpornosti, delovni odnos, soustvarjanje dobrih izidov, odnosna raven.

Dr. Nina Mešl je docentka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani, Topniška 31, 1000 Ljubljana. Med letoma 1998 in 2003 je kot socialna delavka delala na področju dela z mladimi in z družino. Področji njenega raziskovalnega dela sta socialno delo z družino in teorije pomoči v socialnem delu. Kontakt: nina.mesl@fsd.uni-lj.si.

Mateja Nagode, Nadja Kovač, Lea Lebar

SOCIALNA OSKRBA NA DOMU V MREŽI JAVNE SLUŽBE IN ZUNAJ NJE

Pomoč na domu je temeljna storitev v socialnem varstvu. Izvaja se na domu posameznika in ljudem omogoča, da v starosti čim dlje ostanejo doma. Torej lahko preprečuje odhod v dom za starejše (dezinstucionalizacija) ali pa odlaga odhod na poznejše obdobje. Gre za storitev, ki so jo pred dobrimi dvajsetimi leti začeli razvijati centri za socialno delo. Ti so še danes med številčnejšimi ponudniki omenjene storitve, poleg domov za starejše, drugih javnih zavodov in zasebnikov s koncesijo občine. Storitve, kot jo poznamo danes, je v tem obdobju prešla skozi različne faze organiziranja in izvajanja. V prispevku se osredotočimo na ključne trende in izzive organiziranja pomoči na domu v mreži javne službe in zunaj nje, kot jih zasledimo danes: postopno prenašanje izvajanja storitve izpod okrilja centrov za socialno delo na druge izvajalce, neenakomerna dostopnost storitve, povečevanje števila najstarejših uporabnikov ter velik delež uporabnikov z demenco in podobno. Pokažemo, da sta izvajanje in doseg pomoči na domu zunaj mreže javne službe v Sloveniji izjemno podhranjena. Potreben je tudi tehten razmislek o smiselnosti obstoja socialnega servisa na način, na katerega je urejen danes.

KLJUČNE BESEDE: socialno varstvo, storitve, pomoč na domu, socialni servis, mreža javne službe, starost.

Mateja Nagode je univerzitetna diplomirana sociologinja, višja raziskovalka na Inštitutu RS za socialno varstvo. Ukvarja se s socialno politiko, s poudarkom na socialnovarstvenih storitvah in programih, in s področjem dolgotrajne oskrbe. Kontakt: mateja.nagode@guest.arnes.si.

Nadja Kovač je univerzitetna diplomirana sociologinja, raziskovalka na Inštitutu RS za socialno varstvo. Ukvarja se s spremljanjem položaja otrok in mladine, z evalvacijo s področja socialnega varstva in s socialnovarstvenimi programi. Kontakt: nadja.kovac@guest.arnes.si.

Lea Lebar je diplomantka družboslovne informatike, raziskovalka na Inštitutu RS za socialno varstvo. Ukvarja se z evalvacijami s področja socialnega varstva, s socialno politiko in z metodološkim svetovanjem. Kontakt: lea.lebar@guest.arnes.si.

Tamara Narat, Anja Jesenovec

POMEN IN VLOGA KONCEPTA DELOVNEGA ODNOSA PRI NADGRADNJI INSTITUTA SKRBNIŠTVA

Prispevek predstavi tri temeljne težave, ki se na področju skrbništva pojavljajo v praksi, in sicer: obstoj instituta odvzema poslovne sposobnosti, preobremenjenost strokovnih delavcev s centrov za socialno delo in zloraba skrbništva za posebni primer. Oris problemskih področij je povzet po ugotovitvah študije Inštituta RS za socialno varstvo z naslovom »Strokovne podlage za nadgradnjo instituta skrbništva«. V članku so identificirani problemski sklopi analizirani s pomočjo uporabe koncepta delovnega odnosa. Na podlagi tako pridobljenih ugotovitev so nakazane smernice za nadaljnji razvoj in nadgradnjo instituta skrbništva.

KLJUČNE BESEDE: odvzem poslovne sposobnosti, skrbništvo za posebni primer, preobremenjenost strokovnih delavcev centrov za socialno delo, krepitev moči varovancev.

Tamara Narat je univerzitetna diplomirana sociologinja in študentka doktorskega študijskega programa na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Kot raziskovalka je zaposlena na Inštitutu RS za socialno varstvo, na oddelku Otroška opazovalnica. Njena raziskovalna dejavnost je usmerjena na področje kakovosti življenja otrok. Kontakt: tamara.narat@guest.arnes.si.

Anja Jesenovec je univerzitetna diplomirana socialna delavka s Fakultete za socialno delo v Ljubljani. Na Inštitutu RS za socialno varstvo je bila, v času nastajanja članka, za določen čas zaposlena kot raziskovalka, in sicer na oddelku Otroška opazovalnica. Njena raziskovalna dejavnost je bila usmerjena predvsem na področje spremljanja položaja otrok in mladine ter družinske politike. Kontakt: anja.jesenovec@gmail.com.

Duška Knežević Hočevar

SKRB ZA STAREJŠO GENERACIJO NA DRUŽINSKIH KMETIJAH

PREŽIVETA PRAKSA ALI AKTUALNA ZAVEZA?

Prispevek presoja izsledke antropološke študije o podobnostih in razlikah med kmetijami prejemnicami in neprejemnicami sredstev na podlagi ukrepov pomoči mladim prevzemnikom kmetij in zgodnjega upokojevanja glede skrbi za ostarele družinske člane. Študija je bila izpeljana v Prekmurju leta 2009, osredotočila pa se je na preverjanje rezultata predhodne anketne raziskave iz leta 2007 o odnosih med generacijami in spoloma na kmetijah v Sloveniji. Rezultat je pokazal, da je mlajša generacija kmetij prejemnic iz naslova obeh ukrepov bolj zavezana skrbeti za ostarele družinske člane v primerjavi z drugimi opazovanimi kmečkimi in mestnimi skupinami. Rezultati tokratne študije kažejo, da se kmetije prejemnice in neprejemnice sredstev na podlagi obeh ukrepov ne razlikujejo glede pričakovanj in praks skrbi za ostarele družinske člane, saj so ta odvisna od večplastnih družinskih dogodkov in okoliščin.

KLJUČNE BESEDE: kmečke družine, staranje na podeželju, mladi prevzemniki kmetij, Prekmurje.

Duška Knežević Hočevar je doktorica zgodovinske antropologije, višja znanstvena sodelavka na Druženomedicinskem inštitutu ZRC SAZU in izredna profesorica antropologije. V zadnjem času se raziskovalno in pedagoško ukvarja predvsem z demografsko in agrarno antropologijo. Kontakt: duska@zrc-sazu.si, telefon: 01/4706 442.

Nina Mešl

**FROM UNDERSTANDING LEARNED
HELPLESSNESS PHENOMENON TO
DEVELOPING RESILIENCE IN SOCIAL WORK**

Learned helplessness phenomenon has been for several decades a frequently discussed topic in different areas of working with people, but has not yet been much studied in social work in Slovenia. The research conducted within the framework of the project "Professional foundations for further development and implementation of concept "Learning difficulties in primary school" has shown that contemporary social work concepts in working with students with learning difficulties contribute to preventing and dealing with learned helplessness. Resilience presents possible protection from learned helplessness phenomenon. In social work processes of support and help resilience could be strengthened on two levels. On the first one it is about a new experience in relationship: we are working with people and co-creating good outcomes. On the second level conversation contributes to more transparency of the individual in the relationship network, so that the decision for maintaining or modifying relational processes in the direction of prevention of learned helplessness and the development of resilience is possible.

KEY WORDS: learned optimism, two levels of resilience strengthening, working relationship, co-creation of good outcomes, relationship level.

Nina Mešl, Ph.D, is a senior lecturer at the University in Ljubljana, Faculty of Social Work, Topniška 31, 1000 Ljubljana, Slovenia. She worked as a social worker in fields of youth and family social work (from 1998 to 2003). Her field of research is family social work and social work theories of help. Contact: nina.mesl@fsd.uni-lj.si.

Mateja Nagode, Nadja Kovač, Lea Lebar

**SOCIAL CARE AT HOME WITHIN AND EXTERIOR
TO THE PUBLIC SERVICE NETWORK**

Help at home is a fundamental service in the field of social care, it takes place at a person's home and enables people to stay at home for as long as possible. Help at home can prevent moving to a nursing home (deinstitutionalisation) or postpone the relocation to a later period. The service started to be developed twenty years ago by centres of social work. These centres still provide most of the services in addition to nursing homes, other public institutions and private providers. The service as we know it today has passed through various stages of organization and implementation. In the paper the focus is on key trends and the challenges of organizing help at home within and exterior to the public service network: the gradual transfer of the service from centres of social work to other providers, unequal service accessibility, the increase in the number of older users, high proportion of users with dementia and the like. It is shown that the implementation and scope of help at home exterior to the public service network in Slovenia is extremely underperformed. What is also needed is a serious reflection on the reasonableness of the existence of a current regulation of social servicing.

KEY WORDS: social security, services, help at home, social servicing, public service network, old age.

Mateja Nagode, BA in sociology, is a senior researcher at the Social Protection Institute of the Republic of Slovenia. Her work focuses on social policy, especially on social care programmes, and long-term care. Contact: mateja.nagode@guest.arnes.si.

Nadja Kovač, BA in sociology, is a researcher at the Social Protection Institute of the Republic of Slovenia. Her work focuses on children and youth wellbeing indicators, evaluation in the field of social policy and social welfare and social protection programmes. Contact: nadja.kovac@guest.arnes.si.

Lea Lebar, BA in social informatics, is a researcher at the Social Protection Institute of the Republic of Slovenia. She is focused on social policy, evaluation in the field of social policy and social welfare. Contact: lea.lebar@guest.arnes.si.

Tamara Narat, Anja Jesenovec

IMPORTANCE AND ROLE OF THE WORKING RELATIONSHIP CONCEPT IN UPGRADING GUARDIANSHIP

Three essential problems which occur with guardianship in practice are discussed, namely: existence of loss of legal capacity, overload of professionals employed at social work centres, and abuse of special guardianship. The outline of problem areas is summarized based on findings from the study of the Social Protection Institute of the Republic of Slovenia entitled "The background for upgrading the guardianship system". The article identifies problem areas analyzed with the use of the concept of a working relationship. Guidelines for further development and upgrading of guardianship are indicated on the basis of gathered findings.

KEY WORDS: loss of legal capacity, special guardianship, work overload of professionals at social work centres, empowerment of wards.

Tamara Narat, graduated in sociological studies, is a Ph. D. student at the Faculty of social sciences, University of Ljubljana. She works as a researcher at the Social Protection Institute of the Republic of Slovenia, on the Child Observatory department. Her work focuses on quality of life of children. Contact: tamara.narat@guest.arnes.si.

Anja Jesenovec, graduated in social work from the Faculty of social work, university of Ljubljana. At the time of writing this article, she was working as a researcher on the Child Observatory department for a limited time, at the Social Protection Institute of the Republic of Slovenia. Her research activity was focused on the area of monitoring the situation of children and youth and family policy. Contact: anja.jesenovec@gmail.com.

Duška Knežević Hočevar

CARE FOR THE OLDER GENERATION ON FAMILY FARMS

OBSOLETE PRACTICE OR CURRENT COMMITMENT?

The article discusses the results of anthropological study on similarities and differences between farms, the beneficiaries and non-beneficiaries of setting up of young farmers and early retirement of farmers schemes, considering the care for the older family members. Conducted in predominantly agricultural region of Prekmurje in 2009, the study examined the result of earlier survey on generations and gender relations on Slovenian farms (in 2007) which had showed that the younger generation of the beneficiaries of both forms of aid had been more committed to caring for the older family members compared to the other observed farm and non-farm groups. The results of anthropological study show, however, that farms of both forms of aid do not differentiate as to the expectations and practices of caring for the older family members, since they are conditioned by the complex family events and circumstances.

KEY WORDS: farm families, rural ageing, young farm transferees, Prekmurje.

Duška Knežević Hočevar, PhD historical anthropologist, is a Senior Research Fellow at the Sociomedical Institute ZRC SAZU Ljubljana, and Associate Professor of anthropology, University of Nova Gorica. Recently she has been involved in themes of demographical and agrarian anthropology. Contact: duska@zrc-sazu.si, phone: + 386 1 4706 442.

SOCIALNO DELO
LETNIK 52
DECEMBER 2013
ŠTEVILKA 6

ISSN 0352-7956
UDK 304+36

- CLANKI**
- Nina Meši – OD RAZUMEVANJA POJAVA NAUČENE NEMOČI K RAZVIJANJU
ODPORNOSTI V SOCIALNEM DELU – 351
- Mateja Nagode, Nadja Kovač, Lea Lebar – SOCIALNA OSKRBA NA DOMU
V MREŽI JAVNE SLUŽBE IN ZUNAJ NJE – 361
- Tamara Narat, Anja Jesenovec – POMEN IN VLOGA KONCEPTA DELOVNEGA ODNOSA
PRI NADGRADNJI INSTITUTA SKRBNIŠTVA – 373
- Duška Kneževič Hočevar – SKRB ZA STAREJŠO GENERACIJO
NA DRUŽINSKIH KMETIJAH – 383
- POROCILI**
- Margareta Cerk – DOŽIVLJANJE MOŽNOSTI IZBIRE MED MLADIMI NA PREHODU
V ODRASLOST – 393
- Vesna Lujinovič – STISKA KOT POP ART – 399
- POVZETKI**
- SLOVENSKI – 403
ANGLEŠKI – 405

ISSN 0352-7956

9 770352 795008